

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

ISSN 0236-3100

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul II

1991

1 (5)

Academia de ştiinţe a R.S.S.M.

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A R. S. S. MOLDOVA
Institutul de istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

I (5) 1991

ianuarie-aprilie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ, 1991

COLEGIUL DE REDACȚIE

*Vladimir I. Țaranov (redactor-șef),
Demir M. Dragnev (redactor-șef adjunct),
Valeriu M. Opincă (secretar responsabil),
Leonid E. Bulmaga, Nicolai N. Cervencov,
Eugeniu E. Certan, Valentin A. Dergaciiov, Andrei I. Eșanu
Ion I. Jarcuțchi,
Artiom M. Lazarev, Ion T. Niculiță,
Pavel V. Sovetov, Chiril V. Stratievșchi*

Articolele se publică în redacția autorilor

STUDII

ИССЛЕДОВАНИЯ

Sava Pinzaru

ANUL 1905 ȘI SEMINARUL TEOLOGIC DIN CHIȘINĂU

După evenimentele tragice, care au avut loc pe Piața Palatului din Peterburg la 9 ianuarie 1905, mișcarea revoluționară din Rusia capătă o amploare tot mai largă, ajungând pînă la periferiile naționale. Tăcerea popoarelor din imperiul țarist ia sfîrșit. Apogeul revoluției din 1905 îl constituie evenimentele din octombrie și decembrie ale acestui an de mari frămîntări: greva generală din întreaga Rusie și răscoala muncitorilor de la Crasnaia Presnea din Moscova. Narațiunea de mai departe va confirma faptul că anume în lunile nominalizate se desfășoară evenimentele principale la Seminarul teologic din Chișinău, evenimente ce au dictat atmosfera social-politică și starea de spirit în instituția de învățămînt menționată, unde în acest timp își făcea studiile Alexei Mateevici. La momentul examinat în articolul prezent, viitorul cîntăreț al limbii noastre avea aproape 17 ani, adică era la vîrsta suficientă pentru a înțelege esența lucrurilor din jurul său și a-și determina locul în vîltoarea evenimentelor. E de menționat faptul că spre sfîrșitul anului 1905 Mateevici avea deja șapte ani și ceva de studii teologice: cinci ani la școala spirituală din Chișinău (o clasă pregătitoare și patru de bază) și două clase la seminar. Corigența la matematică și sfînta scriptură în clasa întîia (anul de învățămînt 1902—1903) a determinat faptul că în anul 1905, în loc de clasa a patra, Mateevici este în clasa a treia.

Metodele de predare și educație la seminar aveau o influență puternică asupra tinerilor teologi. Cîteva exemple concrete vin să ilustreze această teză.

În conformitate cu decretul circular al sinodului din 22 decembrie 1901, la seminare începe să funcționeze un alt decret al sfîntului sinod — cel din 14 martie 1900, care admitea primirea anuală în școlile duhovnicești a unui număr foarte redus de copii din tagma nepreoțească: doar 10% din numărul total. Limitarea atît de strictă se explică prin faptul, că originarii din rîndurile miciei burghezii, raznociîi, țărani etc.¹ ar fi influențat negativ din punct de vedere moral asupra celorlalți elevi², proveniți din rîndurile clerului. În același sens am putea vorbi și despre decretul sinodal primit de autoritățile bisericești chișinăuene la 7 iunie 1902. Aici se indicau măsurile de preîntîmpinare a încălcărilor în așezămintele teologice de învățămînt. «În instituțiile duhovnicești, — prescria sf. sinod, — nu sînt admise nici adunările, nici delegațiile... În scopuri educative și de instruire a stabili supravegherea ca în căminele statului și cele eparhiale persoanele străine să nu fie nicidecum admise în încăperile pentru elevi, iar pentru aceasta în fiecare cămin să se rezerveze cîte o odaie specială, în care elevii ar putea să se întâlnească cu părinții sau cunoșcuții care-i vizitează. Să se intensifice supravegherea cărților, revistelor, broșurilor și imprimatelor care circulă printre elevi»³. În caz de izbucnire a tulburărilor la vreo instituție teologică de învățămînt «reprezentanților autorităților» li se prescria să identifice imediat vinovații și să-i excludă din așezămîntul respectiv⁴. În jurnalul comitetului pentru învățămînt al sf. sinod n. 103, propus de către ober-procurorul sinodului C. P. Pobedonoshev la

25 iunie 1904, era vorba despre măsurile de preîntâmpinare a plecărilor samovolnice a seminariștilor din cămine și de la gazdele particulare⁵. Decretul sinodal prevedea obligarea elevilor, care trăiau la gazde particulare, să înregistreze în jurnalul de gazdă «unde au plecat, de la ce oră, și pînă la ce oră au lipsit»⁶. Pentru a-i «priponi» și mai strîns pe absolvenții seminarelor și academiilor teologice, care în timpul studiilor erau întreținuți de stat, dar care nu doreau să-și facă slujba pe tărîmul duhovnicesc, ei puteau primi actele de absolvire numai cu condiția că vor restitui direcției economice de pe lîngă sf. sinod suma respectivă de bani⁷.

Prin urmare, se făcea totul ca să li se cultive elevilor și studenților teologi supușenia și gătînta de a îndeplini poruncile autorităților bisericești de toate rangurile. Sinodul lui Pobedonosțev, scria ziarul «Bessarabskaia jizni», referindu-se la seminarul teologic din Chișinău, «dorește să aibă numai slujitori smeriți și supuși ai altarului împăratului ceresc și celui terestru; de la acești slujitori nu se cere nici cultură, nici conștiințiozitate, dar numai devotament, supușenie și umilință»⁸. Elevilor de la seminar, mulți dintre care aveau cîte 20 și chiar mai mulți ani, le erau interzise cercurile literare de autoinstruire, vizitarea bibliotecilor, citirea ziarelor și cărților neaprobrate de autorități (iar cele admise, după cum scria același ziar chișinăuian, se reduceau la biblioteca școlară, «sărăcia căreia nu poate fi comparată cu nimic») ⁹. Din programul seminarului, din pereții lui ca atare «se izgonea tot ce putea să-l dumească pe elev că lumea se sprijină nu numai pe supușenie și umilință»¹⁰. Într-un alt articol ce aparținea, probabil, unuia dintre seminariștii chișinăuieni, regimul de la seminar era numit «barbar», afirmîndu-se că acesta «usucă creierii și omoară sufletul», că din pereții lui iese niște degenerați, «oameni fără suflet și fără rațiune». «Atmosfera polițienească ucigătoare, — se spunea mai departe în același articol, — omoară în inimile noastre tot ce-i viu, proaspăt, luminos și ca urmare se fabrică niște tipi de juni fără suflet, care pleacă în viață cu o rezervă ineputabilă de mizantropie și cu o atitudine înțepenitoare față de datoria sa»¹¹.

Exemple de caracterizare negativă a seminarelor teologice pot fi aduse și mai departe, dar oricît de multe ar fi acestea, ele nu reflectă întregul adevăr complex și contradictoriu despre această instituție ideologică mai mult decît specifică.

În realitate, mai există și reversul medaliei. În pofida străduințelor de tot felul, îndreptate spre a izola cît se poate mai mult seminariștii de lumea înconjurătoare, de a-i face surzi și orbi față de tumultul vieții sociale, o absolută liniște și pace la seminar n-a existat. S-ar putea spune, niciodată. Cu atît mai puțină liniște și pace putea fi anul revoluționar 1905. Drept dovadă pot servi arhivele fostului Comitet pentru învîțămint de pe lîngă sf. sinod.

Încă din anul 1904, mărturisește unul dintre materiale, la Chișinău exista așa numita «Organizație chișinăuiană a elevilor» («Chișineovscăia organizația uceașcihsia»), în centrul atenției sale avînd dezvoltarea la elevi a spiritului revoluționar. Organizația avea o «programă de lecturi» cu caracter socialist, avea și o «bibliotecă cu conținut socialist»¹². În același fond de arhivă s-a păstrat și un exemplar al «Statutului Organizației chișinăuieiene a elevilor». Aici, printre multe altele, putem citi și următoarele: «Recunoscînd caracterul anormal al orînduirii politice existente, bazate pe reprimarea completă a personalității și pe ignorarea absolută a intereselor populației, pornind mai departe de la faptul, că orînduirea existentă, bazată pe exploatarea muncii salariate, este unicul izvor al anomaliilor revoltătoare ale vieții social-economice și politice contemporane, O(rganizația) Ch(ișinăuiană) a E(levilor)... își pune ca scop studierea cît mai completă a structurii societății contemporane, a proceselor ce se petrec în ea și a cauzelor, care provoacă în sînul ei antagonismul furios de clasă, pentru a se pregăti să participe activ la lupta clasei mun-

citoare pentru eliberarea deplină din jugul politic și economic»¹³. Ce-i drept, proclamînd gătînta de a se încadra activ în lupta clasei muncitoare pentru eliberarea ei deplină, adică manifestînd o înaltă maturitate politică și determinîndu-și deschis locul în lupta de clasă, autorii «Statutului» făceau și următoarea mențiune: «Organizația chișinăuiană a elevilor nu aderă în prezent la nici un partid existent, cît privește viitorul — ea nu se pronunță»¹⁴. Această idee de a lupta pentru cauza clasei muncitoare fără a adera la nici un partid socialist o întîlnim și în «Statut».

Naivitatea unei astfel de afirmații devine deosebit de clară cînd facem cunoștință cu un alt document din același fond de arhivă — «Programul lecturilor» alcătuit de comitetul Organizației chișinăuene în iunie 1905. Programul avea patru compartimente: I. Istoria culturii primitive; II. Economia politică și sociologia; III. Istoria mișcărilor politice și sociale (cu trei subpuncte: A. În Europa Occidentală; B. În Rusia; C. Istoria social-democrației ruse); IV. Filozofia¹⁵. Prezintă interes lucrările prevăzute pentru a fi studiate de către membrii organizației în cauză. Absolut în toate compartimentele sînt prezenți K. Marx, F. Enghels, V. Lenin, G. Plehanov. Iată cîteva exemple: K. Marx. *Capitalul*, vv. I, II, III; *Revoluția și contrarevoluția în Germania*; *Lupta de clasă în Franța în anul 1848*; F. Engels. *Originea familiei, proprietății private și a statului*; *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*; V. Lenin. *Dezvoltarea capitalismului în Rusia: Ce-i de făcut?*; *Un pas înainte, doi pași înapoi*; G. Plehanov. *Evoluția concepției moniste asupra istoriei*; *Cu privire la materialismul economic*; *Divergențele noastre*. O semnificație deosebită are faptul că autorii programului erau la curent cu lucrările și hotărîrile Congresului al II-lea al P.M.S.D.R. — o confirmă prezența în documentul examinat a «Proceselor-verbale ale Congresului al II-lea ordinar al P.M.S.D.R.», precum și a lucrării lui L. Martov «Despre starea de aseediu (cu privire la chestiunea «majorității» și «minorității» în partidul nostru)».

După cum vedem, Organizația chișinăuiană a elevilor, planificîndu-și munca de iluminare politică a generației tinere cu perspectiva participării ei la luptele revoluționare, se situa pe poziții destul de solide. Semnificația conținutului acestor documente sporește mult datorită faptului, că ele au o referință directă la subiectul articolului de față.

În urma percheziției făcute la cîteva seminariști exmatriculați, în curtea seminarului a fost găsit un pachet de imprimări ale Statutului și Programului de lectură ale Organizației chișinăuene a elevilor¹⁶. În timpul aceleiași percheziții la căminul seminarului a fost găsită și o listă de abonați, după care se primeau cărțile din fondul secret¹⁷. Cu părere de rău, rămîne deocamdată necunoscut conținutul bibliotecii, la care aveau acces doar seminariștii cei mai maturi politicește și în primul rînd elevii din clasele superioare.

Atmosfera generală în pereții seminarului teologic din Chișinău în ajunul revoluției din anul 1905 era determinată, după cum vedem, de factori contrari: elevii acestei instituții de învățămînt erau influențați, pe de o parte, de factori negativi: statutul seminarului, regimul, programul de învățămînt, numeroase opreliști și limitări — acțiunea acestora nu putea să nu trezească o contraacțiune din partea seminariștilor, contribuind în felul acesta la acumularea revoltei și efervescenței spiritelor, protestului interior, care la un anumit moment va căpăta forma unei rebeliuni deschise. Pe de altă parte, asupra seminariștilor își exercitau influența și factori pozitivi, despre care s-a vorbit mai înainte. Fiind o manifestare particulară a situației social-politice generale din Rusia în ajunul primei revoluții populare, faptele expuse mai sus au determinat caracterul evenimentelor de la seminar.

Tăcerea, care nici pînă atunci nu putea fi numită absolută, a explodat la 19 noiembrie 1905: în această zi la seminar a avut loc un eveniment

nemaipomenit în întreaga sa istorie de aproape o sută de ani: seminariștii au declarat grevă. Dar să vedem, care au fost cauzele unui eveniment atât de neordinar...

Una dintre ele consta în faptul că absolvenții seminarelor teologice nu aveau dreptul să-și continue studiile la instituțiile superioare de învățământ cu caracter laic, iar aceasta echivala cu imposibilitatea pentru mulți tineri talentați să-și realizeze capacitățile. Ce însemna aceasta pentru prosperarea Rusiei, inclusiv și a Basarabiei, poate fi înțeles ușor din următoarele fapte.

În revista «Sovremennoie obozrenie», n. 49 din 1905, a fost publicată o informație pe cât de amuzantă, pe atât și de elocventă, care la începutul anului 1906 este reprodusă în revista «Chișineovschie eparhialnîe vedomosti». Acolo, printre multe altele, era scris: «În ce măsură e bine venit accesul seminariștilor la universități, ne demonstrează darea de seamă a Universității din Tomsc, unde se vede clar, că seminariștii sînt mai pregătiți pentru a însuși cursul universitar, decît gimnaziștii»¹⁸. Autorul își argumenta afirmația sa generală cu cifre concrete: la facultatea juridică a universității numite mai sus în decursul anilor 1902—1904 au susținut examenul de stat 25 de gimnaziști și 122 de seminariști, din numărul lor diploma de gradul întâi au primit 2 gimnaziști și 38 de seminariști, adică gimnaziștii constituiau 8 procente, iar seminariștii 31 procente. Absolut toate compunerile, apreciate cu medalia de aur și publicate în «Buletinul universitar», aparțineau absolvenților seminarelor teologice; la universitate au fost lăsate două persoane pentru a-și apăra titlul de profesor și ambii erau seminariști. La facultatea de medicină a aceleiași universități în toți anii de existență a acesteia gradul de medic au primit: dintre seminariști — 40 procente, dintre gimnaziști și absolvenții altor așezăminte medii de învățământ neduhovnicești — numai 19 procente, la fel au primit gradul de doctor în medicină 8 foști seminariști. În fine: trei absolvenți ai universității au ocupat catedre de profesor, doi au devenit privat-docenți, fiind și ei cîndva seminariști¹⁹. Aceste fapte i-au permis autorului informației să conchidă cu siguranță că lipsirea absolvenților seminarelor teologice de dreptul de a intra la universități pe parcursul deceniilor a pricinuit «pagube colosale statului, răpindu-i mulți activiști talentați și capabili de muncă»²⁰.

Să revenim, însă, la seminarul teologic din Chișinău și să ne convinsem că cele ce se petreceau aici erau legate în modul cel mai direct cu subiectul expus mai sus.

Infierbîntarea spiritelor printre seminariști putea fi observată ușor ceva mai înainte de a fi declarată greva. Astfel, la 15 noiembrie 1905 în sala de festivități a seminarului elevilor le-a fost adusă la cunoștință comunicarea sf. sinod din 9 noiembrie același an, unde, conform ziarului «Bessarabscaia jizni», se spunea că «sinodul ar fi manifestat grija pentru binele seminariștilor, totdeauna a mers în întîmpinarea doleanțelor lor» și că este întocmit de acum proiectul de reformă a așezămintelor duhovnicești de învățământ²¹. Proiectul (publicat în revista «Tercovnii vestnic») a fost numit de către seminariștii chișinăuieni «copil născut mort», declarîndu-se că o astfel de reformă nu poate satisface pe nimeni²². Evident, momentul vulnerabil al proiectului îl constituia declarația că ministerul învățămîntului public «adicăteala era predispus să deschidă» seminariștilor ușile universităților²³.

Citirea proiectului, menționa ziarul «Bessarabscaia jizni», n-a produs în sufletul tuturor decît «o senzație amară, neplăcută»²⁴. Într-o astfel de situație era un lucru absolut firesc ca spiritele seminariștilor, care așteptau cu atîta nerăbdare reforma școlii duhovnicești, să se aprindă cu o putere și mai mare, trezîndu-se și mai mult revolta și protestul.

În ziua de 19 noiembrie, după lecția a treia, la seminar a avut loc adunarea generală a elevilor, la care s-a pus în discuție chestiunea: să

fie ori să nu fie declarată greva împotriva proiectului sinodal de reformă a școlii duhovnicești. La adunare s-a pronunțat pentru grevă chiar și căpetenia grupului de elevi, care pînă atunci erau împotriva. «Sinodul,— a spus unul dintre cuvîntători,— nu ne poartă nici o grijă, ba dimpotrivă, prin ultima sa comunicare din 9 noiembrie el își bate deschis joc de noi... Să nu admitem să ne batjocorească, să ne alăturăm seminarelor intrate în grevă»²⁵.

Seminarele intrate în grevă... În dosul acestei fraze se ascunde faptul că în momentul adunării seminaristilor din Chișinău, în Rusia declarase de acum grevă 45 de seminare. Conform materialelor fostului comitet pentru învățămînt de pe lîngă sf. sinod, tulburările printre seminaristi s-au început încă din 1904 la seminarele din Tiflis, Krasnoiarsk, Pskov, Tver, Blagoveșcensk, Tobolsk, Ekaterinoslav, Kaluga, Moghilev, Volîn, Vladimir²⁶. În anul următor tulburările continuau la seminarele din Vitebsk, Ekaterinoslav, Poltava, Tambov, Minsk, Tiflis, Oloneț, Kostroma, Arhanghelsk, Kazan, Harcov, Kiev, Irkutsk²⁷. Faptele expuse vin să ilustreze spusele publicistului basarabean că «seminarul nostru a aderat la mișcarea generală a seminarelor»²⁸.

Ziua de 19 noiembrie, însă, nu s-a sfîrșit cu declararea grevei, care însemna refuzul seminaristilor de-a frecventa lecțiile. Evenimentele au evoluat mai departe în felul următor: la lecția a III-a «comitetul organizatoric al grevei» a elaborat o petiție, care în decursul unei ore și jumătate a fost semnată de 322 de seminaristi²⁹. Deoarece greva presupunea absența organizată și demonstrativă a elevilor la seminar, la 20 noiembrie a avut loc ultima adunare, la care s-a pus în discuție chestiunea: cînd, în ce zi trebuie să se adune greviștii. S-a hotărît în felul următor: dacă sinodul satisface măcar parțial revendicările seminaristilor pînă la crăciun, greviștii se adună după crăciun și discută acțiunile de mai departe; dacă, însă, sinodul va continua să tacă, ziua adunării urma s-o desemneze comitetul organizatoric al grevei, care trebuia să facă legătură cu alte seminare din țară pentru «a se conforma cu planurile lor»³⁰. Spre sfîrșitul adunării la seminar au sosit reprezentanții congresului general eparhial, care avea loc la Chișinău, cerînd voie să asiste la adunare. Răspunsul «rebelilor» a fost următorul: hotărîrea de a face grevă este definitivă, iar încercarea de a influența evenimentele este zădărnicită.

Următoarea zi, 21 noiembrie, s-a dovedit a fi un moment culminant în evoluția evenimentelor de la seminarul teologic: rectorului Pavel Cazanschi în prezența tuturor elevilor i-a fost înmînată petiția pomenită mai înainte pentru a fi expediată la Peterburg sinodului. Cu părere de rău, căutările stăruitoare și îndelungate la arhivele republicane și centrale, inclusiv fondurile fostului sinod (Leningrad), nu s-au încununat cu succes. Se prea poate că petiția nici n-a fost expediată la Peterburg și s-a rătăcit prin fondurile instanțelor bisericești locale, deci, căutările trebuie să fie continuate. Bineînțeles, este vorba despre originalul petiției, în care ar putea fi depistată și semnătura seminaristului clasei a III-a Alexei Mateevici. În cazul de față nu mai puțin important pare a fi faptul că a fost găsit textul publicat al acestui document. Il putem citi în ziarul lui Feodor Zaharov «Bessarabskaia jizni» din 25 noiembrie 1905, însă petiția n-a fost publicată aparte, ci o aflăm inclusă în corespondența «Iarăși despre greva de la seminar» cu pseudonimul «Seminarist»³¹, care poate fi identificat (ipotetic, desigur) destul de ușor: acesta putea fi chiar seminaristul Gheorge Stîrcea, care în fondurile de arhivă figurează printre cei mai activi participanți și organizatori ai tulburărilor dintre seminaristi. Anume Gh. Stîrcea era acela, care dădea cărți elevilor din biblioteca secretă «cu conținut socialist»³². Tot el era și membru al comitetului organizatoric al grevei. Deci, nu-i nimic de mirare în faptul că la 24 martie 1906 Gh. Stîrcea a fost eliminat de la seminar, după ce este pus la închisoare de către autoritățile civile ale Chișinăului pentru răspîndirea printre

țărani basarabeni a cunoscutei «Chemări de la Viborg»³³, care, printre altele, a fost semnată și de câțiva deputați basarabeni ai Dumei de Stat. Ca membru al comitetului organizatoric al grevei (în documentele de arhivă mai întâlnim și cuvîntul birou) Stîrcea, probabil, a participat activ și la elaborarea petiției seminariștilor chișinăuieni. Și dacă a fost anume el, devine absolut clară apariția textului petiției în presă.

Ea începea cu următorul preambul: «Noi, elevii Seminarului teologic din Chișinău, întrunindu-ne sîmbătă, 19 noiembrie anul 1905, și discutîndu-ne situația în legătură cu decretul sf. sinod din 9 noiembrie curent, am hotărît că mai mult nu mai putem aștepta. Speranțele s-au dovedit a fi zădarnice! Reforma proiectată de sf. sinod nu poate satisface nici pe unul din noi. De aceea, începînd cu ziua de azi noi încetăm să frecventăm lecțiile, alăturîndu-ne la celelalte 45 de seminare, care se află în grevă, pentru ca să obținem reforma necesară. Totodată, noi venim cu următoarele revendicări»³⁴.

Primul compartiment al petiției (A. Reforma fundamentală) era alcătuit din două părți: de instruire și de educare. În partea educativă figurau, afară de multe altele, și revendicări de felul următor: transformarea școlii duhovnicești în gimnaziu de opt clase de tipul și cu drepturile celui laic; libertatea predării în gimnazii; introducerea în programele gimnaziilor a predării obligatorii a limbilor locale (moldovenească și bulgară) și facultativă a istoriei țînutului; introducerea în programul «claselor de bogoslovi» a predării obligatorii a limbii moldovenești și neobligatorii — a limbii bulgare. Ținîndu-se, însă, cont de faptul, se spunea în punctul «B» al petiției, «că revendicările reformei fundamentale (punctul «A») nu pot fi satisfăcute în cel mai scurt timp», autorii petiției înaintau și următoarele revendicări, care puteau și trebuiau «satisfăcute imediat». Ele se împărțeau în următoarele categorii: revendicări cu caracter local. Primele prevedeau: dreptul celor ce-au terminat patru clase ale seminarelor, fără deosebire de garde, de a intra la orice universitate la următoarele facultăți: juridică, medicină, istorico-filologică — fără examene și cu examene la facultatea de matematică. La așezămintele de învățămînt mediu special — lichidarea atestărilor secrete; libertatea convingerilor politice; lichidarea supravegherii extrașcolare; introducerea judecății tovărășești, judecății de onoare și răspunderii colective; libertatea adunărilor elevilor în clădirea seminarului pentru a se discuta public chestiunile de rigoare; libertatea de a forma cercuri, uniuni și de a organiza greve; trecerea bibliotecii pentru elevi în dispoziția lor cu accesul deplin la toate cărțile dorite; accesul liber al elevilor la biblioteca de bază a seminarului și cabinetul de fizică; dreptul elevilor de a edita propria lor revistă fără a fi cenzurată de către «șefi»; frecventarea liberă de către seminariști a ședințelor adunării de zemstvă, judecătoriei, teatrelor, concertelor, lecțiilor publice și a bibliotecii obștești; organizarea sălii de lectură; anularea pe cale juridică a pedepșelor «cu foamea și carcerul»³⁵. În total petiția conținea 27 de revendicări. La sfîrșitul ei se spunea: «încetînd frecventarea lecțiilor și înaintînd aceste revendicări, noi declarăm următoarele: reînceperea frecventării de către noi a lecțiilor va fi în strînsă legătură cu hotărîrea sfîntului sinod»³⁶. Drept răspuns la acțiunile greviștilor a fost închiderea la 24 noiembrie a seminarului³⁷. Conform dispoziției episcopului Chișinăului și Hotinului Vladimir, toți seminariștii trebuiau să se împrăstie pe la părinți. Ziarul «Bessarabskaia jizni» lansa presupunerea că seminarul va fi închis pînă în septembrie 1906, ceea ce însemna că în anul de învățămînt 1905—1906 toți elevii trebuiau să rămînă repenți.

La 24 noiembrie, în ziua cînd a fost închis seminarul, de la Chișinău la Peterburg în adresa ober-procurorului sf. sinod a fost expediată o telegramă în numele participanților la congresul eparhial general, despre care am pomenit mai înainte. Avîndu-se ca scop principal «calmarea spiritelor nu numai a tineretului basarabean, dar și al celui din întreaga Rusie», de-

legații la congres veneau cu umila rugămintă către ober procurorul sinodului ca el să facă un demers la ministerul de învățământ în vederea admiterii absolvenților seminarelor teologice la așezămintele de învățământ laice fără examene³⁷.

Prin urmare, putem vorbi despre un real efect al manifestărilor de la seminarul din Chișinău în privința reformelor școlii duhovnicești. Printre altele, revendicarea pentru admiterea celor ce-au absolvit patru sau șase clase ale seminarului teologic la toate universitățile figura pe prim-plan și în petiția elevilor seminarului teologic din Cernigov³⁸. Un demers cu privire la admiterea absolvenților-seminariști la toate instituțiile de învățământ superior de rînd cu gimnaziștii și fără examene de promovare au înaintat elevii seminarului teologic din Tambov în decembrie 1905³⁹. Revendicări similare se formulau la seminarele din Poltava⁴⁰, Tambov⁴¹, Penza⁴², Astrahani⁴³, Iaroslav⁴⁴ etc.

Avem, deci, tot temeiul să vorbim despre o mișcare generată din Rusia a seminarelor teologice la sfîrșitul anului 1905, parte componentă a căreia au fost și evenimentele de la seminarul din Chișinău, despre o anumită comunitate de idei și interese a greviștilor de pretutindeni, în fine — despre caracterul de masă al mișcării seminariste ca o manifestare particulară a mișcării revoluționare din Rusia. Evident, anume acești factori au forțat autoritățile bisericești și cele civile să facă cedări importante mișcării seminariste, printre care deosebit de esențială a fost hotărîrea sf. sinod cu privire la dreptul ministrului învățămîntului public de a permite absolvenților seminarelor teologice să studieze la universități⁴⁵. Un real interes prezintă faptul cum a fost apreciată victoria greviștilor de către înșiși reprezentanții bisericii. Elocvent în această privință este articolul «Evadarea seminariștilor la universități». «La sfîrșitul anului 1905, — scria autorul, — seminariștilor li s-au deschis ușile universităților rusești. Se poate spune fără exagerare că din acest moment forțele tinere cele mai bune pleacă din rîndurile preoției. Clerul simte instinctiv că refluxul celor mai puternici seminariști în instituțiile laice de învățământ superior este o simptomă a putrefacției sale și încearcă pe diferite căi să oprească acest proces». Rădăcinile fenomenului examinat autorul articolului le vedea «în anomaliele vieții preoției în întregime»⁴⁶.

În presa basarabeană a timpului problema clerului se discuta activ și într-un plan mai larg, avîndu-se în vedere mai întîi de toate locul și rolul preoției în lupta social-politică. Ne rețin atenția însăși numirile multor articole publicate pe paginile ziarului «Bessarabsciaia jizni» în lunile noiembrie și decembrie, adică chiar în toiul revoluției: «Se poate oare ca preoția să rămînă în momentul de față în afara mișcării?»⁴⁷. «La care partid politic trebuie să adere preoția basarabeană?»⁴⁸, «Reacțiunea și clerul»⁴⁹, «Preoția și politica»⁵⁰ etc. «Declarăm cu profundă convingere, — scria un oarecare «Preot X», — că a rămîne la o parte de mișcarea de eliberare contemporană preoția noastră de fapt nu poate: în prezent orice concepții n-ar avea preotul, însă în predica sa momentul actual... trebuie să ocupe mereu locul central. Acest fapt nu poate fi pus în discuție și nici vorbă prea multă nu se cere. Dar aceasta se întîmplă nu numai în virtutea, să spunem așa, caracterului grandios și atotcuprinzător al renovării social-politice a patriei noastre, care are loc în fața noastră a tuturor, preoția nu poate rămîne un spectator absolut pasiv al evenimentelor, ea este datoră să adere în mod conștient la mișcarea transformatoare de azi, acționînd din înaltul său post în spiritul ideilor creștine»⁵¹.

Prin urmare, autorul articolului a sesizat cu claritate momentele de principiu ale evenimentelor de la sfîrșitul anului 1905: grandiozitatea, caracterul lor renovator, atragerea în mișcarea de eliberare a celor mai largi pături sociale. Într-un astfel de context evenimentele de la Seminarul teologic din Chișinău din luna noiembrie 1905 vin să ilustreze starea de spirit

revoltată și protestatoare a tineretului studios al Basarabiei în genere. Presa timpului ne demonstrează convingător, că «duhul rebel» cuprinsese absolut toate categoriile așezămintelor de învățământ laice și religioase (gimnaziile pentru băieți și fete, liceele reale și școlile eparhiale etc.) nu numai din Chișinău, dar și din ținutul întreg. Astfel, în noiembrie 1905 ziarul «Bessarabscaia jizni» inaugurează rubrica «Treburile școlărești» («Uceniceschie dela»), care era susținută aproape zilnic. Tot atunci este publicat și articolul «Cu privire la reforma sistemului de educare și instruire»⁵². La petiția seminaristilor s-au alăturat declarațiile elevilor de la așezămintele laice de învățământ, la școli și gimnazii tot mai des au loc adunări ale părinților privind «atitudinea școlii față de mișcarea actuală de eliberare»⁵³. Conștiința maturilor era cuprinsă tot mai mult de ideea că spiritul revoluționar pătrunde în mod inevitabil în mediul elevilor⁵⁴. «A-i feri pe copiii noștri de flacăra mișcării contemporane,— scria într-un articol un oarecare «Părinte»,— a înăbuși în ei interesul față de evenimentele, care au concentrat în prezent atenția întregii țări, nu este în puterile noastre»⁵⁵. Numeroase fapte vin să confirme mărturisirea de mai sus. La 6 noiembrie, de exemplu, adunarea părinților la liceul real a obținut dreptul adunărilor pentru trei clase superioare. A doua și a cincea zi după aceasta au loc primele adunări ale elevilor, președintele și secretarul cărora sînt elevi. În procesul-verbal al adunării din 11 noiembrie au fost incluse 17 puncte importante «privind nevoile elevilor»: anularea supravegherii extrașcolare (dreptul elevilor de a vizita bibliotecile și sălile de lectură orășenești, ședințele științifice, lecțiile publice, mișturile, adunările orășenești și de zemstvă, teatrele, seratele muzicale); dreptul elevilor de a organiza cercuri de autoinstruire, case de ajutor mutual, de a edita reviste; dreptul de a propune lista cărților dorite pentru completarea bibliotecii școlare; dreptul elevilor de a părăsi orașul în zilele cînd nu au loc lecții fără învoirea administrației etc.⁵⁶.

Identitatea «necesităților» enumerate, pe de o parte, și a revendicărilor seminaristilor, pe de altă parte, nu poate trezi vreo îndoială. Ba mai mult chiar: am putea presupune că la elaborarea petiției seminaristilor și a celor 17 revendicări ale «realistilor» au luat parte unele și aceleași persoane, mature din punct de vedere politic și cu destulă experiență de viață. Ne face s-o credem, printre altele, afirmația repetată de mai multe ori a presei chișinăuene de atunci despre contactele strînse dintre seminaristi și elevii școlilor cu caracter laic, precum și unele aluzii dintr-un document de arhivă despre contactele posibile ale seminaristilor cu muncitorii din Chișinău⁵⁷.

«Mii de personalități schilodite, sute de vieți distruse, zeci de sinuci-gași — iată rodul muncii «educative» a școlii medii contemporane». Așa scria «un grup de elevi» chișinăuieni în scrisoarea «Noi protestăm!» publicată în ziarul «Bessarabscaia jizni»⁵⁸. Anume protestul împotriva sistemului de învățământ — spiritual și laic — învechit a și fost forța motrice de bază a evenimentelor descrise în acest articol. Ar fi, însă, o greșală să afirmăm că este vorba despre un «rebel al elevilor». În realitate mișcarea tineretului studios chișinăuian era o expresie a situației revoluționare de la sfîrșitul anului 1905. Cu alte cuvinte, este vorba despre participarea generației în creștere la revoluție, confirmînd caracterul ei popular, deși revendicările înaintate aveau un caracter general democratic. S-ar putea chiar spune că evenimentul principal al lunii noiembrie 1905 poate fi considerat nu greva seminaristilor chișinăuieni și nici închiderea temporară a seminarului; apogeul evenimentelor se asociază cu elaborarea petiției, pe care au semnat-o, după cum s-a spus mai înainte, peste 320 de seminaristi. Avem, prin urmare, un exemplu de mare solidaritate a elevilor și de un sporit grad de conștiință social-politică. Un moment important este și faptul, că manifestările protestatare ale seminaristilor au influențat pozitiv atmosfera de la așezămintele laice de învă-

țămînt. Putem vorbi și despre anumite rezultate concrete ale evenimentelor din noiembrie 1905. Despre unul din ele—accesul seminariștilor la universități—s-a spus mai înainte. Victoria a fost comună pentru toți absolvenții seminarelor teologice din Rusia, fiind comună și mișcarea grevistă. Putem vorbi, însă, și despre o izbîndă de mare semnificație socială, dar și mai mult națională a seminariștilor basarabeni: este vorba despre faptul, că la 28 noiembrie 1905, adică exact peste nouă zile după începutul grevei la seminar, congresul general-eparhial al preoțimii din Basarabia examinează chestiunea cu privire la deschiderea în clasele a V-a și a VI-a ale seminarului a catedrei de limbă moldovenească, precum și a cîntării bisericești în aceeași limbă. Hotărîrea congresului, care poate fi numită fără exagerare istorică, peste un timp scurt a fost transpusă în viață.

Numele seminaristului Alexei Mateevici nu figurează în presa timpului și nici în fondurile de arhivă, în care sînt fixate evenimentele descrise aici. Rămîne, însă, netăgăduit faptul că cel mai mare scriitor basarabean de la începutul veacului al XX-lea a fost influențat puternic de mișcarea grevistă, la care putea să participe nemijlocit, sau cel puțin a fost martor. O dovadă ar putea să fie și faptul, că printre articolele lui publicistice din anul 1906 (trecuse doar vreo două luni de la apariția ziarului «Basarabia») găsim și corespondența din satul Zaim «Chestia preoțească» cu evidență orientare anticlericală.

Tăcerea de la seminar, străpunsă și alarmată de evenimentele din noiembrie 1905, n-a reușit să se stabilească cît de cît trainic, și iată că pe la mijlocul anului 1906 aici are loc o nouă manifestare de protest: 122 de seminariști se declară deschis de partea lui F. Zaharov, redactor și editor al ziarului «Bessarabsciaia jizni», sprijinind lupta acestuia împotriva odioaselor «sute negre» de factură locală.

Tăcerea la seminar erupe încă o dată. Peste doi ani erupția va răbufni din nou. Mă întreb, însă, a existat oare aici cîndva o tăcere și o liniște totală?

Note

¹ A.C.S. a R.S.S.M. F. 1862. Inv. 9. Un. de pîst. 186. F. 1.

² Ibidem.

³ Ibidem. F. 8 și verso.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem. Un. de pîst. 199. F. 2.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem. F. 1 verso.

⁸ Бессарабская жизнь, 1905, 7 декабря.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, 17 noiembrie.

¹² A.I.C.S. a U.R.S.S., F. 802. Inv. 10. Un. de pîst. 8. F. 80 verso — 81.

¹³ Ibidem. F. 109.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, Ff. 133—134.

¹⁶ Ibidem. F. 81 verso.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Кишиневские епархиальные ведомости, 1906, № 2, С. 55.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem. P. 55—56.

²¹ Бессарабская жизнь, 1905, 23 ноября.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ A.I.C.S. a U.R.S.S. F. 802. Inv. 10. Un de pîst. 13, 14, 31, 41, 55, 75, 76, 79, 89, 91.

²⁷ Ibidem. Un. de pîst. 14, 20, 21, 24, 26, 27, 35, 38, 39, 40, 46, 48, 66, 75, 83.

²⁸ Бессарабская жизнь, 1905, 23 ноября.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Бессарабская жизнь, 1905, 25 ноября.

³¹ Еще о забастовке в семинарии//Бессарабская жизнь, 1905, 25 ноября.

³² A.I.C.S. a U.R.S.S. F. 802. Inv. 10. Un. de pîst. 8, f. 81 verso.

³³ Ibidem.

³⁴ Бессарабская жизнь, 1905, 25 ноября.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, 26 noiembrie.

³⁷ A.I.C.S. a U.R.S.S., F. 797. Inv. 75. Un. de pîst. 23, 1905, f. 67.

³⁸ Ibidem. F. 27.

³⁹ Ibidem. F. 80.

⁴⁰ Ibidem. F. 37.

⁴¹ Ibidem. F. 32.

⁴² Ibidem. F. 53.

⁴³ Ibidem. F. 63.

⁴⁴ Ibidem. F. 72.

⁴⁵ Кишиневские епархиальные ведомости, 1906, № 2. С. 55.

⁴⁶ Ibidem. 1908. N. 40. P. 417.

⁴⁷ Бессарабская жизнь, 1905, 13 ноября.

⁴⁸ Ibidem. 18 noiembrie.

⁴⁹ Ibidem, 8 decembrie.

⁵⁰ Ibidem, 10 decembrie.

⁵¹ Бессарабская жизнь, 1905, 14 ноября.

⁵² Ibidem, 11 noiembrie.⁵³ Ibidem, 6 noiembrie.⁵⁴ Ibidem.⁵⁵ Ibidem.⁵⁶ Ibidem, 14 noiembrie.⁵⁷ A.I.C.S. a U.R.S.S., F. 802. Inv. 10, Un. de păst. 8. F. 87 verso.⁵⁸ Бессарабская жизнь, 1905, 19 ноября.

Резюме

В статье впервые с использованием архивных документов центральных и республиканских хранилищ освещается общественно-политическая атмосфера в Кишиневской духовной семинарии в 1905 г., где в это время учился 17-летний Алексей Матеевич — впоследствии классик молдавской литературы. «Бунт» в семинарии рассматривается как частное проявление общего революционного пробуждения учащейся молодежи под влиянием первой русской революции. Особое внимание в статье уделяется анализу «петиции» семинаристов с требованиями политического, национального, социального и культурного характера, свидетельствовавшими о высокой степени зрелости составителей этого важного документа, в числе которых, по некоторым данным, был и Алексей Матеевич.

Gheorghe Soltan

„VECIN“ — „SUSED“ IN DOCUMENTELE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLELE XVI—XVIII

(Referitor la proveniența termenului)

În istoriografie referitor la proveniența termenului *vecin*, care definea una din categoriile țărănimii dependente în Moldova din veacul al XVI-lea pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea, au fost expuse diferite opinii. Unul din fondatorii istoriografiei noastre, domnitorul Dimitrie Cantemir, considera că: «Țăran curat moldovean nu se află și cei care se găsesc, se trag fie din ruși fie din transilvăneni sau, cum se numesc la noi ungurenii... Că aceasta este adevărat o dovedește chiar numele de țăran, care în moldovenește se numește *vecin* și care arată că cei pe care norocul armelor moldovenilor i-a supus la munca cîmpului le-a fost mai înainte vecini»¹. Înseamnă că pentru Dimitrie Cantemir termenul *vecin* avea sens de *vecin de țară*, adică *vecinii* erau oamenii care trăiseră în țările care se mărgineau cu Moldova.

Părerea lui D. Cantemir a fost parțial susținută de istoricii R. Rosetti și N. Iorga. R. Rosetti credea că *vecinii* sînt urmașii acelor oameni care au nimerit în țară în rezultatul războaielor Moldovei împotriva tătarilor. De asemenea, făcea o analogie între vecinul moldovean și țăranul francez iobag «*véciné*»². Însă se știe că în Franța n-a existat termenul *véciné*, ci *vesin*, care denumea nu un țăran sărac, ci un stăpîn de casă («un chef de maison») în Gasconia³. Același cercetător R. Rosetti susținea că oamenii care au nimerit în Moldova dinafara hotarelor ei, cnejii (elementele conducătoare în sînul vechilor obști țărănești — Gh. S.) le repartizau locuri pentru construcția caselor mai aproape de stăpîn ca să-i aibă la îndemînă, iar de aici și provine termenul de «*vecin*»⁴.

Cunoscutul istoric român N. Iorga scria că în Moldova era nevoie să se atragă coloniști pentru valorificarea pămîntului: «Și acești coloniști se alegeau dintre vecini și se și numiau «*vecini*», ca și la munteni în veacurile 16—17 — fiind astfel într-o situație care se aseamăna cu a *paroikos* bizantini»⁵.

Se știe că în Muntenia (Țara Românească) țăranilor neliberi li se spunea *rumîni*⁶. Într-un studiu special istoricul român C. Giurescu presupunea că în Muntenia rumînilor li s-a zis *vecini* în actele în limba slavonă după analogia cu *paroikos* (napoikos), fiind la mijloc o influență bizantină. Iar din Muntenia denumirea de *vecin* a trecut apoi în Moldova,

dar nu în forma românească, ci tradusă prin slavicul, care alături de înțelesul obișnuit de *vecin* a dobândit și pe acela de *rumîn*, adică *țăran neliber*. Cuvîntul slav ic mai tîrziu prin traducere în limba literară a căpătat înțelesul de *rumîn*. După părerea lui C. Giurescu *vecin* cu înțelesul de *țăran liber* în Muntenia a rămas mai mult un termen literar, care n-a izbutit să alunge din limba vorbită numele de *rumîn*, utilizat încă mult timp mai tîrziu cu sensul de *țăran de rînd, om din tagma inferioară*⁷.

În anii 30 ai veacului nostru M. Emerit susținea că *vicinus* însemna în Europa Apuseană *locuitor al satului ori om, care intra în obștea agrară, liber, neaservit*. După părerea lui, *vecin* provine de la slavicul *vece* (adunarea populară la slavii de răsărit în epoca democrației primitive)⁸. Această părere a fost analizată de către cercetătorul A. Boldur, care a apreciat-o ca fiind nefondată⁹.

Specialistul român în istoria dreptului I. Peretz credea, că termenul *vecin* a provenit de la ungurescul *szomszed* («vecin»), apropiat fonetic de slavicul *sused*¹⁰.

Un alt specialist în istoria dreptului I. Filitti susținea că în Ungaria *szomszed* avea sensul de *vecin cu alt proprietar, megieș*¹¹. La rîndul său I. Filitti a remarcat că în Rusia în secolul al XVI-lea existau așa-zii *podcycuedku* (podsusiedki), adică *vecini* erau denumiți țărani care neavînd mijloace necesare de a prelucra pămîntul se așezau în «gospodăriile» altor țărani mai înstăriți și le prelucrau pămîntul¹². Iar în Moldova termenul *vecin* s-a păstrat ca o traducere exactă a cuvîntului *sused* (cyceд) și nu provine de la rusecul *vece*, nu are sensul «vicini» — lor din Europa Apuseană¹³.

Cunoscutul cercetător al istoriei Basarabiei A. Boldur căuta analogii nu în Europa Apuseană, ci în Galiția și Podolia. În urma investigațiilor el a ajuns la concluzia, că termenul *vecin* nu este o traducere simplă a cuvîntului *susedi* (cyceд), ci adaptarea termenului latin *vicinus* din vechea diplomatică galițiană¹⁴.

În Galiția și Polonia termenul indica membrul obștii vicinale, iar în Moldova circula paralel cu cuvîntul *susedi* (cyceдu).

Majoritatea cercetătorilor susțin că termenul *vecin* provine de la latinescul *vicinus* (vecin). În istoriografia postbelică cunoscuta slavistă română V. Costăchel scria: «Mai întîi vecin a fost membrul obștii, dar cu timpul, după ce obștea a fost aservită, «vecin-vecinie» arată situația de dependență»¹⁵. De asemenea, V. Costăchel scria că termenul *sosed* se utiliza pentru desemnarea țăranilor dependenți în satele din Polonia și Lituania¹⁶.

Medievistul de seamă român P. P. Panaitescu socotea că *vecin* e un cuvînt latin și provine de la *vicinus, vecin*, adică acel care stăpînește împreună cu vecinii, alături, iar nu de la *vicus, sat*. Termenul *vecin* corespunde celui din Europa răsăriteană și nu este o traducere, cum socotea A. Boldur, din rusecul *sused*, ci dimpotrivă *sused* este traducerea din latinescul *vicinus*. Desigur, spunea autorul, *sused* în actele slavyone din Moldova este o influență din Rusia Apuseană, dar el traduce termenul *vecin* ca fiind de proveniență latină medievală¹⁷. În alt loc al lucrării sale P. P. Panaitescu scria: «Vecinii erau țăranii dependenți, băștinași, adunați în obște, numele lor înseamnă membru al obștii»¹⁸.

Opinia specialistului în istoria medievală românească Alexandru Gonța tangențează cu părerile lui D. Cantemir, N. Iorga și R. Rosetti. El credea că *vecinii* la început sînt coloniști veniți din țări străine în Moldova, iar cuvîntul *vecin* (folosit de popor pentru a denumi oamenii străini veniți) a fost utilizat în scris mai tîrziu pentru a-i distinge de autohtonii megieși și doar mai apoi, în sensul de oameni dependenți de stăpîn¹⁹. Mai departe scrie: «Noțiunea *vecin* se va extinde cu timpul și asupra tu-

turor locuitorilor care vor pierde părțile lor de moșie și ajunge în situația străinilor fără pământ»²⁰.

Ipozeza lui C. Giurescu este susținută de către cercetătorul român contemporan F. Constantiniu, care consideră că *vecin* nu este altceva decât traducerea cuvântului grec «parec=vecin», el fiind împrumutat pentru a se putea face deosebire între țăranul aservit și vecin, adică cel aflat în apropiere, care a devenit *sused*. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, termenul *vecin* a fost înlocuit în Țara Românească cu *rumîn*. Termenul a continuat să fie utilizat în Țara Făgărașului, fiind împrumutat din Muntenia și în Moldova. Pentru a evita confuzia între românescul *vecin* și noul conținut social atribuit, cancelaria moldovenească l-a tradus pe *vecin* în slavonește — *sused*²¹.

Alt medievist din România L. Burlec într-un studiu susține opinia majorității istoricilor care consideră că originea termenului *vecin* ține de latinescul *vicinus*, adică de om venit, din afara obștii, străin de sat²².

E de menționat faptul că termenul *vecin* era în circulație în evul mediu în multe țări europene. Il putem întâlni în Italia secolului al XIII-lea («vicini-vicinantia»), în Spania («vecinos»), Polonia («opole-vicinia» și «vicinus»), Lituania, chiar în Franța și în Germania, și pretutindeni el însemna membru al obștii²³.

Primul document autentic în care se întâlnește termenul *vecin* cu sensul de *țăran dependent* datează din 23 martie 1482 și e emis în Muntenia²⁴. Deci, în Muntenia mai întâi se utiliza termenul *vecin* în originalele slave. Dar, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea acest termen a fost înlocuit în Muntenia cu *rumîn* (primul document original românesc care conține termenul *rumîn* este din 4 iulie 1572)²⁵, deși în originalele slave întâlnim și termenul *vecin* pentru desemnarea țăranilor aserviți în Muntenia²⁶. Așadar termenul *vecin* cu sens social a apărut mai înainte în Muntenia decât în Moldova, probabil din motivul că procesul aservirii țăranilor aici era mai evoluat.

Prima mențiune a termenului *sused* în actele slavone din Moldova o întâlnim la 4 aprilie 1545²⁷, act considerat în publicații îndoielnice, sau chiar fals²⁸. Deoarece prima mențiune a termenului «сѣсид» (*sused*) o avem în cartea domnească de la 3 septembrie 1585, în care e scris: «кто приде што мѣсто Велики Лѣка бити сѣсид нашему вѣрном болѣтринѣ панѣ Бѣгѣм прѣкалаб Хотинский»²⁹. În cazul dat putem fi siguri că «сѣсид» la acea vreme definește țăranul dependent care are obligații față de proprietarul de pământ, pe moșia căruia trăiește sau se așează cu traiul. De la sfârșitul secolului al XVI-lea termenul *sused* devine mai frecvent în documentele moldovenești. Cu toate că discuțiile pe marginea acestei chestiuni mai continuă, cercetările în cauză ne permit să susținem părerea că termenul *vecin* însemna la începuturi în Moldova membrul obștii satești (oral «vecin», în scris «sused»). În urma analizei documentelor venim și noi cu unele precizări ce poate vor contribui la explicarea faptului de ce termenii «vecin»-«sused» s-au păstrat și au desemnat țăranul dependent, iar mai apoi și pe cel aservit.

În istoriografie s-a demonstrat deja faptul că «сѣсиди» și *vecinii* în Moldova la începuturi însemnau membrii obștii satești, liberi, care posedau pământul împreună ca vecini³⁰. Dar cum s-a întâmplat că acești termeni mai târziu defineau în Moldova țăranii dependenți și aserviți.

După cum se știe, în multe țări ale Europei medievale pământul obștii era împărțit în parcele. Datorită faptului că ramura de bază a economiei era agricultura (cerealieră), fiecare gospodărie țărănească avea parcela ei delimitată, care se transmitea prin ereditate³¹. Pentru Moldova, însă, aflăm din literatură³², era caracteristică existența unui sistem ciclic (original și tradițional nu numai pentru Moldova, ci și Munteniei³³) agrar (animaliero-cerealier) în hotarul satului. Aici țăranul nu avea un lot de pământ ereditar și constant, pe care l-ar fi folosit în toate cele trei

cicluri: țarina, fînațul, toloaca. Ele se schimbau cu locul în decursul rotației indiferent de sistemul ciclului: comun pentru satul întreg sau individual pentru fiecare gospodărie. De aceea toți împreună erau copărtași la folosirea hotarului integru al satului, fiind vecini, coproprietari — fiind răzeși. (Dacă satul aparținea la mai mulți proprietari stăpînirile se măsurau în părți ideale: 1/5, 1/2, 1/8 etc. conform locului în genealogia neamului. Corespunzător se repartizau și cotele-părți în rentă). Această regulă se menținea nu numai atunci cînd copărtașii erau răzeși, ci și în cazul folosirii pămîntului de către, țaranii dependenți de feudal, care nu aveau un lot permanent și ereditar pentru folosință (în afară de cel de lingă casă: de vii și livezi).

Iată de ce termenul *vecin* s-a păstrat în continuare, indicînd țăranii din hotarul satului, adică numai «vecinul» — copărtașul lotului colectiv. De cele trei cicluri nu putea să se folosească un alt țaran, din afară, din alt hotar, chiar dacă ambele sate megieșe aparțineau unuia și aceluiași feudal, chiar și în cazul cînd ele alcătuiau o ocină patrimonială. Dacă venea cineva să se folosească de pămînt etc. cu învoirea stăpînului acestui hotar al satului, «străinul» plătea dijma suplimentară³⁴ (chiar dacă acesta era un feudal).

Termenul *sused* la începuturi (tradus în maternă «vecin») desemna locuitorul, membrul unei sau altei obști vicinale, care avea un hotar sătesc integru, un fel de lot colectiv al obștii. Toți țăranii dependenți din sat erau egali în folosirea ciclurilor hotarului. Toți erau vecini (*susedi*). Cancelaria moldovenească (avem știri începînd cu anii '80 ai secolului al XVI-lea) a utilizat mai tîrziu termenul *vecin*, tradus în slavonă *sused*, pentru desemnarea țăranilor dependenți. Astfel în documentele din limba maternă locuitorii aceluiași sat sînt numai «vecini», iar în cele din limba slavonă — *susedi*. Cîteva exemple vin să ne demonstreze că *sused* este traducerea în cancelarie a lui *vecin* din limba maternă.

Astfel în fotocopia documentului original slav din 12 noiembrie 1618, întîlnim termenul *cvudu*, care denumea țăranii dependenți din satele Averești, Giurovul și Nicorești ale mănăstirii Aron-Vodă din țarina Iașilor³⁵. Iar în originalul în limba română din 15 noiembrie 1624 diacul domnesc scrie că «diregătorii de târg de Piatră mult val le-au fost făcînd *vecinilor* din satele Averești, Giurovul și Nicorești ale mănăstirii Aron voievod din țarina Iașilor»³⁶.

Intr-un original în limba română din 24 iulie 1632 citim că Pătrașco Bașotă logofăt și cu alți oameni buni, megieși, a împărțit satul Războieni și vecinii din acel sat (vecinii sînt chiar nominalizați) fraților Lupul și Ionașco Prăjescul³⁷. Iar în textul originalului slav din 10 august 1632 de la domnitorul Alexandru Iliăș termenul *vecin* este tradus prin «сѣсѣди» și «сѣ сидѣ»³⁸. Ținem să menționăm și cartea de danie din 30 ianuarie 1698 de la domnitorul Antioh Constantin despre închinarea mănăstirii Căpriana mănăstirii Zograf de pe muntele Athon. În document se scrie ca mănăstirea Căpriana să fie metoc sfîntului lăcaș Zograf cu toate ocinile date de ctitori, cu sate și cu vecini, adică «susedu» cîți vor fi ai mănăstirii («съ села, съ вечини, сиречь с ѣсѣди, колико сѣгъ монасты(р)скѣи») ³⁹. Aici trebuie să concretizăm acest «сиречь», ce înseamnă «adică». În acest act scris în slavonă cancelaria introduce și termenul din limba maternă, ceea ce este încă o dovadă că în uz *vecin* însemna țăranul aservit.

Uneori cancelaria moldovenească utilizează și termenul *săteni* «селани»⁴⁰, care de asemeni subînțelegea țăranii din hotarul satului.

O etapă decisivă în evoluția situației țăranului «vecin» («sused») a fost recensămîntul fiscal de stat din 1590—1591, de unde aflăm că în țară erau 37 090 de gospodării țărănești impozabile. Majoritatea din aceste gospodării erau ale «vecinilor» («susedi»).

Statul după acest recensământ insista ca *vecinii* («susedi») să plătească impozitele numai în acel sat, unde au fost înscrși și folosesc lotul colectiv al hotarului.

În registrul fiscal al recensământului lipsește termenul *vecin* și este utilizat unul cu caracter mai general — *țaran*. Credem că ultimele decenii ale secolului al XVI-lea erau încă o etapă de trecere, când cancelaria moldovenească începea să utilizeze noua semnificație a termenului *vecin* desemnând categoria țăranilor dependenți ce-au pierdut dreptul de strămutare. Noul sens al termenului de-abia se stabilea. Procesul aservirii (vecinirii) țăranilor încă nu era încheiat. Cancelaria domnească folosea încă termeni cu caracter general pentru denumirea țăranilor ce plăteau bir țăranesc și care vor pierde în urma recensământului din anii 1590—1591 dreptul la strămutare. Pentru statul feudal țăranimea dependentă era mai mult o categorie de contribuabili, decât o categorie a structurii sociale a societății feudale din Moldova.

Noi credem că în 1590—1591 aproape toți *vecinii* («susedi») au nimerit în recensământ, cu toate că nu e exclus ca lucrul acesta să se fi întâmplat și mai înainte, însă de alte date anterioare nu dispunem. E necesar de remarcat că după 1591 țăranul («vecinul» — «sused») mai avea o posibilitate specifică de strămutare. Dacă el era înscris să plătească impozite în alt loc după un nou recensământ, statul feudal îl lăsa acolo unde era înscris ultima dată. Aceasta rezultă din documente⁴¹. Astfel statul mai înainte decât proprietarii locali a legat «vecinul» («sused») de sat. Dar proprietarii au folosit acest moment în favoarea lor și în timpul domniei lui Miron Barnovski, prin așezământul din 12 ianuarie 1628, «vecinii» («susedi») pierd și acea unică posibilitate de strămutare. Astfel, aflăm din cărțile domnești că «vecinii» («susedi») trebuie întorși împreună cu «cisle» nouă (partea de impozite) la locul vechi de trai⁴². Avem temeiul să susținem: către această vreme evoluția termenului *vecin* («sused») s-a încheiat. Dintr-un termen ce desemna în secolul al XVI-lea membrul obștii vicinale, căruia i se păstra dreptul de strămutare și era legat de un anumit hotar sătesc, la sfârșitul anilor 20 ai secolului al XVII-lea de acum definea membrul obștii aservite, care a pierdut definitiv, juridic dreptul de a se strămuta de pe o moșie pe alta.

Note

- ¹ Cantemir D. Descrierea Moldovei. București, 1973. P. 299.
- ² Rosetti R. Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova. T. I. București, 1907. P. 271.
- ³ Emerit M. L'origine du mot „vecin” // Revue historique du Sud-Est européen. VII année, N. 10—12. P. 205.
- ⁴ Rosetti R. Op. cit. P. 271.
- ⁵ Iorga N. Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor. București, 1908. P. 21—22.
- ⁶ Ștefănescu Ș. Considerațiuni asupra termenilor „vlah” și „rumân” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII // „Studii și materiale de istorie medie”. Vol. IV. — București, 1960. P. 63—75.
- ⁷ Giurescu C. Despre rumâni. // Studii de istorie socială. — București, 1943. P. 220.
- ⁸ Emerit M. Op. cit. P. 205—207.
- ⁹ Boldur A. Originea și sensul cuvintului „Vecin” // În amintirea lui C. Giurescu. București, 1944. P. 168.
- ¹⁰ Peretz I. Istoria dreptului român. Vol. II, partea I, ed. 2. București, 1926. P. 112.
- ¹¹ Filitti I. Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV—XVII. București, 1944. P. 5.
- ¹² Filitti I. C. Proprietatea solului în Principatele române până la 1864 // Filitti I. C. Opere alese. București, 1985. P. 300.
- ¹³ Filitti I. C. Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV—XVII. 1933. București, P. 5.
- ¹⁴ Boldur A. Op. cit. P. 169, 174.
- ¹⁵ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A. Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII). București, 1957. P. 116.
- ¹⁶ Costăchel V. Сравнительно-исторический метод в румынской средневековой истории. // Romanoslavica. V. VIII. 1958. P. 256.
- ¹⁷ Panaitescu P. P. Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. București, 1964. P. 43.
- ¹⁸ Panaitescu P. P. Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (până la mijlocul secolului al XVII-lea) // Studii și materiale de istorie medie. V. I. 1956. P. 77.
- ¹⁹ Gonța Alexandru I. Satul în Moldova

- medievală. Instituțiile. București, 1986. P. 297.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ Instituții feudale din Țările Române. Dicționar. București, 1988. P. 498.
- ²² Burlec L. Considerații asupra originii veciniei în Moldova. // Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. Tom. XXIII. Iași, 1986. P. 823.
- ²³ Ciurea D. Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova. AIIȘA. Tom XIV. Iași, 1977. P. 137; Costăchel V. Op. cit. P. 256; același autor: Problema obștilor agrare în secolele XIV—XV // Studii și cercetări de istorie medie. An. II, 1951. P. 102—103; Panaitescu P. P. Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. București, 1964. P. 43; Modzelewski K. L'organisation de l'opole (vicinia) dans la Pologne des Piasts. // Acta Poloniae Historica. Vol. LVII, 1988. P. 44, 66.
- ²⁴ DRH B. Țara Românească. Vol. I. (1247—1500). București, 1966. P. 289. („da se взмет бир wt бирарех коех хтет бити wt вечинех монастиру”).
- ²⁵ DRH. B. Țara Românească. Vol. VII (1571—1575). București, 1988. P. 139 („Și iar au căzut Voico rumân la Stanislav, cum au fost și mai dinainte”).
- ²⁶ DRH. B. Țara Românească. Vol. VII. P. 202, 244, 290, 321, 327, 331 ș. a.
- ²⁷ Catalog de documente din arhivele statului Iași-Moldova. — Vol. I (1398—1595). București, 1988. P. 814 (fotocopia originalului).
- ²⁸ DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. I. P. 607—609; Catalog de documente din arhivele Statului Iași-Moldova. Vol. I. (1398—1595). P. 794. Intr-o discuție particulară medievistul român I. Caproșu, care a văzut acest act în original, a confirmat faptul că actul este un fals de mai târziu.
- ²⁹ DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. III. P. 570 (fotocopia originalului). Trebuie să adăugăm, că se mai întâlnește într-o scrisoare particulară trimisă între 1581—1585 de Gheorghe fost logofăt („сусѣдомъ мѣмъ и вѣчнѣци”). Vezi: Buletinul Comisiei istorice a României publicat de Ioan Bogdan. Vol. I. București, 1915. P. 126.
- ³⁰ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A. Viața feudală în Țara Românească și Moldova. P. 116; Panaitescu P. P. Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române. P. 66, 77. Vezi despre termenul *vecin* în Muntenia la Ștefănescu Șt. Despre terminologia țăranimii dependente din Țara Românească în sec. XIV—XVI. // Studii. Revistă de istorie. Anul XV. Nr. 5 1962. P. 1162—1167.
- ³¹ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. Т. II. Глава 25. М., 1986. P. 477.
- ³² История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 г. Кишинев, 1976. P. 147—161.
- ³³ Vezi: Stahl Henri H. Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. Vol. I. București, 1958.
- ³⁴ Vezi mai amănunțit despre dijma suplimentară: Советов П. В. Развитие феодализма и крестьяне Молдавии. Кишинев, 1980. P. 35—66.
- ³⁵ DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. IV. P. 573 (fotocopia originalului).
- ³⁶ DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. V. P. 308—309.
- ³⁷ Documenta Romaniae Historica. A. Moldova (DRH. A. Moldova). Vol. XXI. P. 204—205.
- ³⁸ Ibidem. P. 217—218.
- ³⁹ Moldova în epoca feudalismului. Vol. VI (în manuscris). Documentul din 30 ianuarie 1698.
- ⁴⁰ Moldova în epoca feudalismului. Vol. II. Chișinău, 1978. P. 351—352. („МБ селѣниси да прислхаеѣт” — „Voi locuitori să ascultați”. Aici termenul „locuitori” este sinonim cu „vecini”. În acte apare și termenul de oameni care este sinonim cu „vecini”. Astfel, în textul actului original în limba română din 7 ianuarie 1625 citim: „a lăsa foarte în pare ducatele oamenilor din sat din Averești și Giurov” (DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. V. P. 313). Mai sus, într-un act din 15 noiembrie 1624 am observat că se operează cu termenul „vecini” pentru desemnarea țăranilor din hotarele satelor Averești și Giurov ale mănăstirii Aron voievod din țărina Iașilor: De asemenea, din documentul original în limba română din (circa 1627 mai 18) aflăm că Pașco și alții au vîndut o casă în satul Năvrăpești „cu totu locul ce i se va veni acei case, în vatră și în fînaț și în pomăt întru tot ce i se va veni locul acei case și cu omu într-aceia casă” (iar în actul original slav din 19 mai 1627 e scris: «една дом съ людѣ» (DRH. A. Moldova. Vol. XIX. P. 287, 211).
- ⁴¹ DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. IV. P. 167, 179—180. 313, 358, 374—375, 420—421, 471 ș. a.
- ⁴² Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. XIX. București, 1969. P. 391, 392, 294, 399.

Резюме

В данной статье автор рассматривает проблему эволюции термина «вечин» («сусед»), которым обозначалась одна из категорий зависимого крестьянства в Молдавии XVI—середины XVIII вв. Соглашаясь с мнением многих историков о том, что первоначально термин означал члена соседской общины, автор объясняет сохранение этого термина для именования позднее закрепощенных крестьян фактом существования в средневековой Молдавии своеобразной циклической аграрной системы землепользования в хотарах сел и вечинов (соседей) как членов сельской общины хотара.

ISTORIOGRAFIE ИСТОРИОГРАФИЯ

Dumitru Ivanescu
(Iași)

NICOLAE IORGA
(120 de ani de la naștere)

Unul din principiile fundamentale care s-a aflat la temeiul întregii activități istoriografice a lui N. Iorga a fost acela că cercetarea trecutului trebuie „să plece de la izvoare”¹. Numeroasele și solidele lui sinteze sînt întocmite nu după lucrări de referință, ci pe baza cunoașterii aprofundate a mărturiilor contemporane cu epocile sau evenimentele tratate. Din categoria cuprinzătoare a izvoarelor istorice, documentul scris se impune prin rolul deosebit pentru reconstituirea — cît mai fidel posibilă — a anumitor perioade din trecut. Nu este, de aceea, întîmplător faptul că N. Iorga nu a ocolit locurile de păstrare a documentelor, arhivele, fie ele publice sau private. Prețuind arhivele, istoricul a fost un asiduu iscoditor al lor. În istoriografia românească și chiar în cea străină există puține cazuri similare cu cel al lui N. Iorga. Propunîndu-și să realizeze vaste sinteze, depășind obișnuitele limite geografice și cronologice, savantul român a cercetat foarte multe arhive străine, ca să nu mai amintim de cele din țară. Se pare că ar fi dorit să vadă, să parcurgă „tot”, potrivit preceptului de „istorie totală” către care a mărturisit deschis că tindea. Pretutindeni unde l-au purtat curiozitatea, setea nemărginită de aflare a adevărului, N. Iorga s-a preocupat, însă, în primul rînd, de depistarea acestor mărturii care să-i permită a lumina trecutul propriului popor. Dar nu a neglijat nici izvoarele privind istoria universală, îndeosebi perioada medievală. Rezultatele investigațiilor lui în arhive pot fi lesne urmărite, cum s-a precizat, în sintezele întocmite. În același timp, însă, N. Iorga a dat publicității extrem de numeroase tomuri (peste 100) cuprinzînd exclusiv documente culese în diversele arhive din țară sau de peste hotare.

Pasiunea pentru cercetarea ineditului din arhive, grija pentru buna păstrare a materialelor care au ajuns pînă la noi, „cultul” documentului (dar nu în spiritul școlii critice antebelice) — manifestă încă din cea mai fragedă tinerețe a istoricului —, au constituit permanențe ale întregii lui activități științifice. Urmărirea lor permite relevarea unor interesante coordonate ale uriașei personalități a lui N. Iorga.

În anul 1890, N. Iorga termină cursurile universitare ale Facultății de litere din Iași, doar într-un singur an, obținînd la examenul de licență cel mai înalt calificativ: *magna cum laudae*. Tînărul candidat a impresionat comisia examinatoare prin cunoștințele sale și a cîștigat admirația istoricului A. D. Xenopol și a profesorului Șt. Virgolici, ultimul caracterizîndu-l ca pe „un adevărat fenomen și ca memorie și ca putere de judecată”². La scurt timp după trecerea licenței, N. Iorga a plecat în Italia, unde a cutreierat vechile centre istorice Padova, Verona, Vicenza, Pisa, Veneția, Florența, Neapole și Roma. În cele mai multe locuri avea să revină, nu peste mult timp, pentru a efectua „răbdătoare cercetări de arhivă”³. Călătoria în Italia, a cărei puternică impresie o consemnează în „pagine pline de însemnarea zilnică a minunilor prin care acum ajungeam să văd multe lucruri cu totul altfel”⁴, curiozitatea veșnic vie, îmbinată cu o putere neobișnuită de asimilare și analiză, ca și contactul direct cu De-

lavrancea, Caragiale și Vlahuță, au fost factorii care au contribuit la formarea intelectuală a tînărului istoric. Vara anului 1890, cînd a avut „atîta timp la dispoziție, atîta bucurie de a învăța de la cei mai mari oameni ai lumii... care a contribuit așa de larg să-mi întregescă sufletul”⁵, l-a hotărît să-și continue studiile în străinătate pentru specializare. În toamna anului 1890, obținînd bursa „Iosif Nicolaescu” a plecat la Paris unde va căuta să se instruiască în domeniul istoriei universale. Aici, paralel cu audierea cursurilor la Școala de înalte Studii, începe munca de cercetare în arhive, descoperind la Biblioteca Arsenalului scrisorile lui Philippe de Mézières, figură remarcabilă a ultimilor cruciade și care va reține o vreme atenția sa. În același timp, manifestînd o constantă pasiune pentru cercetările documentare, N. Iorga va încerca „să valorifice... o scurtă călătorie la Roma și una tot atît de scurtă în Anglia, la Londra și Oxford”⁶. Nu se interesează numai de istoria universală, ci caută să culegă informații noi și asupra istoriei românilor. Astfel, concomitent cu studierea epocii lui Philippe de Mézières, descoperă interesante materiale privind istoria națională la Biblioteca Națională din Paris. În autobiografia sa a consemnat: „Și un fior de bucurie, mai străbătător decît acela care întovărășea și descoperirile cele mai neașteptate și mai frumoase în alte domenii, m-a pătruns cînd între noile achiziții am găsit scrisori de-ale претенденților noștri domnești”⁷.

La Paris, cercetînd arhivele și bibliotecile, luînd contact cu realizările școlii pozitiviste franceze ce avea în frunte pe reputații Chy. Bémont, Ch. Monod, Cg. Langlois ș. a., N. Iorga a devenit adeptul acestei școli de la care a împrumutat, în primul rînd, metoda folosirii documentelor. În una din conferințele sale, N. Iorga, referindu-se la anii cînd studia la Paris, spunea: „Nu numai că eram preciși, dar se lucra din greu: nu ni se dădeau certificate de complezență. Și ni se recomandă întotdeauna: culegeți documentul și țineți seama de document”⁸. Datorită unor dificultăți ce se ivesc în legătură cu doctoratul, pe care dorea să-l susțină la Sorbona, N. Iorga pleacă la Berlin, la mijlocul anului 1892.

Sosit în Germania, va continua fără întîrziere, în afara cursurilor universitare, cercetările din materiale inedite referitoare la istoria națională, începute în Franța. În puținul timp cît a stat la Berlin, a copiat „ceea ce ne privește din corespondența ambasadurilor prusieni la Constantinopol, precum și cea de la Petersburg, în timp de război cu turcii, adăugînd și altele culese din alte fonduri, am transcris apoi toată corespondența consulară prusiană din Iași și București pînă la 1830”⁹. În această „goană după inedit”¹⁰ Nicolae Iorga scotocește arhivele din Lipsca, Dresda, München, Nürenberg, scoțînd la iveală izvoarele necesare pentru studiile ce-l interesau atît de mult. De asemenea, continuă să colaboreze, atît timp cît se afla în străinătate, la publicațiile din patrie cît și la cele străine ca „Revue Historique” și „La Grande Encyclopedie”.

În 1893, după ce obține la Lipsca doctoratul cu lucrarea **Thomas III, marguis de Saluces**¹¹ și **Diploma Școlii de înalte Studii din Paris cu Philippe de Mézières (1327—1405) et la croisade du XIV-e siècle**¹², Nicolae Iorga va depune și mai multă pasiune „în căutarea lucrărilor nouă despre acel trecut românesc pe care din inimă îl doream tot mai mare, capabil să-și găsească un rol cunoscut și recunoscut de toți în vastul cuprins al istoriei universale”¹³.

Conștient de faptul că informația istorică era foarte săracă, pentru a întocmi studii valoroase, a simțit nevoia de a strînge din arhivele Europei, tot ce era legat de trecutul nostru istoric. „E ceea ce am făcut vreo 20 de ani,— arată N. Iorga — în care timp, în țara mea, ajunsese să se spună: acest om e incapabil să facă altceva decît să publice documente. Și trebuia să o fac pentru că informația era atît de restrînsă”¹⁴. Reluînd acțiunea începută în anii studenției, în cercetările întreprinse în arhivele din Innsbruck, Viena, Verona, Milano, Florența, Genova și, apoi, în

arhivele din țară, N. Iorga reușește să publice masive colecții de documente, cuprinzând informații variate, ce vor sta la baza lucrărilor sale viitoare. Printre primele lucrări de acest gen sînt cele trei volume de **Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor**, rod al cercetărilor sale arhivalice, tipărite în anii 1895—1897, în prefața cărora Nicolae Iorga arăta că „dacă istoriografia română n-a luat un puternic avînt în anii din urmă, aceasta se datorește în parte și lipsei materialelor. Materialele acestea au început încet, dar continuu să fie scoase la lumină și publicate”¹⁵. A specificat, totodată, că „publicația de astăzi e numai o parte din aceea, cu mult mai întinsă, la care lucrez” și care va forma „urmarea volumelor de față”¹⁶. Tot în 1895 prezintă Academiei Române rapoartele consulare prusiene din arhivele Berlinului, pentru a fi publicate în vol. X din cunoscuta colecție **Hurmuzaki**, începînd cu aceasta seria celor șapte volume referitoare la istoria noastră în perioada secolelor XVI—XVIII. În această acțiune de depistare, studiere și publicare a documentelor, străine și interne, Nicolae Iorga a fost încurajat de fostul său profesor de la Iași, A. D. Xenopol, care, în revista pe care o conducea, scria următoarele cuvinte: „Iată o activitate care face onoare numelui românesc și pentru care țara noastră trebuie să fie recunoscătoare d-lui N. Iorga”¹⁷.

În primii ani după ce s-a întors de la studii este numit ca profesor la Universitatea din București, N. Iorga va pleca deseori în străinătate, „urmărind răscolirea materialului privitor la istoria românilor, în acele depozite din Apus, unde știam că se mai ascund încă atîtea comori nedescoperite”¹⁸. Edificatoare în acest sens este corespondența sa cu Ion Bogdan¹⁹, din anii 1897—1915, perioadă în care cercetează arhivele italiene, grecești, turcești, germane, austriece, daneze, ungare și franceze, adunînd mereu documente și scriind studii. Aceeași muncă de investiga-re și de schimbare a vechilor opinii se întîlnește și în prezentarea cursurilor sale universitare, pentru care răscolește „o serie de cronici și documente contemporane”²⁰. Această sete de a cunoaște, ca și interesul pentru ceea ce privea poporul nostru, l-a făcut să se amestece în toate domeniile istorice, de la manifestările de civilizație preistorică pînă la evenimentele contemporane și să aleagă din istoria românilor tot ce se putea integra în istoria universală²¹.

După ce a cercetat mai multe din arhivele țărilor europene, culegînd și publicînd o informație aproape nemărginită, cu acea curiozitate științifică ce-l caracteriza va studia și arhivele din țara noastră, iar această recoltă deosebit de bogată, cuprinzînd documente interne și externe însoțite de ample monografii, o va tipări în cele 31 de volume de **Studii și documente cu privire la istoria Românilor** (1990—1916). Colecția de **Studii și documente** — rezultat al fructuaselor sale investigații, atît de necesare studiilor istorice,— avea drept scop de a pune la dispoziția specialiștilor uriașul material inedit răspîndit în diferite depozite publice și particulare.

Merită menționate greutățile întîmpinate și efortul depus de N. Iorga pentru stringerea acestor documente atît de importante. Aflîndu-se la Sibiu, găsește interesanta corespondență privind compania grecească de comerț, ce va forma conținutul vol. XII din **Studii și documente cu privire la istoria Românilor**, pentru care a stat „multe zile, aproape nemîncat și cu o lumînărică lîngă mine, în lungi ceasuri ale nopții”, scoînd la lumină acele informații „de cel mai mare folos pentru reconstituirea unei vieți a neamului în acele părți”²². Tot la Sibiu, la Biserica din Groapă, descoperă material documentar important din punct de vedere a relațiilor economice în secolul al XVIII-lea, provenit din activitatea casei comerciale a lui Hagi Constantin Pop, pe care îl va introduce în vol. VIII al aceleiași colecții. „Și mare mi-a fost mirarea și bucuria — spune N. Iorga — cînd am găsit acolo întreaga corespondență, purtată atîtea decenii, de pe la 1760 înainte cu atîta lume, mai ales boieri, clerici,

negustori de peste munți ai bogatului negustor sibian Hagi Constantin Pop²³. La fel de prețioasă a fost întâlnirea cu arhiva unei mari gospodării oltene de pe vremea Eteriei și cu scrisorile lui Tudor Vladimirescu, în grajdurile părăsite ale familiei Glagoveanu din Craiova ce vor fi cuprinse și ele într-u volum de **Studii și documente**²⁴. Iar în podul casei Brîncoveanu, „dintr-un gros strat de praf îngrămădit de vreo 50 de ani”²⁵, găsește arhiva mănăstirii Horezu, interesantă prin datele referitoare la exploatarea moșiilor mănăstirești. În afară de cele arătate mai sus, colecția mai cuprinde, printre altele, și documentele descoperite în arhivele din Budapesta²⁶, scrisorile românești din arhiva orașenească a Brașovului²⁷, corespondența polonă de la Königsberg și Gdansk, corespondența olandeză din Constantinopol, actele privitoare la comerțul românesc cu Lembergul²⁸ etc. De asemenea, nu trebuie omise cercetările pe care Nicolae Iorga le făcuse în 1899 în arhivele Bistriței, Brașovului, Blajului și Sibiului, ale căror rezultate vor fi publicate în cele două volume de **Documente românești în arhivele Bistriței și Socolile Brașovului și ale Sibiului**.

O atenție deosebită a acordat N. Iorga studierii trecutului istoric al românilor din Transilvania și Basarabia. Numai simpla enumerare a arhivelor transilvănene pe care le-a cercetat și a materialelor publicate din aceste arhive ar crea o impresie deosebită asupra contribuțiilor sale la cunoașterea asectui trecut. „Acela care a înțeles mai bine ca oricine ce bogăție de informație istorică cuprind aceste arhive — remarcă în 1941 Ștefan Meteș — a fost fără îndoială Nicolae Iorga”²⁹. Dar N. Iorga a fost alături de transilvăneni nu numai prin cercetarea istoriei românilor din această parte a țării, ci prin întreaga sa activitate îndreptată spre realizarea visului de veacuri al tuturor românilor, unitatea națională. Și nu este întâmplătoare publicarea, în anul 1915, a celor două volume din **Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria**, în momentul în care toți românii luptau pentru înfăptuirea acestui ideal. Mai multe studii, exceptînd monografiile dedicate istoriei românilor, au ca obiect istoria pămîntului românesc dintre Prut și Nistru. **Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei**, lucrare apărută în 1922, a cunoscut cinci ediții, dintre care trei în limba franceză și cîte una în limba rusă și română, ultima din 1940. Nu este însă singular acest studiu în cadrul operei lui Iorga. Să mai amintim volumele **Pagini despre Basarabia de astăzi**, apărut în 1913 la Vălenii de Munte, **Neamul românesc în Basarabia** (București, 1905, 239 pag.), **Problema basarabeană și problema Unirii Principatelor de la 1855—1859** (București, 1914), **Însemnătatea ținuturilor de peste Prut** (București, 1912), **Informații germane despre România și Basarabia pe la 1870** (București, 1920), doar cîteva dintr-o bibliografie cu mult mai bogată.

Participarea efectivă la viața științifică românească îi conferă lui Iorga o bună reputație printre deținătorii de documente, descendenți ai unor familii domnitoare — Cantacuzino, Callimachi, Brîncoveanu, Știrbei, Bibescu, ce-i vor pune la dispoziție arhivele lor particulare, interesante din punct de vedere politic, cultural, social și economic, pe care Iorga le va cerceta și publica. În acest fel apar cele două volume de **Documente privitoare la familia Callimachi**, în care N. Iorga publică un număr mare de acte relative la această familie, rezultat al investigațiilor sale în depozitele publice germane, olandeze, suedeze cît și în arhiva particulară a lui Al. Callimachi, cu scopul de a „pune unele lucruri în lumină nouă”³⁰. Sub aceeași formă apar **Documentele privitoare la familia Cantacuzino**³¹, cuprinzînd acte de o deosebită însemnătate, iar la scurt timp și o istorie a acestei familii, **Despre Cantacuzini**³², bazată pe documente inedite din arhiva lui C. Gr. Canatacuzino. Făcînd dovadă muncii sale neobișnuite, în aceeași perioadă, N. Iorga publică volumul de **Documente cu privire la Constantin Vodă Brîncoveanu**³³, bogat în însemnări din țară, dar mai ales cu multe rapoarte din corespondențele

străine „care de ani de zile așteptau să iasă la lumină”³⁴, iar în 1904 scoate de sub tipar volumele de documente privitoare la domnia lui Barbu Știrbei, compuse din corespondența cu străinătatea orînduită pe țări, rapoarte consulare franceze și un studiu asupra domniei, pentru „a da adevărului mijlocul de a se impune”³⁵, completează seria lucrărilor de acest fel, referitoare la izvoarele istoriei românilor.

Continuîndu-și cercetările de arhivă, Nicolae Iorga a cutreierat toate ținuturile României. În aceste călătorii, în care „n-a fost vale, n-a fost povîrnis de deal, n-a fost colț de lume unde să nu fi pătruns”³⁶, a făcut nu numai numeroase investigații arhivalice, dar a cunoscut personal întregul pămînt locuit de români, aflat atunci în mare parte sub stăpînire străină. Rezultatele acestor călătorii i-au permis să-și facă o părere de ansamblu fidelă asupra realităților existente și în același timp să publice în cărțile³⁷ sale un material foarte util pentru viitoarele lucrări asupra istoriei naționale. Pasiunea de cercetător și dragostea față de trecut l-au îndemnat să se oprească în fiecare oraș și în fiecare sat pentru că, așa cum spunea N. Iorga, „fiecare loc de pe pămînt are o poveste a ei, dar trebuie să tragi bine cu urechia ca s-o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi”³⁸.

O contribuție de seamă a avut Nicolae Iorga prin colaborarea la publicațiile Academiei Române — Memoriile secțiunii istorice — unde a participat cu numeroase observații, adăugiri, corespondențe diplomatice, contribuții, toate avînd la bază materialul depistat în arhivele interne sau străine. De asemenea, nu trebuie uitat rolul pe care l-a jucat „Revista istorică”, scoasă de Nicolae Iorga în anul 1915. În cuprinsul ei se află numeroase relatări de călătorie, rapoarte diplomatice, inscripții, studii istorice și mai ales documente. Scopul revistei era bine precizat în articolul introductiv al primului număr, unde se arată că ea trebuie să cuprindă „fondul original, descoperirea care trebuie semnalată fără zăbavă, ideea generatoare care se cere a fi răspîndită neapărat, orientarea folosite pentru alții, îndemnul la cercetări într-un anumit sens. Rămîne materialul mărunț, care nu poate da un volum și nu poate sprijini prin valoarea sa un studiu mai întins. Rămîne informația bibliografică și cîte lucruri de mare folos nu zac în săltare, unde se uită și se pierd”³⁹. Apariția „Revistei istorice” a fost primită cu deosebită satisfacție de specialiști, iar unul dintre ei, Ion Bogdan, apreciind cuvintele introductive, afirmă că „nu este unul pe care să nu-l subscrii și eu, cu convingerea că subscriem cel mai bun plan, cele mai bune intenții și cel mai bun mijloc de a le realiza, în marginile putinței noastre printr-o revistă istorică”⁴⁰.

Aceste cercetări intense în arhive, care se finalizau în nenumărate publicații de documente, studii și monografii, porneau de la certa convingere că „nu există nici o istorie a cărei reconstrucție să fie mai imperios cerută decît istoria poporului meu”⁴¹. Pentru a scrie istoria românilor, N. Iorga o începuse cu ceea ce se cerea mai urgent: publicarea materialului documentar. Cele 31 de volume de **Studii și documente**, cele șapte volume din colecția **Hurmuzaki, Acte și fragmente**, trei volume, **Documente privitoare la familiile domnitoare**, alături de publicațiile din „Memoriile Academiei Române” și „Revista istorică”, sau „Revue historique de sud-est européen”, enumerînd doar principalele lucrări de acest gen, cuprindeau documente cu privire la întregi perioade din istoria noastră și au constituit, așa după cum afirma Gh. I. Brătianu, „adevărata pietre de temelie la clădirea unei istorii a românilor”⁴².

Imensul material documentar adunat din arhivele Europei, arhivele publice din țară, arhivele particulare, biblioteci și biserici, ofereau lui Nicolae Iorga posibilitatea de a scrie istoria națională. „Toată această informație nouă, culeasă la fața locului — spunea N. Iorga — îmi dădea curajul care-mi lipsea atîta vreme, de a încerca să reunesc în priveliști de ansamblu observațiile mele, întregindu-le cu ce cuprindeau izvoarele încă nestudiate sau văzute numai în treacăt”⁴³. Pe baza aces-

tor informații noi, datorită unei munci pline de răbdare și pasiune, prin cercetarea obiectivă a faptelor, N. Iorga a creat remarcabile opere de sinteză. În domeniul economic a scris **Istoria comerțului românesc**, în cel literar **Istoria literaturii românești**, pentru cel artistic **Histoire de l'art Roumain** și **Istoria armatei românești**, pentru domeniul militar.

În 1905, avînd la dispoziție uriașul material documentar adunat, publică în limba germană prima sinteză asupra istoriei poporului român, **Istoria poporului român în cadrul formațiunilor sale statale (Geschichte des Rumanischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen — Gotha 1905)** scrisă pentru colecția de la Gotha, **Geschichte der Eruopaischen Staaten**, la cererea fostului său profesor din Lipsca Karl Lamprecht. În corespondența purtată cu Karl Lamprecht, Nicolae Iorga propunea ca acel care va scrie o istorie a românilor trebuie să dea „ceva nou“ după „o revizuire a izvoarelor“⁴⁴, dovedind încă o dată că numai pe baza unei documentații științifice se poate scrie o asemenea istorie.

Prezentînd — în cele două volume — istoria românilor prin prisma dezvoltării economice și culturale, a evoluției instituțiilor, și încadrînd istoria politică în ansamblul general al dezvoltării umane, lucrarea sa reprezintă o primă sinteză a istoriei romînilor și constituia la apariția ei un mare pas înainte al istoriografiei românești. Înlăturînd tiparele tradiționale, a dat o lucrare valoroasă și originală prin sistemul de organizare și expunere a materialului, prin ideile enunțate. Referindu-se la această operă și relevînd rolul informației documentare, A. Oțetea arăta că: „Din îmbinarea efortului neînterupt de a lărgi informația documentară cu permanentă reflecție asupra fenomenului istoric românesc s-au cristalizat și desprins ideile fundamentale ale lui N. Iorga în domeniul istoriei naționale“⁴⁵. Prima istorie a românilor scrisă de N. Iorga a fost apreciată în străinătate ca una dintre cele mai bune lucrări ale colecției de la Gotha, considerată de C. Jirecek ca „prima istorie a națiunii Dumneavoastră, întemeiată pe baze solide așa cum o cere știința istoricului modern“⁴⁶ și despre care Ion Bogdan, avînd numai cuvinte de laudă, preciza că e „de prisos să mai scriu și eu sau alții ca mine istorie românească după ce a-i scris-o tu, așa că nu mai poate nimeni să adauge nimic“⁴⁷.

O importanță deosebită o au și originalele cursuri de istorie universală susținute de N. Iorga, între 1912 și 1914, la Școala de război, prilej cu care marele istoric tratează principalele căi de navigație europene în strînsă conexiune cu activitatea politică. **Chestiunea Rinului** se ocupă de evenimentele istorice ce interesau Europa Occidentală, **Chestiunea Dunării** se referă la Europa Răsăriteană, iar **Chestiunea Mării Mediterane** era importantă pentru problemele Europei de miază-zi în anii 1913—1914. Cînd izbucnește primul război mondial, în vara anului 1914, N. Iorga abordează în scrisul său acele probleme care vizau direct existența statului român. În această direcție amintim comunicarea făcută la Academie în anul 1915, **Dreptul la viață al statelor mici**, sau lecțiile de istorie universală ținute, în 1917, la Iași, despre **Cugetare și faptă germană, originea statului austriac**, ș. a.

După 15 ani, în 1920, Nicolae Iorga alcătuiește o nouă sinteză, de această dată în limba franceză, **Histoire des Roumains et de leur civilisation** (Paris, 1920) care s-a bucurat de o mai largă popularitate ca precedentă, fiind tradusă în mai multe limbi. Prezentînd dezvoltarea social-politică a țărilor române, această lucrare reprezintă o piatră de hotăr spre o perioadă superioară a muncii de creație a lui N. Iorga. În 1924, Stanislav Wladkiewicz, analizînd principalele lucrări ale istoricului român, remarca importanța deosebită a surselor folosite și afirma că „acele cîteva zeci de mii de documente“ scoase de el la iveală au aruncat o lumină asupra Europei sud-estice aducînd, în consecință, schimbarea multor păreri cu privire la diferite fapte. Unul dintre cele mai mari me-

rite ale lucrărilor istoricului român este grija de a scoate în evidență relațiile dintre România și statele vecine sau mai îndepărtate ale Europei.

O mare parte din publicațiile lui Iorga, ca și cea amintită mai sus, au văzut lumina tiparului în limbi străine, contribuind din plin la răspîndirea în afara granițelor a cunoștințelor de istorie și de cultură națională. N. Iorga ajungînd „cel mai acreditat ambasador — cum îl numește Perpessicius — al spiritualității românești”⁴⁸.

Ultima lucrare de acest gen, **Istoria Românilor** (București, 1935—1939, 10 vol.), reprezintă rezultatul întregii activități de istoric. Din această operă, sprijinită pe tot materialul documentar cunoscut de autor, se desprind ideile de bază ale concepției sale asupra formării poporului și a limbii române. Prezentînd cei trei factori permanenți: pămîntul, neamul și ideia, Nicolae Iorga a subliniat rolul important al legăturilor continue ce au existat între românii de pe ambele versante ale Carpaților, a relevat importanța elementului cultural și rolul jucat de dezvoltarea instituțiilor la români, a integrat dezvoltarea poporului român în ansamblul dezvoltării universale a popoarelor. Această lucrare „poartă pecetea definitivă a gândirii și puterii sale de creație... și ea reprezintă în cadrul vechii istoriografii române cea mai largă înfățișare a trecutului nostru, o adevărată mare istorie românească, în care s-au vărsat fluviile tuturor colecțiilor de documente, cunoscute pînă în momentul redactării sale”⁴⁹.

Operele sale erau rezultatul cercetării unui trecut de atîtea secole și N. Iorga a înțeles rolul pe care îl are studierea acestui trecut, atît de frămîntat, pentru popor ca al nostru care a dat dovadă de nenumărate sacrificii pentru a-și apăra pămîntul strămoșesc. „Sînt popoare — spunea Iorga — care nu trebuia niciodată să piardă din vedere trecutul lor, care trebuie să caute aici fără încetare inspirațiile și speranțele. Noi sîntem dintre aceste popoare”⁵⁰. Înțelegînd misiunea sa de istoric N. Iorga arată că: „A scrie istoria e o datorie pentru omenire, a o adăugi cu ce-ai aflat e o obligație pentru fiecare”⁵¹ și conform acestui principiu a „adăugat” istoriei poporului român nenumărate pagini. Aceste pagini, ce constituie un adevărat tezaur de idei și de fapte, rezultat al unei activități laborioase fără precedent, au fundamentul format din imensa masă de documente trecute prin fața istoricului. „Meritul incontestabil, nepieritor rămîne în opera istorică a lui N. Iorga — arată acad. Daicoviciu în rîndurile închinatelor memoriei lui N. Iorga — că ea se bazează pe un extraordinar material documentar, depistat, descifrat și interpretat de el însuși”⁵².

În întreaga noastră istorie nu a rămas problemă la care N. Iorga să nu-și fi spus cuvîntul, să n-o trateze pînă în cele mai mici amănunte sau cel puțin să traseze jaloanele principale. Cronicar desăvîrșit al timpului său, a scris numeroase studii asupra evenimentelor petrecute: 1907, războaiele balcanice, primul război mondial, anul 1918, etc. pentru că așa după cum afirma „Scrișul istoriei ... nu se poate izola, nu trebuie să se izoleze de viață care gîlgîie, influențează, cere, impune”⁵³. Studiile lui N. Iorga, ce porneau de la cunoașterea documentelor și a realității contemporane, nu aveau numai un scop științific ci trebuiau să aducă și „...un folos în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru însăși existența lor”⁵⁴.

Necesitățile catedrei de istorie universală cît și o curiozitate mereu nouă l-au făcut pe N. Iorga ca în decursul cercetărilor sale prin arhivele din țară și străinătate, concomitent cu preocupările de istorie națională să strîngă și un însemnat material documentar privind istoria universală. Reluînd vechea temă, cu care obținuse diploma Școlii de înalte studii din Paris referitoare la Philippe de Mézières și cruciatele, N. Iorga întocmește o bogată colecție de documente — 6 vol. — referitoare la istoria cruciatelor în sec. al XV-lea. *Notes et extraits pour servir de l'Histoire des croisades au XV siècle*, iar mai tîrziu o *Istorie a crucia-*

telor (Paris, 1924). Referitor la această problemă Nicolae Iorga a publicat din bogata sa recoltă de documente și cunoștințe câteva lucrări referitoare la statele întemeiate de cruciați pe teritoriile ocupate în Mediterana răsăriteană; „Franța în Cipru” (1931), „Rodosul ospitalierilor” (1931), „Franța din Constantinopol” și „Moreea” (1935).

Cercetînd cronicile bizantine pentru istoria românilor, N. Iorga scoate din ele „tot ce poate servi pentru o istorie sprijinită pe izvoare a imperiului bizantin însuși”⁵⁵ pe care o va publica⁵⁶ în 1907, prin intermediul arhivistului Horațio Brown, în colecția Dent din Londra. După această lucrare, bine primită în cercurile științifice din străinătate, studiul Bizanțului va deveni o frecventă preocupare în activitatea de istoric a lui N. Iorga. Din inițiativa sa, în 1924, se deschide la București primul Congres internațional de bizantinologie, iar N. Iorga reușește să se impună în acest domeniu prin numeroasele sale studii pe care le scrie, prin ciclul de conferințe ținut la Sorbona și mai ales prin cele două sinteze: *Histoire de la vie byzantine* (3 vol. București, 1934), bazată pe o cercetare intensă a izvoarelor, și *Bizance après Byzance* (București, 1935).

Lucrările lui N. Iorga asupra istoriei cruciatelor și a Bizanțului, cercetările sale referitoare la întinderea Imperiului turcesc asupra țărilor române, cît și documentația strînsă din arhive⁵⁷ l-au îndemnat pe N. Iorga să scrie o istorie a Imperiului otoman. *Istoria imperiului otoman*⁵⁸ concepută după o cunoaștere temeinică a izvoarelor, tratează în cele cinci volume istoria poporului turc de la primele triburi turcești din perioada preislamică pînă la decăderea Imperiului otoman în secolul al XVIII-lea. Cu toate lipsurile pe care le poate avea o asemenea lucrare de ansamblu, ea a rămas pînă astăzi, pentru istorici, principala cursă de informare asupra acestui capitol din istoria lumii. Opera, apreciată în străinătate de toată lumea științifică apuseană, aducînd cele mai multe elogiuri autorului, care stăpînește ca nimeni altul toate izvoarele apusene și slave referitoare la Peninsula Balcanică⁵⁹, l-a consacrat pe N. Iorga în rîndul celor mai temeinici cunoscători ai istoriei universale.

O latură a activității științifice a lui N. Iorga a fost cercetarea istoriei popoarelor din sud-estul Europei. Prezintă, în studiile sale, istoria popoarelor balcanice și dunărene ca o unitate firească datorită elementelor comune existente în dezvoltarea lor. N. Iorga a înființat în 1914 Institutul de studii sud-est europene și odată cu acesta și periodicul „Buletin de l'Institut pour l'etude de sud-est européen” — transformat, în 1924, în „Revue historique de sud-est européen” — care publică izvoare, studii și note în legătură cu această regiune a Europei. Necesitatea creerii unui asemenea institut și rolul său erau arătate de N. Iorga încă din 1911: „Un institut de studii pentru Europa sud-orientală aici în București bine organizat și condus cum trebuie, ar putea fi în ordinea științifică înția afirmare a drepturilor noastre”⁶⁰. O lucrare originală, întocmită pe o bună cunoaștere a istoriei popoarelor balcanice este *Le caractère commun des institutions de sud-est de l'Europe* (Paris, 1920) referitoare la studiul comparat al instituțiilor din sud-estul Europei. Recunoscut o personalitate științifică de talie mondială datorită meritelor sale în studiul istoriei popoarelor din Europa Centrală, sud-estică „Nicolae Iorga aparține înainte de toate ca istoric lumii internaționale, care l-a prețuit și în care a fost unul din bizantinistii de frunte și un medievist dintre cei mai mari”⁶¹.

În domeniul istoriei universale, N. Iorga a scris nenumărate lucrări din care amintim *Istoria poporului francez* (București, 1919), de asemenea, istorii naționale dedicate Austriei, Rusiei, Poloniei, Angliei, Albaniei, Imperiului otoman sau studii și articole despre multe alte țări. La fel de importante sînt lucrările despre *Dezvoltarea așezămintelor politice și*

sociale în Europa (București, 1920—1922, 3 vol.), *Elemente de unitate ale lumii medievale, moderne, și contemporane* (3 vol., București, 1921—1922) și mai ales *Essai d'une synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., Paris, 1926—1928), rezultat al cercetărilor sale în acest domeniu, în care autorul prezenta omenirea ca un tot în dezvoltarea ei, „...o lucrare paradoxală și uimitoare prin vigoarea sintezei strînse și prin infailibilul discernămint de fapte și documente esențiale“, după cum o caracterizează acad. Ștefan Pascu. Principalele idei din această lucrare au fost reluate de N. Iorga în *Istoriologia umană*, operă ce trebuia să prezinte concepțiile aceluia care a lucrat atîția ani pe tărîmul istoriei universale.

Începînd cu anul 1934, majoritatea studiilor sale istorice, conferințelor, cursurilor universitare, discursurilor în Parlament, expunerilor în presă, au o singură direcție: demascarea fascismului. Pe prim plan marele patriot pune problema independenței economice, politice și militare a țării sale. De asemenea, la fel de importantă e atitudinea savantului român față de salvarea păcii în Europa, vocea sa alăturîndu-se aceluia care se manifestau în sprijinul popoarelor din Austria, Cehoslovacia, Polonia, Belgia, Olanda, Franța și Iugoslavia, cînd acestea erau amenințate direct de Germania hitleristă și a demascat pe agresori, cînd o mare parte din țările amintite au fost ocupate. Nicolae Iorga a atacat vehement aspectele ideologice ale hitlerismului și a combătut teoriile spațiului vital și de discriminare rasială, fiind în fruntea celor care s-au opus net împotriva acaparării de către legionari a puterii în România. Finalul atitudinii sale este cunoscut: în noaptea de 27 noiembrie 1940, Nicolae Iorga a fost luat de la masa sa de lucru și ucis de o bandă de legionari înarmați. Datorită pasiunii sale față de trecut și a intenselor sale cercetări, N. Iorga a desfășurat o uriașă muncă pentru poporul său și în serviciul omenirii. Prin activitatea sa pe cîmpul istoriografiei românești, unde a avut o contribuție de neîntrecut, numele lui Nicolae Iorga se înscrie în Pantheonul civilizației românești și universale.

Note

- ¹ N. Iorga. Generalități cu privire la studiile istorice. Ediția a III-a. București, 1944. P. 128.
- ² Barbu Teodorescu. Nicolae Iorga. București, 1944. P. XVIII.
- ³ N. Iorga. O viață de om așa cum a fost. I. București, 1934. P. 187.
- ⁴ Ibidem. P. 189.
- ⁵ Ibidem. P. 190.
- ⁶ Eugen Stănescu. Contribuții la bibliografia de istoric a lui N. Iorga. In „Studii“, nr. 6/1965. P. 1279.
- ⁷ N. Iorga. O viață de om... Vol. I. P. 233.
- ⁸ Idem. Generalități... P. 175.
- ⁹ Idem. Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. In Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor 70 de ani. București, 1903. P. 117—118.
- ¹⁰ Idem. O viață de om... I. București, 1934. P. 238.
- ¹¹ Idem. Thomas III, marguis de Saluces. Paris, 1893.
- ¹² Idem. Philippe de Mézières (1327—1405) et la croisade du XIV siècle. Paris, 1896.
- ¹³ Idem. O viață de om... I. P. 240.
- ¹⁴ Idem. Generalități... P. 175.
- ¹⁵ Idem. Acte și fragmente cu privire la

istoria Românilor. I. București 1893. P. III.

¹⁶ Ibidem. P. IV.

¹⁷ „Arhiva“. Iași, 1894. P. 452—453.

¹⁸ N. Iorga. O viață de om... I. P. 280.

¹⁹ I. E. Torouțiu. Studii și documente literare. VII. București, 1936. P. 56—189.

²⁰ N. Iorga. O viață de om... I. P. 274.

²¹ O. Oțetea. N. Iorga, istoric al românilor, în „Studii“. Tom. 18. 1965. Nr. 6. P. 1216.

²² N. Iorga. O viață de om... II. București, 1934. P. 38.

²³ Ibidem. P. 39.

²⁴ Studii și documente. VIII. București, 1906.

²⁵ Idem. O viață de om... II. București, 1934. P. 41.

²⁶ Idem. Legăturilor Principatelor Române cu Ardealul de la 1601—1690. In Studii și documente. IV. București, 1902.

²⁷ Idem. Brașovul și români. Scrisori și lămuriri. In Studii și documente. X. București. 1906.

²⁸ Idem. Acte strînse din arhivele Galiciei, vechii Prusii și Țările de Jos. XXIII. București, 1903.

- ²⁹ Ștefan Meteș. Nicolae Iorga și arhivele din Transilvania și Ungaria. In „Revista Arhivelor”. An. IV. Nr. 2. 1941. P. 214.
- ³⁰ N. Iorga. Documente privitoare la familia Callimachi. II. București, 1903. P. V.
- ³¹ Idem. Documente privitoare la familia Cantacuzino. București, 1902. P. 360.
- ³² Idem. Despre Cantacuzini. 3 vol., București, 1902.
- ³³ Idem. Documente cu privire la Constantin Vodă Brîncoveanu. Bucurțști, 1901.
- ³⁴ Idem. O viață de om... II. 1934. P. 32.
- ³⁵ Idem. Corespondența lui Știrbei Vodă. București, 1904. P. IX.
- ³⁶ Idem. O viață de om... II. București, 1934. P. 56.
- ³⁷ Idem. Sate și preoți din Ardeal. București, 1902; Sate și mănăstiri din România. București, 1905; Neamul românesc în Bucovina. București, 1905; Drumuri și orașe din România. București, 1904; Inscriptii din bisericile României. 2 vol., București, 1905; Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească. București, 1906. 2 vol.; Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene. 2 vol., București, 1906.
- ³⁸ Idem. O viață de om... II. București, 1934. P. 52.
- ³⁹ Idem. Cuvinte introductive în „Revista istorică”. București. Nr. 1. 1915. P. 2—3.
- ⁴⁰ I. E. Toroufîu. Studii și documente literare. VII. București, 1936. P. 189.
- ⁴¹ N. Iorga. Opinions sinceres. La vie intellectuelle des Roumains en 1899, București, 1899. P. 42.
- ⁴² Gh. I. Brătianu. Nicolae Iorga istoric al românilor. Academia Română. Discursuri de recepțiune LXXXI. București, 1943. P. 7.
- ⁴³ N. Iorga. O viață de om... II. București, 1934. P. 68—69.
- ⁴⁴ Ibidem. P. 88.
- ⁴⁵ A. Oțetea. Op. cit. P. 1220.
- ⁴⁶ I. E. Toroufîu. Op. cit., VIII. București, 1939. P. 285.
- ⁴⁷ Ibidem. VII. București, 1936. P. 105.
- ⁴⁸ Perpersicius. Mențiuni critice. III. București, 1936. P. 359.
- ⁴⁹ Vasile Netea. Nicolae Iorga istoric al unității naționale. In „Studii” Tom. XVIII. 1965. Nr. 6. P. 1413.
- ⁵⁰ N. Iorga. Opinions sinceres. La vie intellectuelle des Roumains en 1899. București, 1899. P. 108.
- ⁵¹ Idem. O viață de om... Vol. I. București, 1934. P. 3.
- ⁵² C. Daicovicu. In memoriam. In „Tribuna”. An. IX. Nr. 47, din 25 noiembrie 1965.
- ⁵³ N. Iorga. O viață de om... II. București, 1934. P. 97.
- ⁵⁴ Idem. Ce înseamnă astăzi concepția istorică. Vălenii de Munte, 1939. P. 1.
- ⁵⁵ Idem. O viață de om... II. București, 1934, P. 92.
- ⁵⁶ Idem. The Byzantine Empire. Londra, 1907.
- ⁵⁷ „Intr-o călătorie nouă la Veneția... continuasem după 1433 și pînă la epoca lui Soliman cel Mare, culegerea documentelor privitoare la raporturile cu Orientul, recoltă care îmi va fi de mare folos pentru o istorie a Imperiului otoman” (N. Iorga. Orizonturile mele..., II. București, 1934. P. 36.
- ⁵⁸ N. Iorga. Geschichte des Osmanischen Reiches (5 vol. Gotha, 1908—1913)
- ⁵⁹ Șt. Meteș. Viața și activitatea lui N. Iorga. București, 1913. P. XXV.
- ⁶⁰ N. Iorga. Generalități cu privire la studiile istorice. București, 1944. P. 94.
- ⁶¹ N. Bănescu. Nicolae Iorga. Elogiu academic. In „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”. Seria a III-a. Tom. XXII. Mem. 19. București, 1941. P. 15.

PLAI NATAL КРАЕВЕДЕНИЕ

Dan Haidarlı

MATERIALE DOCUMENTARE ÎN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA

În procesul de renaștere națională, caracteristic pentru etapa actuală de dezvoltare a societății noastre a crescut considerabil interesul cititorilor nu numai față de problemele generale ale istoriei neamului, ci și a istoriei anumitor localități ale Moldovei. Despre aceasta ne mărturisesc publicațiile recente, referitoare la istoria anumitor sate (Malcoci, Crasnogora etc.), numărul crescând al învățătorilor și studenților, ce se adresează către Institutul de istorie al A.Ș. a R.S.S.M. cu rugămintea de a fi consultați la alcătuirea istoriei satelor republicii noastre.

Deosebit de dificilă pentru toți cercetătorii plaiului natal e stabilirea cât se poate de precisă a primelor mențiuni documentare referitoare la diferite localități din Moldova. Pentru a ajuta pe cercetători în această privință a și fost întocmit tabelul de mai jos ce conține date autentice referitoare la localitățile situate pe actualul teritoriu al R.S.S. Moldova; menționate în actele istorice dintre anii 1384—1625.

La întocmirea tabelului au fost folosite următoarele izvoare: Alexandru I. Gonța. *Documente privind Istoria României*. A. Moldova, veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri. Ediție îngrijită și prefațată de I. Caproșu. — Buc.: 1990 (date referitoare la stăpânire și localizare); *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova, vol. I (1384—1448) — Buc.: 1975; vol. II (1449—1486) — Buc.: 1876; vol. II (1487—1504) — Buc.: 1980; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. I—III. — Chișinău: 1961—1982.

Totalitatea documentelor incluse în colecțiile numite prezintă la momentul actual cea mai completă informație referitoare la istoria localităților Moldovei menționate în răstimpul anilor 1384—1625.

Desigur că cercetătorii nu vor găsi în tabelul nostru multe sate moldovenești, ce au fost întemeiate după anul 1625. Dar lista publicațiilor sistematice de acte pentru această perioadă cere o investigație suplimentară ce va fi efectuată la etapa următoare în legătură cu pregătirea pentru tipar a enciclopediei istoriei satelor și orașelor Moldovei.

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul
R.S.S. Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625.

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
1.	Adicăuți (Adie-căuți, care se numește Briceni și Brecicani), sat pe Vilia, ț. Hotin, azi or. Briceni, r. ~ Vezi și Briceni.	1589(7097) mai 25	Petru Șchiopul-Vodă dăruiește satul lui Petriman Borileanul diac.	Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 425—426. București, 1951. (în mențiunile următoare — D. I. R. A.) DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 384.
2.	Alaciul, (Ivanoposu), sat pe Drăgășani, lângă Biești, r. Rezina	1619(7127) iulie 21	Gaspar Grațiani-Vodă întărește satul lui Simion Pilipovschi	DIRA veac. XIV, vol. I, p. 412.
3.	Albești, sat pe Soloneț, lângă Roșietici, r. Florești.	1430(6938) martie 23	Menționat în hotar cu Biești ș. a.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 36.
4.	Alboteni, sat pe Căinar, lângă	< 1616 septembrie 1—1617 august 31 > (7125)	Radu-Mihnea-Vodă întărește satul lui Arsenie al treilea logofăt.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 218.
		1570(7078) februarie	Bogdan Lăpușneanu-Vodă dăruiește	

1	2	3	4	5
	Zgurița, ț. Soroca, r. Drochia.	16	satul lui Petrea Albotă logofăt.	
		1597 (7105) februarie 18	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Gheorghe Albotă.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 156—157.
5.	Alcedar (Orcidar), sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Drochia.	1471 (6979) iulie 7	Menționat în hotar cu Poiana.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 427.
	* Alexa Rîșcov, vezi Rașcova, sat.			
6.	Alexeni (azi Frasin), sat pe Răut, ț. Iași, r. Rîșcani.	1604 (7112) aprilie 26	Ieremia Movilă-Vodă întărește Todocăi, cneaghinei lui Andrei hatman, parte din sat.	D.I.R.A., veac. XVII, vol. I, p. 141.
7.	Alexinții, sat, ț. Orhei.	1560 (7068) aprilie 11	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul vornicului Vena.	Moldova în epoca feudalismului, vol. I, p. 74—76. Chișinău, 1961 (în mențiunile următoare — M. E. F.)
	* Andreuți, vezi Andrieuții, sat, r. Florești			
8.	Andriaș (Andriiaș), sat la Prut, probabil lângă Petrușani, r. Rîșcani.	1429 (6937) iunie 3	Menționat în hotar cu Zubreuți	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83—84.
9.	Andrieș (Andrușu), sat pe Frumușița, r. Cahul	1502 (7010) iulie 2	Menționat în hotar cu satul unde a fost Fălcin și seliștea lui Manea.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 24—25.
10.	Andrieuții (Andreuți), sat pe Dobrușa, ț. Soroca, r. Florești	decembrie 19 1612 — august 31 > < 1611 (7120)	Ștefan Tomșa-Vodă întărește satul m-rii Pantocrator.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 41.
11.	Argîșani, sat pe Prut, în dreptul Sălăgenilor.	1495 (7003) martie 15	Ștefan cel Mare întărește lui Vlașin și lui Ciocan parte din sat.	Documenta Romaniæ Historia, A. Moldova, vol. III, p. 336.— București, 1976. (în mențiunile următoare — DRHA);
12.	Arionești, sat, r. Donușeni	1463 (6971)	Menționat în hotar cu Samoleuca Mare	DRHA, vol. II, p. 439.
13.	Ataciul (numit și Ivanoposu, Răpănosu), azi Otaci, r. Rezina. Vezi și Tlaciul	14 < 7 > 0 (69 < 7 > 8) martie 22	Menționat un drum spre sat.	DRHA, vol. II, p. 427.
14.	Avrămeni, sat pe Vlanovăț	< 1554 — 1555 > (7061)	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește m-rii Homor parte din sat.	MEF, vol. II, p. 296.
15.	Avrămeni, sat pe Prut, ț. Iași, r. Rezina.	1618 (7126) martie 28	Radu-Vodă dăruiește satul lui Costea Băcioc, mare vornic	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 253—255.
16.	Avrăminți, sat probabil, lângă Căzănești, r. Telenești.	1617 (7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește lui Ureche, mare vornic, parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
17.	Azăpeni, sat pe Vișnevăț și Catarha, lângă Nimoreni, ț. Lăpușna, r. Hîncești	1517 (7025) octombrie 7	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul mitropoliei de Roman.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 108—109.

1	2	3	4	5
	* Bacsani, vezi Bucsani , sat, r. Drochia.			
18.	Bahmatouși (Bahmatăuși), sat la Prut, probabil lângă Petrușani, r. Rîșcani (sau Călărași).	1429 (6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ioan vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83 (și DRHA, vol. I, p. 135).
	* Bahmut, vezi Bohmotești , sat r-l Călărași.			
19.	Baia lui Albaș , loc pe Bic, la Fîntîna Mare, inclus în or. Chișinău. Vezi și Chișinău.	1517 (7025) decembrie 15	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Ieremia vistier jumătate din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 111—112.
	* Balan, vezi Bălănești , sat, r. Ungheni.			
20.	Balaurești (Bălăurești), sat pe Prut, ț. Lăpușna, r. Nisporeni.	1619 (7128) decembrie 11	Gaspar Grațiani-Vodă întărește lui Lupul logofăt parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 412—413.
21.	Bălinești , sat la Prut, lângă Roșu, r. Cahul.	1502 (7010) iulie 2	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește satul m-rii Putna.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 25.
		1503 (7011) februarie 2	—“—	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 29.
		1520 (7028) august 21	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul m-rii Putna.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 171.
22.	Balasinești (Balasănești), sat pe Vilia, ț. Hotin, r. Briceni.	1574 (7082) martie 12	Ioan-Vodă cel Cumplit întărește satul lui Gheorghe Jitnicer, pîrcălab de Hotin.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 31.
23.	Barcenița , sat peste Nistru.	1617 (7125) august 2	Menționat drept baștină a lui Gligoraș, fiul lui Isachii Albul.	MEF, vol. I, p. 324—327.
24.	Băcheani , sat, ț. Sorocea, r. Soroca	1616 (7125) septembrie 16	Menționat drept baștină a Măreuței, soarei lui Andronecu Buduce	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 518.
25.	Bălăbănești , sat pe Răut, r. Criuleni.	—1617— august 31 > (7125) < 1616 sep-1437 (6945)	Radu-Vodă întărește satul lui Arsenie, al treilea logofăt.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 36.
26.	Bălănești (unde este Bălan), sat, pricut al Ripicenilor, la Bothe, r. Ungheni.	tembrie 1 octombrie 5	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul m-rii Pobrata.	DRHA, vol. I, p. 245 și DIRA, veac. XIV—XV, vol. I p. 146.
	* Bălășești, vezi Fintina Albă (la ~), sat, r. Dubăsari.			
	* Bălăurești, vezi Balaurești , sat, r. Nisporeni.			
27.	Bălliceni (Bălăceana, Bălliceni), sat, probabil lângă Oreahov, r. Ceadîr-Lunga.	1543 (7051) februarie 25	Petru Rareș-Vodă dăruiește m-rii Moldovița, jumătate din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 407.

1	2	3	4	5
28.	Bălăsești (Ba- loșești), sat, r. Criuleni.	<1602— 1603> iulie 25 1617 (7126) decembrie 7	Menționat în hotar cu ocolul m-rii Golia. Menționat drept baș- tina lui Lupu.	MEF, vol. III, p. 16—17. DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 214.
29.	Bălți, târg, azi or. Bălți.	1470 (6978) noiembrie 23	Menționat un șleah, ce duce spre târg.	DRHA, vol. II, p. 442.
30.	Bălțile, sat pe Cobolța, lângă Putinești, ț. Soroca, r. Florești.	<1619> septembrie 2	Gașpar Grațiani- Vodă întărește satul copiilor lui Voicu logofăt.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 399.
*	Băndești, vezi Bindești, r. Ungheni, sat.			
*	Bîrlădești, vezi Bîrladești, sat, r. Hîncești.			
31.	Bășeni, sat și seliște pe Dra- biște, din jos de Fîntîna lui Marco, ț. Hotin, r. Edineț.	1554 (7062) aprilie 27	Alexandru Lăpușnea- nu-Vodă întărește lui Petrice Cîrmă ju- mătate din seliște.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 59—60.
		1619 (7127) mai 31	Gașpar Grațiani- Vodă întărește lui Coman Berchez păr- ți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 352.
32.	Bindești (Băn- dești), sat la Pрут, probabil lângă Berești, r. Ungheni.	1587 (7095) martie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Gavrilaș pisar.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 343.
33.	Birai, sat la gura Chigheciu- lui, ț. Chigheci, r. Leova.	1613 (7121) iunie 12	Menționat drept baștină a lui Bîra.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 141.
34.	Bîrlădești (Băr- ladești), sat pe Lăpușna, lângă Cărpineni, r. Hîncești.	1522 (7030)	Ștefan cel Tânăr- Vodă întărește lui Gavril Bârlad parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 188—189.
35.	Bîrsani, loc de sat pe Răut, la Alexăndreni, ț. Soroca, r. Bălți.	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu Zavedeni.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393.
*	Bîscani, vezi Bucșani, sat, r. Drochia.			
36.	Bîseni, sat la Lăpușna, proba- bil în loc de Vă- sieni, r. Hîn- cești. Vezi și Văsieni.	1617 (7125) aprilie 8	Menționat drept moșie a Prăjăscului cu Sturdzașii.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 136.
*	Bîzdîgeni, vezi sat pe Ișnovăț, r. Hîncești.			
37.	Becheni, seliște pe Prut, ț. Chig- heci, r. Cahul.	1608 (7116) iunie 30	Menționat că a fost cumpărată de Dumit- rache Chirița, mare postelnic.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 163.
		1609 (7117) august 4	Constantin Movilă- Vodă întărește se- liștea lui Dumitrache Chirița.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 238.
38.	Begeani, sat pe Căinari, (Be- zeni), ț. Soro- ca, r. Drochia.	1588 (7096) august 20	Alexandru Lăpușnea- nu-Vodă transmite satul de pe Răut pe Căinari.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.

1	2	3	4	5
39.	Begeani (Bejenii), sat pe Răut, lângă Alexandreni, ț. Soroca, r. Bălți. * Belazerco, vezi Bisericiani, sat, r. Drochia.	1588 (7096) august 20	Sat, risipit de Alexandru Lăpușneanu-Vodă, și locul alipit la ocolul Zăvedeni.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
40.	Belești , sat pe Cunila, probabil lângă Pîrjolteni, r. Călărași.	1429 (6937) februarie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul soției sale Marena.	DRHA, vol. I, p. 125.
41.	Bellești , sat pe Ichel, afluent al Nistrului. * Berena, vezi Berești , seliște, r. Ungheni. * Beloci, vezi Piatra Roșie , sat, r. Rîbnița.	1522 (7030) iunie 30	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Petru.	MEF, vol. I, p. 32—34.
42.	Berești , sat la Prut, pe Sărata, r. Leova.	1546 (7054) aprilie <4—30>	Petru Rareș-Vodă întărește lui Ion Golie stolnicul părți din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 447—448.
43.	Berești (Bere-na), seliște la Prut, r. Ungheni. Vezi și Cernătești . * Bereza, vezi Birizlogi, sat, r. Orhei. * Berlinți, vezi Burlești, sat, r. Briceni. * Beserecani, vezi Bisericiani , sat, r. Glodeni.	1587 (7095) martie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește seliștea lui Gavrilaș pisar.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 343.
44.	Bezin (Bezina sau Stauca), sat pe Bezin, ț. Orhei, r. Orhei sau Florești	1436 (6944) mai 4	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc lui Duma Uranie loc pentru ca să facă sat.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 124.
		1602 (7111) decembrie 20	Ieremia Movilă-Vodă întărește nepoților lui Petru Godău ocină în sat.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 65.
45.	Biești , sat pe Drăgșani, ț. Orhei, r. Orhei.	1430 (6938) martie 23	Ștefan-Vodă întărește satul lui Simion ș. a.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 412—413.
46.	Bilavenți (Bilavintți, Bilăuți, Bilevinți, Bilo-vinți, Beleavinți, Gilavăț, Hilo-văț), sat pe Vilia, ț. Hotin, r. Briceni.	1606 (7114) iulie 20	Simion Movilă-Vodă întărește lui Nistor Ureche, mare vornic, parte din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 52.
47.	Bilăuca (probabil Bilova), sat, azi vale la Hirbovăț, r. Călărași.	1617 (7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește lui Nistor Ureche, mare vornic parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
48.	Biliceni (satul lui Beliciu, vatav), sat pe Ciulucul Mare, ț. Orhei, r. Sîngerei.	1586 (7094) aprilie 13	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Toader Biliciu vatav local, care acum se numește Beliciu.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 316.

1	2	3	4	5
49.	Bineva , sat îngă Cunicea, ț. Orhei, r. Leova.	1437 (6945) decembrie 20	Menționat în hotar cu Cunicea.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 147.
50.	Birizlogi (Be- rezlogi), sat, r. Orhei, ț. Orhei,	14<7>0 (69<7>8) martie 22	Menționat în hotar cu votcinele Biești, Cegurani, Hăjderenii.	DRHA, vol. II, p. 427.
51.	Bisericanii (Bise- rica Albă, Bela- zerco, Besereca- ni), sat la Prut, r. Glodeni.	1541 (7049) aprilie 27	Petru Rareș-Vodă dăruiește cneaghinei lui Ion Popovici, va- tav parte din sat.	DIRA, veac. XVI vol. I, p. 405.
		1615 (7123) februarie 10	Ștefan Tomșa-Voda întărește satul lui Dumitru Donici, diac din Rugășești.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 192.
52.	Bicovăț , sat, r. Călărași.	1420 (6928) aprilie 25	Menționat în hotar cu Cornești ș. a.	DHRA, vol. I, p. 68.
53.	Birnova , sat, r. Dondușani.	1437 (6945) decembrie 20	Menționat în hotar cu satul, unde a fost Cuseară.	DRHA, vol. I, p. 247.
54.	Bliscenăuți (Bliscenăuți, Bluscenăuți, Blicinăuți, Bleșinăuți, Bleșcenouți), sat, ț. Hotin, r. Edineț.	1575 (7083) iulie 3	Petru Șchiopul-Vo- dă întărește satul urmașilor lui Luca Arbure, portar de Suceava.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 55.
55.	Bobeni , sat pe Răut, îngă Alexândreni, ț. Soroca, r. Edineț.	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu Zăvedeni.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393.
56.	Bobiceni (Boghi- ceni), sat, ț. Lăpușana, r. Hîncești.	1489 (6997) ianuarie 9	Menționat în hotar cu Petricani.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 103.
57.	Bobleteci (Bob- letești, Boble- tici), sat, r. Sîngerei.	1598 (7106) iunie 7	Menționat drept baș- tină a lui Lazăr Bobletic și a lui Chiril.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 308.
58.	Bobotești , sat pe Telița, îngă Tighina. Vezi și Petra Bum- bota.	1446 (6954) februarie 22	Menționat în hotar cu Răpicenei.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 217.
59.	Bobotești (unde este Petrea Bumbotă, Bum- băta), sat la Botne, r. Ung- heni.	1437 (6945) octombrie	Ilie-Vodă și Ște- fan-Vodă dăruiesc satul m-rii Pob- rata.	DRHA, vol. I, p. 245.
60.	Bocani , sat, r. Fălești	<1620 sep- tembrie 1 —1621 au- gust 31> (7129).	Alexandru Ilieș- Vodă întărește sa- tul lui Ionașcu Ghenghea, mare logofăt.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 497.
61.	Bodea Rumi- rul (seliștea lui ~), pe Prut, îngă Hănăse- nii Noi, r. Leova.	1489 (6997) martie 13	Menționat în hotar cu seliștea unde a fost Țîrgul Sărutei.	DRHA, vol. III, p. 93.
62.	Bodea Sirbul (seliștea lui ~), pe Prut, îngă Hănăsenii Noi, r. Leova.	1489 (6997) martie 13	—"	DRHA, vol. III, p. 93.

1	2	3	4	5
63.	Bodești , sat la Soroca, r. Florești sau Camenca	1617(7125) martie 8	Radu-Vodă întărește lui Ion Potlog cămăraș parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 107.
64.	Bodiști , sat sub Răzina, r. Ungheni.	1617(7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește lui Ureche mare vornic parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
65.	Bogdănești , sat, r. Briceni.	<1580 septembrie 1—1581 august 31> (7089)	Iancu Sasul-Vodă întărește lui Ionașco vatav parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 145.
66.	Bogdănești , sat, r. Ungheni	1624(7132) ianuarie 7	Radu Mihnea-Vodă întărește m-rii Pingărați o vie din hotarul satului.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 255.
67.	Bogheni (Boghenii Vechi), sat, r. Ungheni.	<1568—1572>	Menționat drept baștină a lui Toader Beghiul, fost mare logofăt.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 240.
68.	Bohmotești (Bahmut), sat, r. Călărași.	1619 <după aprilie 11> (7127)	În pricină cu Neculachi stolicnic pentru Isporești	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 317.
69.	Boiștea , sat lângă Zărnești, ț. Cgigheci, r. Cahul.	1502(7010) iulie 2	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește m-rii Putna parte din hotarul satului.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 24—25.
70.	Bolata , sat, ț. Soroca, r. Soroca.	1607(7115) iunie 7	Menționat în hotar cu o seliște la Fintina Știucăi.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 111.
71.	Bolboci (Bolbocili), sat pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia.	1529(7037) septembrie 21	Menționat în hotar cu moșia boierului Marco Ciuciuma.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 602.
72.	Bolganul , sat lângă Biești, ț. Orhei, r. Orhei.	1430(6938) martie 23	Menționat în hotar cu Bieștii.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 412.
73.	Bologanul (Bologhani) sat pe Rublenca, ț. Orhei, r. Orhei.	14<7>0 (69<7>8) martie 22	Menționat în hotar cu Bieștii, Ceguranii, Hajderenii.	DRHA, vol. II, p. 427.
74.	Bolovani (Bologhani), sat, r. Orhei.	1618(7126) ianuarie 14	Schimbat pentru o parte din Măcicăuți de Roman, Toader ș. a.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 221.
* Bombotești, vezi Bumbotești , r. Ungheni.				
75.	Bontești , sat pe Ciulucul Mare, r. Hîncești.	1617(7125) aprilie 8	Radu-Vodă întărește satul lui Nicoară Prăjescu, fost visțier.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 135.
* Borsuceni, vezi Bursuceni , sat, r. Florești.				
76.	Borșicari , sat pe Cula, lângă Veprova, r. Orhei.	1436(6944) iulie 17	Menționat în hotar cu două locuri pustii pe Cula, în Lujca de Jos.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 130.
77.	Borzăști , sat pe Prut, probabil lângă Toporul, unit cu Cărpineni, r. Hîncești.	1452(6960) septembrie 10	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Ignat postelnic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 251.

1	2	3	4	5
78.	Borzești , sat, r. Ceadir-Lunga.	1528(7036) martie 10	Petru Rareș-Vodă întărește satul nepo- ților lui Sin vistier.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 266
79.	Bosânciani , sat pe Sărata, în gu- ra Căpățiroasei, ț. Chigheci, r. Leova. Vezi și Budești .	1598(7106) aprilie 10	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Cehan Vatav.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 205—206.
80.	Boteșnița (Bo- toșnița), se- liște.	1581(7089) martie 3	Iancu Sasul-Vodă întărește lui Toader vatav părți din seliște.	MEF, vol. II, p. 316.
81.	Botneni , sat, probabil lângă Horgești , r. Hîncești.	1623(7131) iulie 19	Menționat drept baș- tină a lui Toader din ~.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 238.
82.	Botnișoara (loc de sat, peste~, azi Rîzeni), sat. r. Anenii-Noi.	1502(7010)	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește locul lui Cozma Răzănianu.	DRHA, vol. III, p. 531.
83.	Boxești , sat pe Ichil, probabil în loc de Poc- șești, r. Orhei.	1617(7125) aprilie 14	Radu Mihnea-Vodă întărește lui Rusu, mare stolnic ocină la ~.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 140.
84.	Bratcova , se- liște pe Măiatin, lângă Hirova, r. Telenești.	1535(7043) martie 5	Petru Rareș-Vodă întărește seliștea Ilcai și rudelor ei	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 370.
85.	Bravicea , sat, ț. Orhei.	1603(7111) ianuarie 20	Ieremia Movilă-Vodă dă carte de judeca- tă pentru sat lui Pîntea păhărnice.	MEF, vol. I, p. 188—189.
86.	Brănești , sat, probabil lângă Pirjolteni, r. Călărași sau Orhei	1429(6937) februarie 10	Alexandru cel Bun- Vodă dăruiește satul soției sale Marena.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76.
87.	Brănești (Bra- nești), sat, r. Rîșcani.	1613(7121) martie 8	Menționat drept baș- tină a lui Marco vâ- tah.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 122.
88.	Brăteșani (Bră- tășani, Brătu- șani), sat pe Ciuhur, ț. Iași, r. Edineț. Vezi și Cupcinea, sat.	1431(6939) iunie 15	Alexandru cel Bun- Vodă dăruiește satul lui Cupcici vornic.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 93.
89.	Brăteni (Brateni, Brătești), sat, probabil lângă Pogănești, r. Hîncești.	1619(7128) decembrie 18	Gașpar Grațiani- Vodă întărește popii Evstratie părți de ocină în sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 415.
90.	Brătusești (la Fîntîna lui Brătilă), sat pe Ialpuh, r. Ceadir-Lunga.	1617(7125) aprilie 16	Radu-Vodă întărește satul lui Ureche, ma- re vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 146.
91.	Brînzani , sat pe Răut, între Moreni și Pistruieni, ț. Orhei, r. Telenești.	<1606> martie 26	Ieremia Movilă-Vo- dă întărește lui Bour vistier părți din se- liște.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 17—18.
92.	Brînzani (Brînd- zeni, Brînzini), sat, ț. Hotin, r. Edineț.	1613(7121) ianuarie 13	Menționat drept baș- tină a lui Pătrașcu.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 112.
93.	Brețișcani , sat, probabil lângă Lozova sau Vorniceni.	1560(7068) aprilie 29	Alexandru Lăpuș- neanu-Vodă dăruiește satul m-rii Căp- riana.	MEF, vol. I, p. 74—76.

1	2	3	4	5
94.	Briahna (Brea-nova, capul Briahnii, Brahnoii), toponim pe Răut, la Movila Sărată, r. Orhei. * Briceni, vezi Adicanti , oraș, r. Briceni.	14<8>1 (69<8>9) aprilie 19	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește lui Ivașcu Andronic locul ca să întemeieze un sat.	DRHA, vol. II, p. 360.
95.	Brițcani , sat la Prut, la gura Largăi, r. Cahul.	1548(7056)	Menționat drept sat, unde este casa lui Oană Lărjeanul.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 574.
96.	Bubuiogii (Buboiugii, Boboiuții), sat pe Cahov, din jos de Traian, la Fintina cea Mare, ț. Chigheci, r. Cahul.	1518(7026) aprilie 22	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Toader Bubuiog, pîrcălab de Roman, loc pentru sat pe Cahova.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 125—126.
97.	Bubuiogi (Boboiogi, Boboeșii), sat la iezerul Beleul, inclus în Slobozia Mare, r. Vulcănești	1518(7026) aprilie 22	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Toader Bubuiog loc pe Beleul.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 125—126.
98.	Bubuiogi (Boboiogii, Bubuiugii, Bubueștii), sat pe Bîc, între Drăgan și Purcel, r. Criuleni.	1518(7026) aprilie 22	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Toader Bubuiog loc pentru sat pe Bîc.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 125—126.
99.	Bucșani (Bîșcani, Bacsani), sat pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia sau Soroca	1471(6979) iulie 7	Menționat drept baștină a lui Diordia Șelum.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 426.
100.	Budăești , sat pe Răut, lângă Alexandreni, ț. Soroca, r. Bălți	1588(7096) august 20	Satul a fost din nou așezat după moartea lui Alexandru Lăpușneanu-Vodă, care l-a risipit.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393—394.
101.	Budeni (probabil Budan sau Valea Budăului), sat, dintre Glina și Medveja, r. Briceni sau Camenca	1619(7127) aprilie 13	Tudorie pîrcălab de Hotin cumpără pârți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 320.
102.	Budești , sat pe Sărata, în jos de gura Căpățaroasei, r. Leova. Vezi și Bosânciani.	1503(7011) septembrie 13	Ștefan cel Mare-Vodă dăruiește lui Buda și Grozea loc pe Sărata pentru sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 34.
103.	Bugaiciouți , sat pe Răut.	1446(6954) ianuarie 26	Ștefan-Vodă întărește satul lui Ostapcu Ogolescu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 214.
104.	Buhușeni , sat la Maluri, ț. Chigheci, lângă Tartaful de Sălcie, r. Cahul.	1560(7068) martie 18	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește lui Vitolt, fost comis, parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 130.
105.	Buicani (Buecani), sat pe Bîc, ț. Lăpușna, azi în or. Chișinău.	1608(7116) august 20	Constantin Movilă-Vodă întărește satul urmașilor lui Hodor și Părasca.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 171.

1	1	2	4	5
106.	Bujorul , sat, ț. Lăpușna, r. Hîncești.	1482(6990) august 10	Ștefan cel Mare- Vodă întărește sa- tul panului Stan Horja.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 38.
	* Bulata, vezi Bolata , sat, r. Soroca.			
107.	Bulăești sat, ț. Orhei, r. Orhei.	1609(7117) august 16	Constantin Movilă- Vodă întărește lui Dumitrache Chiri- ță Paleolog parte din sat.	MEF, vol. I, p. 234—239.
108.	Bulboci , sat, ț. Soroca, r. Soroca	1528(7037) septembrie 21	Menționat în hotar cu Măcăreuca.	MEF, vol. I, p. 43—45.
	* Bumbota, vezi Petru Bumbota , sat, r. Slobozia.			
109.	Bumbotești (Bombotești), sat, ț. Iași, r. Ungheni.	1611(7119) martie 16	Constantin Movilă- Vodă întărește lui Dumitrache Chiriță parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 13.
110.	Burdujani , sat pe hotarul Visocăi, ț. Soroca, r. Soroca.	1599(7107) iunie 13	Ieremia Movilă- Vodă întărește sa- tul lui Nicoară lo- gofăt.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 261.
111.	Burlești (proba- bil Berlinți), sat, ț. Hotin, r. Briceni.	1622(7131) decembrie 20	Ștefan Tomșa- Vodă întărește sa- tul lui Ionașco Jora armaș.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 175.
112.	Burnărești , sat pe Ciulucul Mare, lângă Copăceni, ț. Orhei, r. Singerei.	1604(7112) mai 16	Menționat în hotar cu Cobăceni.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 149.
113.	Bursuceani , sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Florești.	1588(7096) august 20	Petru Șchiopul-Vo- dă dă satul locuito- rilor din Colunești.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
114.	Bursuceni (Bor- suceani), sat în gura văii Bursucilor pe Căinari, ț. Soroca, pro- babil r. Florești sau Singerei	1607(7115) iunie 7	Simion Movilă-Vodă întărește lui Căriman mare paharnic părți din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 112.
115.	Buteștii (unde sînt ~), loc de sat pe Ciuhur, la Parcovă, ț. Hotin, r. Edineț.	1614(7122) iulie 15	Ștefan Tomșa-Vodă întărește lui Gheang- hea, vornic de gloate, loc de odaie din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 172.
116.	Butuceni sat, ț. Orhei.	1616(7125) octombrie 12	Menționat în hotar cu Mașcăuți.	MEF, vol. I, p. 298.
117.	Buțeni (proba- bil greșit: Bugeani, Bugi- ani), sat pe Botna, ț. Lă- pușna, r. Hîncești.	1470(6978) septembrie 5	Ștefan cel Mare- Vodă întărește satul lui Nicolai Zîmbrada.	DRHA, vol. II, p. 432.
118.	Cajva (Cajba), sat, ț. Iași, r. Glodeni.	1609(7117) august 16	Constantin Movilă- Vodă întărește lui Chiriță Dumitrachi Paleolog parte din sat.	MEF, vol. I, p. 241
119.	Calea Oameni- lor , la Greci, pe Cobolța, ț. Soro- ca, r. Bălți.	1604(7112) ianuarie 5	Menționat în hotar cu locul numit Gre- cii, pe Cobolța.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 76.

(Continuarea va urma în numerele următoare)

MEMORIAL МЕМОРИАЛ

В. Я. Гросул

ЕЩЕ ОДНО ВОЗВРАЩЕННОЕ ИМЯ: ХРИСТИАН РАКОВСКИЙ

Становление

25 июня 1905 г. восставший броненосец «Потемкин» вновь подошел к румынскому порту Констанца. На море был шторм и огромные волны с гулом разбивались о борт металлической громадины броненосца. Непокойно было и на самом борту. Шел одиннадцатый день восстания, и среди матросов все более усиливалось размежевание, которое грозило переродиться в кровавую распря между сторонниками и противниками восстания. Напряжение все нарастало...

В это время с севера показалась какая-то лодка, и моряки со все усиливавшимся интересом стали наблюдать за ее продвижением. На веслах находилось шесть гребцов, а в центре сидел неизвестный человек. Волны нередко накрывали их с головой, и лодка приближалась, преодолевая сильнейшие препятствия. Не меньшие трудности были и во время причаливания. Лодку постоянно отталкивало от корабля, и отважным мореходам удалось подняться на броненосец лишь по железной, так называемой кошащей лестнице.

— Я представитель местных социал-демократов Христиан Раковский, — произнес сравнительно молодой человек, сидевший прежде в центре лодки. При этом он вынул какое-то печатное издание, страницы которого так слиплись, что невозможно было что-нибудь разобрать.

— Нам не нужны никакие документы, — сказал один из матросов. — В такую погоду к нам мог направиться лишь друг. Давайте ближе к делу.

Так начались переговоры Христиана Раковского с восставшими потемкинцами, которые привели к высадке на берег более 700 русских моряков.

В 20-е гг. об этой истории знал чуть ли не каждый советский школьник. Сам Х. Раковский поведал о ней в июне 1925 г. на страницах «Известий», где сообщал, что в качестве документа он решил воспользоваться изданным болгарскими тесняками народным красным календарем, где были напечатаны его биография и портрет. Именно Х. Раковский, имея соответствующие полномочия, выступил посредником между русской революционной эмиграцией в Швейцарии и восставшими моряками. Именно он поместил в газете французских социалистов «Юманите» воззвание экипажа броненосца ко всем цивилизованным народам, которое затем было перепечатано во многих странах. Уже в 1905 г. Х. Раковский опубликовал об истории броненосца ряд статей на нескольких языках, но самое главное ему и его сподвижникам, русским политическим эмигрантам, принадлежит огромная заслуга спасения моряков и их последующего размещения в Румынии и других странах.

Все это у нас было хорошо известно, а затем эту историю, как и всю биографию Х. Раковского, пытались предать забвению. Даже в широко известных воспоминаниях потемкинца И. А. Лычева, выдержавших несколько изданий, о Раковском не упоминалось ни слова. Таковы историографические зигзаги. В особых условиях искажения исторической правды главное становилось второстепенным или даже предавалось забвению, а второстепенное превращалось в главное.

Поистине фантастическая биография Х. Раковского¹ оказалась неизвестной нескольким поколениям советских людей, на благо которых он отдал свой талант и необычайно энергию. На русском языке подробная автобиография Х. Раковского была опубликована в 1927 г. Как бы дополнением к ней стала большая книга болгарского историка Ф. Панайотова, выпущенная в прошлом году. А еще в 1975 г. французский историк Ф. Конт посвятил Раковскому двухтомную исследовательскую биографию объемом около 60 а. л. Но и эти издания нельзя считать полными.

Какая же должна быть человеческая жизнь, если и двух томов не хватило, чтобы ее описать?

В революционном движении Х. Раковский начал участвовать еще школьником, болгарской гимназии. На выбор им пути революционера оказала несомненное влияние семейная традиция, поскольку по линии матери его родственниками были видные деятели болгарского освободительного движения Г. Мамарчев и Г. Раковский. Именно потому он заменил фамилию отца (Станчев) на фамилию своего знаменитого предка. В ранние годы под влиянием одного из первых болгарских марксистов — Е. Дабева — он стал разделять взгляды социал-демократов, а оказавшись на Западе, становится одним из активных сотрудников русской марксистской организации —

группы «Освобождение труда». Сохранились письма Раковского членам группы, а также воспоминания очевидцев, свидетельствовавших о том, что Плеханов особенно восторженно отзывался о Х. Раковском. С начала 90-х гг. начинается сотрудничество Раковского с Ф. Энгельсом, а с 1900 — с В. И. Лениным. Статья Раковского о международном социалистическом движении была помещена в первом номере ленинской «Искры», изданию которой он помогал и материально. К 1897 г. относится первая поездка Раковского в Россию, куда он отправился со своей невестой, русской девушкой — марксисткой Е. П. Рябовой.

Раковский активно участвовал в шести конгрессах II Интернационала и был хорошо знаком со многими выдающимися социал-демократами своего времени: Ж. Гедом, В. Либкнехтом, Ж. Жоресом, Р. Люксембург, К. Каутским, К. Либкнехтом. Он становится одним из виднейших болгарских марксистов и одним из лидеров румынских социал-демократов. Только на румынском языке им было опубликовано около 600 работ.

Об участии Раковского в международном социалистическом и коммунистическом движениях можно написать солидную книгу, и такая, несомненно, появится. Мы же акцентируем наше внимание на связях Раковского с нашей страной, особенно накануне, во время и после Октябрьской революции.

В многогранных взаимоотношениях Раковского с российским революционным движением есть один аспект, который следует высветить по многим причинам и прежде всего потому, что он сыграл роковую роль в судьбе революционера. Речь идет о взаимоотношениях Раковского с Л. Троцким. Еще в 20-е гг. Раковского неоднократно называли троцкистом, и достаточно было одного этого ярлыка, чтобы навсегда отбить охоту исследователям изучать его деятельность.

Знакомство Раковского с Троцким относится к 1903 г. Для него Троцкий был тогда одним из представителей революционной России, к которой он относился с самым глубоким уважением. Были и другие встречи, носившие непродолжительный характер. Так, в 1910 г. Троцкий приезжал на Балканы и встречался с Раковским. Более длительное время им довелось сотрудничать в 1913 г., когда Троцкий вновь прибыл на Балканы как корреспондент социал-демократических газет для освещения событий балканской войны.

Впоследствии в совместной книге «Очерки политической истории Румынии», выпущенной в Москве в 1922 г., Троцкий назовет Раковского «старым другом» и среди прочего напишет: «Исторической судьбе было угодно, чтобы Раковский, болгарин по происхождению, француз и русский по общему политическому воспитанию, неоднократно изгнанный из Румынии за свою непримиримую революционную деятельность, оказался главой правительства в Советской Украине...» Троцкий посвятил Раковскому свою книгу «Литература и революция», где на первой же странице были напечатаны следующие слова: «Христиану Георгиевичу Раковскому — борцу, человеку, другу, посвящаю эту книгу. 14 августа 1923 г.»

Отношения Троцкого и Раковского были, несомненно, довольно тесными, и сыграли свою роль не только личные контакты, но и то, что Раковский в определенный период склонялся к центризму, за что его критиковал В. И. Ленин. Но не следует терять из виду самостоятельность Раковского, его большой жизненный опыт и близость прежде всего к Г. В. Плеханову. Даже на судебном процессе 1938 г. Раковский заявил: «Я старше Троцкого — и по возрасту, и по политическому стажу и, вероятно, не меньше у меня политического опыта, чем у Троцкого». Он мог бы добавить, что еще до первой мировой войны выдвинулся в число видных деятелей международного социалистического движения. Активность его на международном уровне действительно была потрясающей. Он участвует в работе II Интернационала, в конференциях балканских социалистов, занимается делами румынских, болгарских, русских, итальянских, польских социал-демократов, поддерживает тесные контакты с социал-демократами Западной Европы. Не без основания современный болгарский историк Ф. Панайотов писал, что на Раковского были заведены полицейские досье почти во всех европейских странах. В сентябре 1915 г. он участвует в известной Циммервальдской конференции, где присутствовало 38 делегатов. И Раковский был в их числе. Его фамилия наряду с фамилией В. И. Ленина и других участников конференции стоит и на Манифесте конференции — важнейшем ее документе.

По крайней мере до 1917 г. Раковский в международном социалистическом движении был, несомненно, более крупной фигурой, чем Троцкий. Были между ними и определенные отличия во взглядах, например, по отношению к крестьянству и советской бюрократии. Еще летом 1899 г., побывав в Петербурге, Х Раковский считал необходимым написать Г. В. Плеханову следующие слова: «Я присутствовал на некоторых собраниях и удивился, с какой нетерпимостью наши товарищи на публичных собраниях относились к крестьянам и давали повод народникам обвинять марксистов в том, что они игнорируют крестьянскую массу».

Отмечая определенные отличия между взглядами Раковского и Троцкого, мы отнюдь не имеем достаточных оснований для противопоставления этих, несомненно, видных деятелей своего времени. Да, они были весьма близки между собой, о чем свидетельствуют многие источники, в которых содержится требование необходимости дать взвешенную и объективную характеристику самому Троцкому, ибо даже публикации последнего времени, специально посвященные этой личности, страда-

ют недомолвками и нелогичностью. Почему Троцкий был поставлен во главе советского дипломатического ведомства? Почему он возглавлял Реввоенсовет с 1918 по 1925 г. — высший военный орган нашей страны? Пока на эти вопросы нет вразумительного ответа. Что это — случайность или, как очень часто пишут в нашей литературе, отсутствие необходимых кадров? Но ведь такой ответ не выдерживает никакой критики. Действительно, проблема руководящих кадров была весьма острой, но у большевиков имелось немало видных деятелей, которых можно было поставить во главе дипломатии или военного участка.

Ответ на эти вопросы можно найти в сочинениях В. И. Ленина, не вырывая отдельные цитаты и характеристики, а взяв в совокупности все его высказывания о Троцком. Особенно важно известное место из ленинского завещания, где, резко критикуя Троцкого, Ленин подчеркнул, что «он, пожалуй, самый способный человек в настоящем ЦК...»² В этом, видимо, и главный ответ на выдвижение Троцкого на ключевые партийные и государственные должности. А если оценить звездный час Троцкого с октября 1917 г. до конца гражданской войны, то у объективных исследователей не может быть двух мнений о действительной роли Троцкого, при всех его ошибках, заблуждениях, эгоцентризме. Отнюдь не из-за этих качеств его приняли в партию большевиков и не из-за них близок к нему был Раковский.

На службе русской революции

14 августа 1916 г. Румыния вступила в первую мировую войну. Это стало сигналом к расправе румынской олигархии с прогрессивными силами страны. Усилились аресты, преследования прежде всего румынских социал-демократов. Одной из самых первых жертв охраны стал Раковский, арестованный спустя месяц после начала войны. Сперва его держали в заключении в Бухаресте, а затем, когда к городу подошли австро-немецкие войска, перевели в г. Яссы. Изоляция, однако, продолжалась недолго. 1 мая 1917 г. совместная демонстрация русских солдат и румынских трудящихся освобождает Раковского из заключения. В тот же день он произносит зажигательную речь на массовом митинге и вечером отправляется в Одессу, где ему был устроен восторженный прием. Начинается новый, самый интересный этап в жизни революционера Раковского.

В мае же Раковский прибывает в Петроград, где от имени румынских социал-демократов приветствует Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов, а в июне активно участвует в работе I Всероссийского съезда Советов, выступает 23 июня на его заседании, произносит слова благодарности русским рабочим и солдатам, и, поощрав участие в международной поддержке революционной России, отмечает, что «русской революции нужно прежде всего опираться на внутреннюю реорганизацию, внутренние ее силы, на внутренние демократические элементы». Раковский действительно продолжает контакты с зарубежными социал-демократами, но чем дальше, тем больше увлекается непосредственно русскими делами.

Время было сложное, события сменялись с необычайной быстротой. Даже русским революционерам нередко трудно было понять, что происходит, а Раковскому — тем более, но главное то, что он твердо встал на позиции русской демократии. Это сразу почувствовала русская буржуазная пресса, начавшая против него ожесточенную кампанию. Но Раковский, наоборот, занимает все более радикальные позиции и, несмотря на «ухаживания» меньшевиков, полностью поддерживает Октябрьскую революцию. Логическим завершением пути его исканий стало вступление в том же 1917 г. в ряды партии большевиков. Он стал на службу социалистической революции и вскоре выдвинулся в число ее выдающихся деятелей, не гнушаясь никакой работой, — ни военной, ни хозяйственной, ни дипломатической, ни чисто партийной.

10 января 1917 г. Раковский выступил от имени румынской социал-демократии на III Всероссийском съезде Советов, где, в частности, сказал: «Только во время Октябрьской революции и после нее мы, наконец, услышали язык, достойный революционной России, достойный революционного пролетариата». Тогда же он становится комиссаром знаменитого матроса А. Г. Железнякова, вместе с которым направляется в Южную Украину для борьбы с контрреволюцией и становится одним из главных организаторов Красной Армии на юге страны. Вскоре его назначают председателем Верховной автономной коллегии по русско-румынским делам.

В начале 1918 г., когда войска королевской Румынии вошли в Бессарабию, Раковский самым решительным образом выступает за восстановление здесь Советской власти. Очень помогло и его прекрасное знание румынского языка, румынской истории и особенностей политической жизни этой страны. Х. Раковский входил в состав советской делегации, которая 5—9 марта подписала в Одессе договор с румынским правительством об очистке румынскими войсками Бессарабии до 15 мая 1918 г., договор, не выполненный румынским правительством во многом в связи с австро-немецким наступлением на Украину.

Х. Раковский был одним из первых, кто занялся разработкой советской концепции бессарабского вопроса — одного из самых острых международных вопросов межвоенного периода. Он неоднократно излагал свои взгляды по этому вопросу и публично, и печатно, а в 1925 г. выпустил специальную книгу под названием «Румыния и Бессарабия», где привлек архивы царского Временного правительства, а также румынские архивы, временно вывезенные в Россию, к которым у нас нет

сейчас свободного доступа. Книга Раковского — одна из лучших работ по бессарабскому вопросу, трактующему и в другой его книге — «Боярская Румыния», где он, помимо прочего, сообщил, что румынское королевское правительство снабжало деньгами банды Махно.

Австро-немецкая оккупация Украины застает Раковского на юге страны, и он прилагает максимум сил, чтобы помочь украинскому народу в восстановлении Советской власти. Его активность была столь значительной, что когда Украину удалось очистить от оккупантов и восстановить органы Советской власти, именно Раковский возглавил украинское правительство. Украина была одним из самых главных участков гражданской войны, и поэтому сюда на работу были посланы многие деятели партии, вошедшие в состав украинского правительства: Н. Подвойский, А. Шлихтер, Ф. Артем (Сергеев), Н. Скрипник, К. Ворошилов и др. Почти обо всех этих наркомках имеются специальные публикации, а о некоторых — даже целые библиотеки, лишь о председателе Украинского Совнаркома, который был одновременно и наркомом иностранных дел, нет ни одной крупной современной отечественной работы.

Когда в Германии произошла ноябрьская революция, Х. Раковский вместе с Бухариным, К. Радеком, Ю. Мархлевским вошел в состав советской делегации для участия в Германском съезде Советов. По дороге поезд с членами советской делегации был перехвачен разъяренными немецкими офицерами. Жизнь делегатов висела на волоске, но, прекрасно владея немецким языком, им удалось распропагандировать солдат и взбунтовать их против начальства. Таких резких поворотов в судьбе Раковского во время гражданской войны было немало.

В марте 1919 г. Раковский участвовал в VII съезде Российской большевистской партии и был впервые избран членом ЦК, став таким образом одним из ее руководителей. На этом съезде было избрано всего 19 членов ЦК, а у Раковского был самый продолжительный стаж участия в социал-демократическом движении. Кроме того, в составе ЦК он был единственным болгариним — представителем того народа, который питал давние и теплые чувства к России. Он избирался членом ЦК на семи съездах партии, вплоть до 1927 г., неоднократно выступал на партийных форумах, был председателем их отдельных заседаний. Это доверие оказывалось наиболее заслуженным деятелям партии.

Тогда же, в марте 1919 г., Раковский стал одним из основателей Коммунистического Интернационала, представляя на его Учредительном конгрессе своих румынских и болгарских соратников, с которыми продолжал поддерживать самые тесные связи. Интересно, что в ноябре 1918 г., хотя Раковский проживал в Советской России, он был избран в состав руководства румынской социалистической партии, а когда в октябре 1920 г. румынская делегация социалистов прибыла в нашу страну для участия в III конгрессе Коминтерна, она первоначально посетила Раковского в Харькове (там находилось тогда украинское правительство).

Председатель украинского Совнаркома

Назначение Х. Раковского на пост руководителя украинского правительства происходило в сложной обстановке. Она заключалась не только в обычных трудностях гражданской войны. Получилось так, что глава Временного рабоче-крестьянского правительства Украины Г. Л. Пятаков, не имея поддержки у членов правительства, вынужден был уйти в отставку. Не получив большинства и новый председатель — Ф. А. Артем. В этих условиях руководство Украины обратилось непосредственно к В. И. Ландау с просьбой прислать на Украину Раковского. Ленин одобрил это решение и встретился с Раковским накануне его отъезда на юг. Главные темы этой беседы касались принятия скорейших мер по восстановлению единства в рядах украинских коммунистов, организации дисциплинированной регулярной Красной Армии и, соответственно, ликвидации партизанщины. 23 января 1919 г. Раковский участвовал в заседании украинского советского правительства, а 24 января был единодушно избран председателем Совнаркома Украины.

Раковскому пришлось заниматься вопросами восстановления разрушенного войной хозяйства, активно бороться с бандитизмом, интересоваться и непосредственно влиять на решение проблемы культуры и науки. Одновременно он вплотную занимался и военными делами. Известно, что командующим Южным фронтом, борющимся против барона Врангеля, был М. В. Фрунзе, но рядом с ним и другими представителями Реввоенсовета находился и Х. Раковский. До этого, с февраля по октябрь 1920 г., он был членом РВС Юго-Западного фронта, наступавшего против Деникина и белополяков и возглавляющегося выдающимся советским полководцем А. И. Егоровым.

Возглавляя правительство Украины, Раковскому нередко приходилось принимать экстренные решения, сообразуясь с постоянно менявшейся обстановкой. Естественно, не обходилось без ошибок, увлечений. Не всегда удавалось выработать удачные долговременные установки. Так, он придавал непомерно большое в условиях гражданской войны значение созданию коллективных хозяйств, что не получило поддержки украинского крестьянства. Его ошибки были на виду, ему многократно указывалось на них, они заслонили все то положительное, что было им сделано для республики. А сделал Раковский немало: способствовал объединению украинских коммунистов, а также всех революционных сил, стоявших на позициях Советской влас-

ти; последовательно стоял за укрепление связей всех советских республик, и в первую очередь — союза Советской России и Советской Украины; поддерживал В. И. Ленина по всем основным вопросам внутренней и внешней политики; проводил ленинскую политику и по вопросам нэпа.

Раковский активно участвует в политических дискуссиях 20-х гг.: о профсоюзах, по национальному вопросу, по проблемам борьбы с бюрократизмом. На XII съезде партии в апреле 1923 г. Раковский выступил против роста бюрократии, за расширение прав союзных республик, в защиту украинского языка. Остановившаяся на национальном вопросе, он подчеркнул, что «это есть один из тех вопросов, который чреват самыми крупными осложнениями для Советской России и для нашей партии». На съезде Раковский полностью поддержал установку Ленина по национальному вопросу, назвал тогда Ленина авторитетным вождем и проницательным гением. Сейчас эти слова стали привычными, но тогда, во время болезни Ленина, в устах ученика Плеханова они имели особый смысл. По национальному вопросу Раковский вступает в полемику со Сталиным, который считал себя самым крупным специалистом в этой области. Сталин хорошо запомнил это. И не простил.

Полпред Страны Советов

В начале 20-х гг. судьба Раковского меняется в очередной раз. Он переходит на новый, чрезвычайно ответственный в тот период участок работы — дипломатический. Идея использовать его по дипломатической линии принадлежит В. И. Ленину. Сам Раковский по этому поводу писал: «Ильич, как-то увидев на мне визитку, сшитую у стокогольмского портного и являвшуюся контрастом среди френчей и блуз, сказал мне, шутя: „Вас нужно пустить по дипломатической линии“».

Весной 1922 г., когда началась подготовка знаменитой Генуэзской конференции, в состав советской делегации были включены самые видные советские дипломаты: Г. Чичерин, Л. Красин, М. Литвинов, А. Иоффе. Членом делегации стал и Х. Раковский. Владение многими иностранными языками, хорошее знакомство с европейскими странами, широкие зарубежные связи с деятелями общественного движения, большой жизненный и политический опыт выдвинули Раковского в число выдающихся дипломатов ленинской школы.

Важно отметить, что специально для подготовки Генуэзской конференции, еще в январе—феврале 1922 г. Раковский был послан в Германию и Чехословакию, где встретился с В. Ратенау и Э. Бенешем. Это помогло ему в дальнейшем быть посредником между советской и германской делегациями при заключении известного Рапальского договора.

В июле 1923 г. Х. Раковский был назначен заместителем народного комиссара иностранных дел, т. е. занял пост одного из руководителей советской внешней политики. В этом звании он отправляется на переговоры в Лондон. Как дипломат Раковский был, несомненно, на своем месте, но его отъезд с Украины нельзя рассматривать только как удачный выбор умелого специалиста по международным отношениям, пользовавшегося к тому времени широкой известностью во многих странах мира. Были здесь и другие расчеты, и одним из них, по-видимому, самым главным, было стремление Сталина в условиях, когда В. И. Ленин был смертельно болен, избавиться от Раковского и ослабить тем самым ряды своих потенциальных противников в борьбе за власть.

Недавно украинский историк В. Мельниченко опубликовал письмо Х. Раковского И. Сталину и другим членам ЦК от 18 июля 1923 г. Письмо не оставляет сомнений в истинных причинах перемещения Х. Раковского, выступившего не только против Сталина, но и вообще против возрастающей бюрократии. Он прямо писал о подмене классовой пролетарской психологии веломственной, аппаратной, бюрократической, подчеркивая, «что наши центральные органы начинают смотреть на управление своей страной с точки зрения их канцелярских удобств».³

В 1924 г. были установлены дипломатические отношения СССР с Великобританией и Францией — крупнейшими в то время капиталистическими державами, во многом определявшими ход мировой политики. И получилось так, что Раковский сначала стал полпредом нашей страны в Лондоне, а затем в Париже. В Лондон Раковский выехал еще летом 1923 г. и проделал большую работу по установлению советско-английских дипломатических отношений. Он участвовал непосредственно в переговорах, которые завершились признанием СССР французским правительством. В Лондоне Раковский пробыл до октября 1925 г., затем был переведен в Париж.

Работа советского посла в западных странах была чрезвычайно сложной. Многое приходилось начинать с самого начала, умело сочетая принцип советской дипломатии с тонким пониманием дипломатических приемов буржуазного мира. Необходимо было продуманно строить отношения и с деятелями рабочего и коммунистического движения, среди которых у самого Раковского было много знакомых и близких друзей. Очень напряженно стояла проблема взаимоотношений с белой эмиграцией, главным центром которой был Париж. Эмиграция вела активную борьбу против советских посланцев, применяя различные методы, вплоть до террористических. Поэтому работать полпредом приходилось в условиях, порой опасных для жизни, но Раковский прекрасно справлялся со своими обязанностями. Его иностранных собеседников

подкупали изящные манеры советского посла, тактичность, большие знания не только в области политики, но и науки, культуры.

Люди тянулись к Раковскому, и среди его знакомых было много выдающихся деятелей того времени. Он знал Э. Хемингуэя, с которым познакомился на Генуэзской конференции; будучи послом в Париже, часто встречался с А. Барбюсом, Л. Арагоном, Э. Триоле, М. Кашеном. В Париже к нему заходили М. Литвинов, Г. Чичерин, А. Луначарский, В. Маяковский.

Полпредом в Париже Раковский пробыл до октября 1927 г., когда резко обострились отношения СССР с западными державами. В мае 1927 г. Великобритания разрывает дипломатические отношения с СССР, а французское правительство требует отъезда из Парижа советского посла (Раковского) как якобы «представляющего собой непосредственную угрозу обороне Франции».

В рядах оппозиции

В октябре 1927 г. Раковский вернулся в СССР. Страна готовилась отметить десятилетнюю годовщину Октябрьской революции. Одновременно в партии шли острые дискуссии, четко обозначилась оппозиция руководству. В числе ее членов оказался и Раковский. Этот его шаг нельзя объяснить оторванностью от внутренних дел, недостаточным знанием положения вещей в стране, как, впрочем, и борьбой за власть. Просто Раковский был принципиальным противником курса руководства во главе со Сталиным.

5 ноября 1927 г. он выступает с резкой речью на торжественном заседании Харьковского городского Совета по случаю годовщины Октябрьской революции, но поддержки не получает. Не встретили одобрения и его выступления в Днепропетровске и Запорожье, т. е. на Украине, где еще недавно он пользовался большой популярностью. Столь же отрицательно было воспринято его выступление на XV съезде партии в декабре 1927 г., посвященное международным вопросам. Оно более 20 раз было прервано. Съезд большинством голосов исключил из партии группу из 75 активных деятелей оппозиции, которую именovali тогда троцкистско-зиновьевской и так называемую группу Т. В. Саломона. Многие выступавшие на съезде резко критиковали Раковского, и лишь С. М. Киров и М. П. Томский, хотя и не поддерживали его, но сочли необходимым отметить его бывшие заслуги. М. Томский, например, сказал, что Раковский — «один из бывших талантливых ораторов партии, человек с колоссальным политическим опытом, умный и вдумчивый политик...»

Почему же этот опытный и вдумчивый политик оказался в оппозиции, впрочем, оппозиции антисоциалистической, а не антиреволюционной, как нередко пишут в литературе? Вряд ли это можно объяснить только его близкими отношениями с Троцким. Были тому и другие, более серьезные причины, прежде всего — концентрация небывалой власти в руках одного человека. Если 25 декабря 1922 г. В. И. Ленин отмечал, что Сталин «сосредоточил в своих руках необъятную власть», то в декабре 1927 г. эта власть стала еще большей и имела тенденцию к дальнейшему усилению. Заявление, с которым М. Смилга выступил на съезде от своего имени и от имени Х. Раковского и К. Радека, содержало слова поистине пророческого характера: «Партийный режим, приведший к нашему исключению, ведет неминуемо к новым расщеплениям партии и к новым отсечениям. Только режим внутрипартийной демократии может обеспечить выработку правильной линии партии и укрепить связь ее с рабочим классом».

Действия оппозиции — выступления на митингах, организация демонстраций, налаживание работы подпольной типографии — рассматривались чуть ли не как попытка создания новой партии. Хотя они, эти действия, были скорее всего свидетельством какой-то безысходности или, возможно, даже политической наивности. Во всяком случае, хороших, испытанных методов борьбы оппозиция не имела и поэтому подвергалась гонениям, вплоть до исключения из партии.

Х. Раковский был выслан в Астрахань. Он продолжал работать, используя свои медицинские и юридические познания (он их получил в университетах Швейцарии, Германии и Франции) и большой практический опыт. От этого периода сохранились отдельные письма Раковского Троцкому, дающие представления о жизни Раковского в ссылке, где он служил экономистом в местной плановой комиссии и вел интенсивную исследовательскую работу. Он обращается к истории сенсимионизма, и это увлечение было не только результатом давнего интереса к истории Франции и утопического социализма. Еще в 1900 г. Раковский опубликовал в России крупную монографию «Современная Франция», несколько разделов которой было посвящено Парижской коммуне 1871 г. Обращение к утопическим учениям было отнюдь не случайным. В огромной массе различных утопических планов четко выделяются фурийская и сенсимионистская схемы. Первая предполагает перенесение центра тяжести на предприятие или фаланстер, вторая — построение социализма в масштабах единого государственного организма. В нашей стране, как понимал Раковский, взяла верх именно сенсимионистская конструкция и поэтому его интерес к великому французскому социалисту проявился с особой силой.

В Астрахани Раковский с большой тревогой следил за гигантским ростом советской бюрократии, по его словам, совершенно безразличной к материальным и культурным интересам народа. Отношение Раковского к бюрократизму прослежива-

ется по нескольким его письмам, столь интересным, что они заслуживают специальной публикации. Их мотив очень созвучен с известными словами В. И. Ленина, писавшего в марте 1922 г.: «Самый худший у нас внутренний враг — бюрократ»⁴.

В одном из писем, относящихся к августу 1928 г., Х. Раковский в числе важнейших причин поражения якобинцев видел постепенную ликвидацию «выборного начала и замену его назначенством». Он дает оценку советской и партийной бюрократии как явлению нового порядка и как новой социалистической категории: «Я считаю, — писал он, — что существующая советская и партийная бюрократия будет в дальнейшем продолжать с таким же успехом культивировать вокруг себя гнойник...» Но Раковский не только критиковал, но и вносил конкретные предложения по борьбе с бюрократией, которые, понятно, приняты не были⁵.

После Астрахани Раковский переезжает в Саратов, затем в Барнаул, а через несколько лет позиции его улучшились до такой степени, что в феврале 1934 г. он обратился в ЦК ВКП(б) с просьбой принять его обратно в партию. Вскоре он приезжает в Москву, а в сентябре того же года направляется в Токио во главе советской делегации на Международную конференцию Красного Креста. В 1935 г. Раковский был снова принят в партию и, казалось, вернулся к активной партийной работе. Но через три года его привлекли к известному процессу «правотроцкистского блока», обвинив в том, что с 1924 г. он состоял агентом английской, а с 1934 г. — японской разведок.

В отличие от большинства своих сопроцессников, он не был приговорен к смертной казни, а только к двадцати годам заключения, поскольку, как отмечалось в приговоре, не принимал прямого участия «в организации террористических и диверсионно-вредительских действий». Но для 65-летнего человека такой срок был неотбывным. Кошунственно звучали и слова приговора о поражении в политических правах на пять лет «по отбытии тюремного заключения». В сентябре 1941 г. жизнь Раковского трагически оборвалась в орловской тюрьме. Вся вздорность обвинения была известна давно, но официальная реабилитация последовала лишь в 1988 г.

В одном из интервью французскому журналисту Х. Раковский подчеркивал: «Я принадлежу пяти странам: Болгарии, Румынии, России, Украине и Франции». В Болгарии, Румынии и Франции его имя часто упоминается. Настала пора, чтобы о Христиане Георгиевиче Раковском, сотрудничавшем с Ф. Энгельсом, В. И. Лениным, Г. В. Плехановым, столько сделавшим для Страны Советов, вспомнили в России и на Украине, во всех других союзных республиках, поскольку его революционная деятельность имела прямое отношение ко всем народам СССР.

Примечания

¹ Подробнее о биографии Х. Раковского см.: *Гросул В. Я.* Христиан Раковский — революционер, дипломат, публицист // *Новая и новейшая история.* 1988. № 6. С. 151—175.

² *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. Т. 45. С. 345.

³ *Мельниченко В.* Раковский против Сталина // *Вечерний Киев.* 1988. 12 декабря.

⁴ *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. Т. 45. С. 15.

⁵ *Неделя.* 1988. № 48 (1491). С. 9—10.

Rezumat

În schișă se vorbește despre calea anevoioasă, dar eroică a eminentului militant al mișcării revoluționare internaționale, a participantului activ al războiului civil — Hristian Racovschi. Se remarcă relațiile vechi ale acestuia cu Rusia revoluționară, colaborarea cu V. I. Lenin, Gh. V. Plehanov, rolul colosal în salvarea marinarilor de pe vasul «Potiomchin». E reflectată activitatea lui în U.R.S.S., activitatea în postul de președinte al Consiliului Comisarilor poporului din Ucraina, activitatea fecundă diplomatică și publicistică.

Н. Ф. Бугай

«ВЫСЕЛЕНИЕ ПРОИЗВЕСТИ ПО ПРИКАЗУ тов. БЕРИЯ...»

Сегодня народы нашей страны переживают время перемен. Политика перестройки, начатая по инициативе КПСС, позволила приступить к обновлению всех сфер жизни советского общества, сказать правду о тех процессах, которые замалчивались ранее. «Белым пятном» в истории народов Республики Молдова долгое время оставались и депортации групп населения в 40—50-е гг.

Административно-командная система управления, сложившаяся в довоенные годы, игнорировала указания В. И. Ленина о строгом и последовательном соблюдении и защите конституционных прав народов. «Любое мероприятие..., нарушающее равноправие наций и права национального меньшинства, — писал В. И. Ленин, — объявляется незаконным и недействительным — и любой гражданин государства вправе требовать отмены наказания тех, кто стал бы проводить его в жизнь»¹.

Одним из таких нарушений явилось насильственное переселение (депортация) народов, базировавшееся на различной юридической основе, зачастую мало соответствовавшей действительному положению дел. В 30—50-е гг. депортация не обошла ни один народ.

Однако до недавних пор как в историографии СССР, так и в советской молдавской историографии эта проблема не являлась объектом пристального внимания. В работах, вышедших из печати в центре, а это, как правило, статьи и научные сообщения, содержатся лишь упоминание о депортациях в 40-е гг.² В последнее время стали появляться публикации историков Республики Молдова, в которых содержатся более подробные, чем раньше, сведения об этих событиях³.

Более смелые усилия предпринимались в этом направлении публицистами, однако их статьи заметно далеки от решения данной проблемы, хотя зачастую раскрывают отдельные стороны общего состояния республики в рассматриваемый период, содержат сведения о депортациях⁴. И все же бедность источниковой базы (а это в основном воспоминания) не давала возможности в полной мере восстановить картину событий, связанных с депортацией народов, раскрыть ее природу, сущность, причины, цели, выявить количественные характеристики депортации, географию расселения, показать последствия этого процесса, получившего надлежащую оценку в декларации Верховного Совета Союза ССР «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергавшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав» (ноябрь 1989 г.)⁵.

Обращение к тому, что уже удалось накопить по данной теме, а также к новым архивным документам позволяет в определенной степени восстановить последовательность событий по высылению в 40-х гг. граждан из Молдавской ССР.

В публикации широко использованы материалы НКВД-МВД СССР и Прокуратуры СССР, других советских, а также партийных органов, которые в той или иной мере привлекались к выполнению поставленной задачи по переселению как отдельных контингентов народов, так и целых народов.

Что касается депортаций целых народов, которые шли в стране, то в Молдавии они не проводились (как это делалось на Северном Кавказе, в Закавказье, Крымской АССР, Республике немцев Поволжья), однако переселения отдельных групп имели место. Поэтому изучение этого вопроса применительно к Молдавии заслуживает внимания.

Имеющийся материал свидетельствует и о том, что задача не относится к числу простых, ее решение требует всестороннего подхода, рассмотрения аналогичных процессов в соседних регионах, не только в СССР, но и за рубежом.

Как известно, вследствие событий 28 июня 1940 в Бессарабии в ходе последовавшего затем переустройства жизни на новых началах были допущены по отношению к отдельным группам населения акты беззакония, вплоть до их насильственного выселения за пределы республики. Переселенцы испытывали огромные трудности не только при транспортировке, но и при устройстве на жительство. Трудоустройством на предприятиях лесной промышленности, цветной металлургии, расположенных в десятикилометровой зоне от железных дорог, занимались местные органы власти. Не было подготовлено и жилье.

В многочисленных сводках о прибытии и трудоустройстве переселенцев, поступавших с мест, отмечался их необыкновенный трудовой энтузиазм. Начальник Управления НКВД по Алтайскому краю докладывал: «Со стороны поселенцев попыток организации бандгрупп, случаев уголовной преступности и антисоветских проявлений не зарегистрировано». Сообщения аналогичного содержания поступали и из других УНКВД. Так, начальник УНКВД по Новосибирской области Корнилов также докладывал в конце апреля 1941 г., что среди числившихся в области 5515 семей (12 275 человек) из республик Прибалтики и Молдавской ССР «нарушений не было, все расселены в 14 селениях». Таковы свидетельства первых переселений граждан из Молдавии, проводившихся накануне войны (в начале 40-х гг.).

Великая Отечественная война заметно обострила обстановку в стране. Экономические трудности углубили и криминогенную ситуацию. Политическая обстановка в районах юго-запада страны в конце 30-х — начале 40-х гг. была крайне сложной. Во многом не упрочились новые формы правления. Не всем по душе приходились новые порядки, зачастую они вызывали и сопротивление определенных слоев населения.

Руководство страны предпринимало усилия по стабилизации обстановки в этих регионах, граничащих с сопредельными государствами. Однако, как отмечается во многих документах, относящихся к тому времени, этих мер оказалось недостаточно. Поэтому были разработаны юридические акты и на их основе проводились акции по переселению. Кто же попадал первым под насильственное переселение из районов Молдавии? В первую очередь это коснулось, как отмечено в документах, «неблагонадежного элемента». О том, кто под этим подразумевался, свидетельствует документ НКВД СССР: «Директива о выселении социально-чуждого элемента из республик Прибалтики, Западной Украины и Западной Белоруссии, и Молдавии»⁶. О основах: Постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 14 мая 1941 г. за № 1299—526сс.

Категории лиц, подлежащие выселению:

- 1) активные члены контрреволюционных организаций и члены их семей;
- 2) бывшие жандармы, охранники, руководящий состав полиции, тюрем и рядовые полицейские и тюремщики при наличии компрометирующих материалов⁷;
- 3) бывшие крупные помещики, торговцы (с годовым оборотом свыше 150 тыс. лат); бывшие фабриканты (с годовым оборотом свыше 200 тыс. лат) и крупные чиновники бывших буржуазных правительств вместе с членами их семей;
- 4) бывшие офицеры, в отношении которых имеются компроматериалы (в том числе и те, которые служили в территориальных корпусах Красной Армии);
- 5) члены семей участников контрреволюционных организаций, осужденных к высшей мере наказания, а также скрывающихся и перешедших на нелегальное положение;
- 6) лица, прибывшие по репатриации с (так в тексте — Н. Б.) Германии, а также уезжавшие из Латвии в Германию при наличии в отношении их компроматериалов;
- 7) бежавшие из бывшей Польши, отказавшиеся принимать советское гражданство;
- 8) уголовный элемент, продолжающий заниматься преступной деятельностью;
- 9) проститутки, зарегистрированные в полиции, занимающиеся прежней деятельностью...⁸.

Наряду с переселением населения «по государственному заданию», по свидетельству документов, проводились и другие выселения. По сравнению с названными в директиве категориями, они рассматривались как «незначительные», «малочисленные». Причины же их «неблагонадежности» и депортации назывались те же: участие в бандповстанческом движении, выступление против Красной Армии, нежелание вступать в колхозы, расправа с партийными и советскими работниками. Многие из «прочих» выселялись и по «случайной ошибке».

Основой для начала новых акций явилось присланное в республиканские НКВД предписание наркома внутренних дел СССР, Генерального комиссара СССР I ранга Л. П. Берия. «Выселение произвести по распоряжению тов. Берия от 14 июня 1941 г., данному им в соответствии с указанием Правительства», — читаем в предписании. Это распоряжение «товарища Берия» касалось Молдавии, Литвы, Латвии и Эстонии.

Как сообщал заместитель наркома госбезопасности СССР комиссар Б. З. Кобулов, из Молдавской ССР были подготовлены в это время, согласно указанию, к отправке в восточные регионы страны 31 699 человек из «неблагонадежных», из Черновиц (Украинской ССР) — 8 374, из Измаила — 3 767 человек. Из этого контингента 11 эшелонов общей численностью 11 484 человека, в том числе и сыльнопоселенцы из Молдавской ССР, прибыли в Омскую область. В это же время в докладной записке начальника Управления НКВД Коми АССР Кабанова указывалось, что в республику доставлено из Молдавской ССР — 352 человека, из Литвы — 1 549, из Белорусской ССР — 1 205 человек.

Не забыли и о юридической основе операции. Приказная система, естественно, оставалась характерной для НКВД СССР: на основе решения правительства в 1941 г. было разработано положение «О порядке применения ссылки на поселение для некой категории преступников».

Переселение протекало в сложных условиях. В «телячьих» вагонах переселенцы направлялись в новые районы проживания. Не хватало продовольствия. Медицинское обслуживание было на низком уровне. Среди переселенцев наблюдалась повышенная смертность.

Сыльнопоселенцы, члены семей репрессированных, выселенных по указанию НКВД СССР в мае-июне 1941 г. из Прибалтики, Молдавской ССР и западных областей Украинской и Белорусской ССР, насчитывали первоначально 85 716 человек. В последующие месяцы численность их возрастала. Они направлялись в Алтайский и Красноярский края, Казахскую ССР, Коми АССР, Кировскую, Новосибирскую и Омскую области. Некоторая часть спецпоселенцев была переселена затем из Алтайского края в Якутскую АССР. На сентябрь 1941 г. численность сыльнопоселенцев, направленных в восточные регионы страны, уже составляла: из Молдавской ССР — 22 643 человека, из Западной Украины — 9 595, из Западной Белоруссии — 27 887, из республик Прибалтики — 25 586 человек. Однако операции по переселению на этом не прекратились⁹. В западных рай-

онах страны соединениями войск НКВД СССР продолжалась своеобразная «зачистка» остатков подлеваших переселению. И к концу ноября 1941 г., как сообщал заместитель наркома внутренних дел СССР В. В. Чернышову начальник ГУЛАГа В. Г. Наседкин, на спецпоселения находились уже 88 097 человек из названных районов страны.

Всего же по окончательным подсчетам переселенных в этот период было 94 896 человек. Из них, как сообщал в записке начальник Отдела спецпоселений ГУЛАГа НКВД СССР М. Конрадов, направлялись в Коми АССР 3 600 человек, в Краснодарский край — 7 000, в Алтайский край — 9 802, в Новосибирскую область — 10 000, в Омскую область — 6 000, Казахскую ССР — 11 000, Кировскую область — 4 000 человек.

После переселения новых контингентов населения из западных районов страны в дополнение к тем, которые пребывали на востоке с начала 30-х гг. и до 1942 г., все поселенцы составляли 258 448 семей (959 482 человек).

В центре отработывалась четкая структура управления переселением. Мероприятия проводились созданной сетью государственных органов власти и в первую очередь Народным комиссариатом внутренних дел СССР (НКВД): непосредственно в его структуре с июня 1931 г. по 1940 г. действовал Отдел по спецпоселениям ГУЛАГа, с 1940 г. по февраль 1944 г. — Управление исправительных трудовых колоний и трудовых поселений ГУЛАГа. В качестве самостоятельного отдела 24 марта 1944 г. в структуре НКВД СССР был создан Отдел спецпоселений (Приказ НКВД СССР № 00332) и функционировал до 1948 г., когда Совет Министров СССР постановлением № 418—161сс от 21 февраля обязал МВД СССР установить, строгий режим в местах поселений, в спецпоселениях организовать точный учет, правильное и обязательное использование спецпоселенцев. В 1950 г. функции по управлению спецпоселенцами перешли в ведение 9-го управления МГБ СССР, а в 1953 г. — в новый отдел «П», созданный в структуре объединенных МГБ и МВД СССР. 30 октября 1954 г. отдел «П» был переименован в 4-й отдел МВД СССР. Такие же органы создавались на местах.

В условиях военной обстановки, возникшей в результате фашистской агрессии против Советского Союза, на территории Молдавской ССР отмечалась острая криминогенная ситуация.

В марте 1944 г., т. е. сразу после освобождения северной части Молдавской ССР, в республике приступил к работе Народный комиссариат внутренних дел. На учете оказались 189 предателей и изменников Родины, 13 полицейских, 1 банда, насчитывавшая 226 человек. А всего в этот период был взят на учет и отнесен к контрреволюционным элементам 3 991 человек. Это число пополнялось дезертировавшими из рядов Красной Армии и уклонившимися от военной службы. По данным отдела борьбы с бандитизмом НКВД СССР, в первой половине 1944 г. численность уклонившихся составила в Молдавии 811 человек. Дезертиров в это же время насчитывалось 4 398 человек.

На территории освобожденных районов Молдавской ССР в ходе проведенных военно-чекистских операций удалось изъять 10 220 винтовок, 1 700 автоматов, 616 пулеметов, 22 мины, 110 револьверов, 1 080 гранат, 51 400 патронов, 22 противотанковых ружья, 20 раций и другое военное снаряжение и боеприпасы. Проведенные меры способствовали относительной стабилизации обстановки, ослаблению обострившейся криминогенной ситуации, и в то же время проводились новые акции по переселению.

Спецпоселенцы распределялись по различным регионам страны, о чем свидетельствуют и конкретные донесения местных органов НКВД. Вот одно из них:

«Народному комиссару внутренних дел Союза ССР Л. П. Берии.

На 1 января 1945 г. в спецпоселении в Коми АССР находятся из Прибалтики и Молдавии 15 816 человек. В IV квартале 1944 г. прибыли спецпоселенцы — бывшие кулаки 39 человек. В декабре 1944 г. прибыли спецпоселенцы члены семей «оуновцев» 872 человека, высланные из Одессы — «фольксдойче» 310 человек.

Всего в Коми АССР числятся на учете 7 576 семей (19 052 человек) спецпоселенцев, из них мужчин — 4 723, женщин — 7 944, детей — 6 385. Среди спецпоселенцев бывших кулаков — 13 977, оуновцев — 3 172, спецпоселенцев ссыльных из Прибалтики — 1 001 человек, спецпоселенцев немцев — 942 человека.

Убыло из спецпоселений во втором квартале 1944 г.: освобождены — 297 человек, умерло — 331 человек.

В лесной промышленности трудоустроены 11 987 человек, в тресте «Комилес» — 6 724 человека, в «Печорлес» — 4 887 человек, в сельском хозяйстве — 5 039 человек, в других предприятиях — 2 125 человек, в Наркомречфлот — 795 человек, «Киртранслес» — 376 человек. Всего трудоустроено 7 922 человека.

Нарком внутренних дел Коми АССР Л. Буянов.

13 февраля 1945 г.»

Аналогичных сообщений множество. Их содержание позволяет судить не только о размещении, но и о занятости спецпоселенцев, в том числе и спецпоселенцев из Молдавской ССР. Жизнь спецпоселенцев оставалась под контролем Народного комиссариата внутренних дел СССР. Правовое их положение, начиная с 1945 г., определялось Постановлением № 35 СНК СССР от 8 января 1945 г., в котором указывалось: «О правовом положении спецпереселенцев».

Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляет:

1. Спецпереселенцы пользуются всеми правами граждан СССР, за исключением ограничений, предусмотренных настоящим Постановлением.

2. Все трудоспособные спецпереселенцы обязаны заниматься общественно-полезным трудом.

В этих целях местные Советы депутатов трудящихся по согласованию с органами НКВД организуют трудовое устройство спецпереселенцев в сельском хозяйстве, на промышленных предприятиях, на стройках, в хозяйственно-кооперативных организациях и учреждениях.

За нарушение трудовой дисциплины спецпереселенцы привлекаются к ответственности в соответствии с существующими законами.

3. Спецпереселенцы не имеют права без разрешения коменданта спецкомендатуры НКВД отлучаться за пределы района расселения, обслуживаемого данной спецкомендатурой. Самовольная отлучка за пределы расселения, обслуживаемого спецкомендатурой, рассматривается как побег и влечет за собой ответственность в уголовном порядке.

4. Спецпереселенцы-главы семей или лица их заменяющие обязаны в 3-дневный срок сообщать в спецкомендатуру НКВД о всех изменениях, происшедших в составе семьи (рождение ребенка, смерть члена семьи, побег и т. д.).

5. Спецпереселенцы обязаны строго соблюдать установленный для них режим и общественный порядок в местах расселения и подчиняться всем распоряжениям спецкомендатур НКВД.

За нарушение режима и общественного порядка в местах расселения спецпереселенцы подвергаются административному взысканию в виде штрафа до 100 руб. или ареста до 5 суток.

Зам. председателя Совета Народных Комиссаров Союза ССР
В. Молотов
Управляющий Делами Совета Народных Комиссаров Союза ССР
Я. Чадаев.

В марте 1945 г. предпринимались меры по переселению других народов с территории республики, в частности румын, евреев, цыган. Как сообщал В. В. Чернышов (на имя Берии), «по данным НКВД Украинской и Молдавской ССР, на их территории проживали 17 054 румынских подданных (соответственно 13 087 и 3 967 человек). Кроме них на территории Украины проживали 12 852 (5420 семей) евреев, имевших на руках советские и румынские паспорта». Все они подлежали переселению в Румынию. НКВД СССР разработал специальный проект постановления СНК СССР, согласованный с НКВД (Вышинский, Деканозов). В. В. Чернышов представил проект на рассмотрение Л. Берии и просил «высказать мнение». Берия дал согласие на проведение операции.

В последующем был принят документ о выселении из Бессарабии цыган, которые переселились в Нижний Тагил Павлодарской области и в Акмолинскую область.

Следует заметить, что к середине 40-х гг. в восточные и северные районы страны уже были переселены более 1 200 тыс. граждан немецкой национальности (включая и граждан Республики немцев Поволжья), более 120 тыс. корейцев Дальнего Востока, 69 267 карачаевцев, 93 139 калмыков, 478 479 чеченцев и ингушей, 37 406 балкарцев, 191 044 крымских татар, 12 422 болгарина, 9 621 армянин, 15 040 греков, 94 955 курдов, турок, хемшинов и др.

В 1945—1946 гг., на последующем этапе, из республик Прибалтики, Молдавской ССР, западных районов Белоруссии и Украины проводилось переселение согласно решениям оперативных штабов и троек НКВД республик и Особых совещаний МВД и МГБ СССР¹⁰. По этим постановлениям только в 1945 г. из республик Прибалтики, Молдавской ССР, областей Западной Украины и Западной Белоруссии были переселены 34 891 человек, в т. ч. из Молдавии, по данным справки за 1952 г., — 12 435 человек. В последующем численность этого контингента переселявшихся из Украины и Белоруссии возросла.

В дальнейшем депортация граждан из Молдавской ССР проводилась на основе Постановления Совета Министров СССР от 29 января 1949 г. за № 390—138сс, согласно которому подлежали принудительному выселению: «1) члены семей бандитов и националистов, находящихся на нелегальном положении, а также члены семей убитых и осужденных бандитов; 2) легализованные бандиты и члены их семей, продолжающие заниматься активной деятельностью; 3) члены семей пособников бандитов».

6 апреля 1949 г. Совет Министров СССР по предложению Бюро ЦК ВКП(б) по Молдавской ССР и Совета Министров республики принял Постановление № 1290—467сс о выселении из Молдавской ССР крупных помещиков (так в документе — Н. Б.), кулаков, немецких пособников, участников профашистских организаций, а также семей этих лиц в Казахскую ССР, Алтайский край, Курганскую, Тюменскую, Тобольскую и другие области. В июле начальник УМВД по Алтайскому краю полковник Шахов сообщил, что органы краевого МВД, выполняя приказ МВД СССР № 00564 от 11 июня 1949 г., заняты приемом переселенцев-дашнаков, а также граждан из Молдавии. К этому времени сюда прибыло 4 070 человек (1 172 семьи), среди которых мужчин — 941, женщин — 1 553, детей — 1 576. Для управления ими были созданы 86 десятидворок, назначены старшие. Всего же из этого контингента было переселено 4 999 семей (19 770 человек, из них мужчин — 5 698, женщин — 6 909, детей — 7 165).

Прибывшие к этому времени в Красноярский край спецпереселенцы из Прибалтики и Молдавии составили 3 094 семьи (7 158 человек), из них взрослых было 3 254 человека. Позже число их возросло. Они были расселены и трудоустроены в 37 рай-

В целом численность и состав спецпоселенцев на середину июля 1949 г., по данным отдела спецпоселений МВД СССР, выглядели следующим образом (человек):

Контингент, место высылки	Всего	В том числе		
		мужчин	женщин	детей
Немцы	1 093 490	286 311	435 413	371 766
С Северного Кавказа	463 633	114 139	148 916	200 578
Из Крыма	192 953	55 594	75 346	62 013
Калмыки	77 953	22 380	29 577	25 706
Из Грузии ¹¹	81 575	14 421	25 107	37 047
Из Прибалтики	91 204	24 022	40 877	26 305
Из Молдавии	34 763	9 233	13 752	11 828
С «Черноморского побережья» ¹²	57 246	18 319	18 892	20 035
Всего выселенцев-спецпоселенцев (выселенных навсегда)	2 092 527	549 419	787 830	755 278
Оуновцы	95 552	22 569	48 583	24 400
Власовцы	131 394	131 130	264	—
Из Литвы	46 456	13 453	19 698	13 305
По Указу от 2 июня 1948 г. ¹³	22 498	11 744	10 754	—
«Фольксдойче»	3 232	515	1 899	818
Немецкие пособники ¹⁴	2 277	524	1 162	591
Истинно-православные христиане ¹⁵	1 028	168	618	242
Бывшие кулаки ¹⁶	124 585	34 317	41 694	48 574
Поляки	32 488	8 580	12 473	11 435
Всего спецпоселенцев (выселенных на сроки)	459 510	223 000	137 145	99 365
Итого:	2 552 037	772 419	924 975	854 643

онах края, в т. ч. в колхозах 2 354 семьи (9 679 человек), в совхозах — 1 878 семей (7 272 человека). Из всех прибывших сюда удалось расселить в отдельных квартирах 2 223 семьи, в порядке уплотнения — 1 413 человек, в непригодных для жилья условиях проживали 1 363 семьи, в палатках — 113 семей. Отсутствие стройматериалов, бездорожье не позволяли начать строительство собственных домов.

В июле 1949 г. очередная группа депортируемых из Молдавской ССР прибыла в Кемеровскую область. И, как отмечалось в докладной записке начальника УМВД области подполковника Юдина, их было 1429 человек (508 семей): молдаван — 497, русских — 350, украинцев — 79, евреев — 413, болгар — 51, румын — 3, поляков — 13, армян — 16, сербов — 6, немцев — 1, грузин — 4, бухарцев — 6 человек. Условия их жизни были тяжелыми. В основном спецпоселенцы ютились в бараках, мало пригодных для жилья.

Разумеется, численность спецпоселенцев не была постоянной, что объясняется рождаемостью, естественной убылью, а также межрегиональными перемещениями. По данным отдела спецпоселений МВД СССР, число родившихся среди спецпоселенцев из Молдавской ССР составило: в 1949 г. — 192 в 1950 г. — 437 человек; умерших соответственно: 156 и 471 человек. На учете родившихся детей среди спецпоселенцев в 1949 г. было 77, в 1950 г. — 848. За пять лет (1945—1950 гг.) эти демографические изменения выглядели следующим образом: родившихся среди спецпоселенцев из Молдавской ССР было 681 человек, умерших — 627.

Динамика численности выселенных из Молдавской ССР не претерпевала существенных изменений. Так, в Казахской ССР на 1 октября 1949 г. наряду с депортированными из Литвы (3945 человек), немцами (3 032), «власовцами» (2 642 человека), проживал также 2 661 переселенец из Молдавии. К середине 1952 г., по данным органов МВД Казахской республики, численность депортированных из Молдавии составляла 3 325 человек.

Постановлением Совета Министров СССР № 667—399сс от 3 марта 1951 г. намечались к высылке члены нелегальной секты иеговистов и их семьи, проживавшие на территории Молдавии, Западной Украины, Белоруссии, республики Прибалтики. Причины их переселения объяснялись не принадлежностью к религиозной секте, как это пытаются представить отдельные публицисты, а политическими мотивами: отказ от работы в колхозах и службы в рядах Советской Армии, выступления против Советской власти. Согласно приказу МВД СССР № 00193 от 5 марта 1951 г. иеговисты направлялись по решению Особых совещаний в Иркутскую и Томскую области.

Наглядное представление о численности и распределении спецпоселенцев, в т. ч. и из Молдавской ССР, в восточных регионах страны, в частности на территории Сибири и Дальнего Востока, на начало 50-х гг. дают сведения МВД СССР (табл. 1, 2).

По данным спецотдела МВД СССР, среди прочих контингентов спецпоселенцев, депортированные из Молдавии к концу 1949 г. составили 36 057 человек, из них жен-

Таблица 1. Распределение спецпоселенцев по районам Западной Сибири (1951 г.)

Спецконтингент	Регион							Всего
	Алтай- ский край	Кеме- ровская обл.	Курган- ская обл.	Ново- сибирская обл.	Омская обл.	Томская обл.	Тюмен- ская обл.	
Немцы	95582	62387	419	76101	40937	24964	26351	326741
Калмыки	18478	136	—	17307	9585	1085	9780	56371
Оуновцы	7	28231	—	231	12802	11737	198	53206
Из Прибалтики	5	—	—	9519	21426	14555	—	45505
Из Молдавской ССР	4177	1372	13032	—	1	—	7614	26196
Бывшие кулаки С Черноморского побережья	703	26400	219	—	1	14	7838	35170
Власовцы	15792	—	—	—	—	4478	—	20270
По Указу от 2.VI.1948 г.	218	17899	1	328	124	333	5	18718
Из Крыма	—	3242	—	—	—	—	3561	6803
Из Литовской ССР	34	5734	10	22	6	18	12	5836
Иеговисты	—	115	—	—	1	2406	1210	3732
«Фольксдойче»	—	—	—	—	—	3094	—	3094
Кулаки из Из- майльской обл.	6	11	—	2542	—	—	—	2559
Истинно-право- славные хрис- тиане	—	—	—	—	—	1136	—	1136
Немецкие пособ- ники	1	—	—	—	—	465	384	849
С Северного Кавказа	—	—	—	567	—	2	—	569
Из Псковской обл.	15	43	2	5	5	3	2	75
Итого:	—	10	—	—	—	—	—	10
	134828	145580	13683	106622	84888	64290	65950	606841

щин — 14 749, мужчин — 11 188, детей — 10 120. Среди высланных в 1951 г. иеговистов были и члены этой секты, проживавшие в Молдавской ССР.

О ходе выселения из Молдавии, снятия с учета спецвыселенцев, о категориях выселяемых свидетельствуют данные, подготовленные начальником 1-го спецотдела МВД Молдавской ССР полковником А. Сорокой (10 ноября 1956 г.). Правда, им приведена численность выселенных семей. По его сведениям, из пределов Молдавской ССР с 1941 по 1951 гг. было выслано на спецпоселение кулаков, торговцев, предателей, пособников немецких оккупантов, националистов и сектантов — 15 867 семей, в том числе в 1941 г., по справке оперштаба НКГБ, — 3 470 семей, а численность всех депортированных семей составила 19 337.

После смерти И. Сталина и разоблачения в 1953 г. Л. Берии стали пересматриваться некоторые дела спецпереселенцев. С 1 января 1954 г. по 31 октября 1956 г. освобождались от спецпоселения по решению Совета Министров СССР, согласно заключениям МВД Молдавской ССР, как неправильно высланные по старости, нетрудоспособные, одинокие — 3 300 семей (6 950 человек). Из них в 1954 г. — 1 010 семей (2 057 человек), в 1955 г. — 1 459 семей (3 070 человек). С 1 января по 31 октября 1956 г. — 831 семья (1 828 человек).

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 17 сентября 1955 г. освобождались из спецпоселений до 3 тыс. семей пособников немецко-фашистских оккупантов (10 тыс. человек).

На основании постановления Совета Министров СССР № 1693—1052сс от 25 ноября 1955 г. освобождалось более 2 тыс. семей-участников Великой Отечественной войны, награжденных орденами и медалями Советского Союза, членов семей погибших на фронтах Великой Отечественной войны, преподавателей учебных заведений, одиноких, инвалидов и пр. Эти лица освобождались из спецпоселения без права проживания на территории Молдавской ССР, однако в большинстве своем они возвращались сюда.

В первой половине 50-х гг. началось освобождение и других контингентов спецпоселенцев. Временно на спецпоселении оставалось в 1953 г. 1 046 503 человека. И, как отмечается в документах, к этому вопросу предстояло возвратиться позднее (в 1954—1955 гг.).

После предпринятых мер по ограничению спецпоселений, по данным МВД СССР, на июль 1956 г. на спецпоселении оставалось 611 912 человека, из них чеченцев, ингушей, карачаевцев — 277 653 человека, националистов-бандитов, их семей, выселен-

Таблица 2. Распределение спецпоселенцев в районах Восточной Сибири (на июль 1951 г.)

Спецконтингенты	Регионы						Итого
	Бурят-Монгольская АССР	Якутская АССР	Красноярская обл.	Иркутская обл.	Тувинская АО	Читинская обл.	
Немцы	3114	35605	59989	7694	5	940	75333
Оуновцы	2251	1889	14184	15223	—	4652	38199
Из Литовской ССР	3874	—	21889	10934	—	—	36767
Власовцы	2934	5853	7451	10433	598	2704	29971
Из Прибалтики	3	91	13152	26874	—	—	40120
По Указу от 27.VI.1948 г.	161	5214	2062	5285	—	1277	14000
Калмыки	2	3	16105	52	—	—	16162
Из Молдавии	2635	2	3	3365	—	895	6900
Чехи, андерсовцы, кулаки и семьи из Зап. Украины	—	—	—	13523	—	—	13523
Из Псковской обл.	—	—	406	—	—	—	406
С Северного Кавказа	—	5	45	259	—	7	316
Из Крыма	1	133	121	125	—	1	381
«Фольксдойче»	—	—	200	7	—	—	207
Из Грузинской ССР	—	9	27	—	—	—	36
О Черноморского побережья	—	—	3	—	—	—	3
Истинно-православные христиане	—	—	203	—	—	—	203
Итого:	15004	16759	135910	93775	603	10476	272527

ных из Западной Украины — 120 556 человек, националистов-кулаков из Прибалтики — 101 494 человек, инородных лиц, не имевших гражданства, и бывших инородных, принятых в советское гражданство, — 35 160 человек, бывших помещиков, фабрикантов, торговцев и других, высланных в 1940—1941 гг. из Прибалтики, Молдавии, западных областей Украины и Белоруссии, — 24 164 человека; высланных из Молдавии в 1949 г. бывших помещиков и кулаков с семьями — 17 566 человек; негостивых и членов их семей — 7 466 человек, андерсовцев и членов их семей¹⁷ — 3 046, других контингентов — 24 377 человек.

В связи с тем, что в 1949 г. в Молдавской ССР, как, впрочем, и в других местах, операция по депортации, как признается в заключениях Прокуратуры СССР, занимавшейся проверкой этих мер, была проведена некачественно, МВД СССР предложило обязать Совет Министров Молдавской ССР совместно с МВД СССР пересмотреть материалы о депортированных в 1949—1950 гг. и необоснованно переселенных вернуть к прежним местам проживания. В результате уже к июлю 1956 г. по линии Управления милиции МВД Молдавской ССР от спецпоселения было освобождено около 8 тыс. семей (25 тыс. человек).

На январь 1957 г. спецпоселенцев из Молдавии, высланных как кулацкие семьи, насчитывалось 8 827 человек. В перечне документов, составленном начальником 4-го спецотдела МВД СССР полковником В. В. Новиковым (сентябрь 1957 г.), отмечалось, что «на учете оставались бывшие помещики, фабриканты, крупные торговцы, члены буржуазных правительств и их семей, члены буржуазных партий и организаций с семьями, высланные из западных областей Украинской, Белорусской ССР, из Литовской, Латвийской, Молдавской и Эстонской ССР в 1940—1941 гг. — 11 064 человека; бывших помещиков, крупных торговцев, участников антисоветских организаций Молдавской ССР, высланных в 1947 г., — 7 143 человека; негостивы (сектанты) и члены их семей, высланные из западных областей Украины, Белоруссии, из Прибалтики и Молдавской ССР в 1951 г., — 6 071 человек».

Таким образом, в Молдавской ССР, как и в других регионах страны, в 40—50-е гг. государством проводилась жесткая политика выселения целых социальных групп. Это объяснялось исключительно развитием бандитизма, осложнением криминогенной обстановки. Усилий в поисках альтернативы переселению не предпринималось. Избирался, как тогда казалось, наиболее легкий путь — депортация. Несомненно, переселение наносило заметный ущерб производительным силам тех районов, откуда выселялись люди, ослабляло их экономический потенциал, наносило урон культуре. Наряду с этим проведение самой акции переселения требовало колоссальных затрат, отвлекало огромные материальные и людские ресурсы, диктовало необходимость создания громадного специального аппарата для управления депортируемыми на местах их поселения. Дальнейшее изучение проблемы, несомненно, будет способствовать правдивому освещению тех вопросов, которые ранее замалчивались. Правда о них необходима и для предотвращения подобных явлений в будущем.

Примечания

- ¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 24. С. 118.
- ² Курашвили Б. П. Политическая доктрина Сталина // История СССР. М., 1989. № 5; Гордон Л. А., Клопов Э. В. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30—40-е годы. М., 1989; 30-е годы. Взгляд из сегодня. М., 1990; Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939—1941 гг. // Новая и новейшая история. 1989. № 2. С. 42; Советские немцы: история и современность. М., 1990; Хлевнюк О. 1937 год: противодействие репрессиям. // Коммунист, 1989. № 18.
- ³ Мовилану Н. Ф. Коллективизация и «белые пятна» истории // Коммунист Молдавии, 1989. № 5. С. 74—75; Царанов В. И. Ку привире ла унеле модалитэць ной де тратаре а историйе колективизэрий ын РССМ ын периоада постбеликэ // Revistă de istorie a Moldovei, 1990. N 1; и др.
- ⁴ Гамова С. Железная гвардия. Правда о националистическом движении в Бессарабии (30—40-е годы) // Союз. 1990. № 21.
- ⁵ Известия. 1989. 24 ноября.
- ⁶ Из документов Отдела Прокуратуры СССР по надзору за следственными делами в органах безопасности СССР.
- ⁷ Под компрометирующими материалами следует понимать материалы об антисоветской деятельности и о связях с иноразведкой.
- ⁸ ЦГАОР СССР. Коллекция документов. Поскольку это собрание документов является основным источником, ссылки на него ниже не даются.
- ⁹ В этот период были учтены ранее арестованные и высланные в тыловые районы СССР. Например, из западных областей Украины и Белоруссии (с территории бывшей Польши) — 389 382 человека. (См.: ЦГАОР СССР. Коллекция документов).
- ¹⁰ Особое совещание НКВД-МВД СССР, этот своеобразный орган внесудебных репрессий, был учрежден 10 июня 1934 г. Только 1 сентября 1953 г. был опубликован Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об упразднении Особого совещания при Министерстве внутренних дел СССР». (См.: 30-е годы. Взгляд из сегодня. М., 1990. С. 47; ЦГАОР СССР. Коллекция документов).
- ¹¹ Из Грузинской ССР в ноябре 1944 г. переселились 94 955 турок-месхетинцев, хемшинов, курдов — на основании Постановления Государственного Комитета Обороны № 6279сс от 21 июля 1944 г.
- ¹² Имеются в виду депортированные из районов Черноморского побережья (Краснодарский край Грузинской ССР) в 1942, 1944 гг. граждане греческой национальности.
- ¹³ Согласно этому Указу переселялись «злостно уклонявшиеся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве». (На январь 1949 г. численность подлежащих переселению «указников» уже составляла 38 652 человека, из них из РСФСР — 22 232 человека).
- ¹⁴ По данным справки Отдела по борьбе с бандитизмом, о количестве изъятых немецких агентов, ставленников и пособников (1942 — первая половина 1944 г.), по Союзу СССР представителей этого контингента было: в 1942 г. — 52 человека, в 1943 г. — 10 667, в первой половине 1944 г. — 9 720, за три года — 20 439 человек. (См.: ЦГАОР СССР. Коллекция документов).
- ¹⁵ «ИПХ» — секта истинно-православных христиан, состоявшая в основном из бывших кулаков и ранее судимых за антисоветскую деятельность. Группы этой секты действовали в районах Рязанской, Воронежской и Орловской областей.
- ¹⁶ По данным справки 4-го спецотдела МВД СССР (1957 г.), на основании принятого 1 февраля 1931 г. ЦИК и СНК СССР постановления «О предоставлении краевым (областным) исполкомам и правительствам автономных республик права выселения кулаков из пределов районов сплошной коллективизации сельского хозяйства» к началу 1933 г. в определенные для новых поселений места были переселены 1 317 000 человек, а с учетом данных по спецпоселенцам ГУЛАГа, их насчитывалось 1 803 392 человека. Постановлением СНК СССР от 22 декабря 1938 г. № 1143—280с бывшим кулакам при примерном поведении выдавались паспорта и они имели право выезжать к прежним местам проживания. На 1 января 1954 г. на спецпоселении оставалось 17 348 бывших кулаков. В соответствии с постановлением Совета Министров от 13 августа 1954 г. № 1739—789с («О снятии ограничений по спецпоселению с бывших кулаков, с немцев, взятых на учет по месту жительства, откуда выселения их не производились, и с немцев, мобилизованных в период Великой Отечественной войны для работы в промышленности, которые выселению не подвергались») ограничения по спецпоселению были сняты со всех бывших кулаков, высланных из районов сплошной коллективизации в 1930—1933 гг.
- ¹⁷ Участники сформированной в 1941—1942 гг. в СССР польской армии под командованием польского генерала Владислава Андерса. По указанию эмигрантского польского правительства армия была переброшена на Ближний Восток, в Иран. В составе этого контингента было 76 100 человек, членов семей — 43 755 человек. Отдельные участники армии оставались в СССР и депортировались в восточные районы.

CALENDARUL NOSTRU НАШ КАЛЕНДАРЬ

EUGENIU RUSSEV

(75 de ani de la naștere)

La 3 ianuarie 1991 la Academia de Științe a R.S.S. Moldova a avut loc o ședință comună a consiliilor științifice ale Institutului de Istorie, Institutului de Limbă și Literatură și Comisiei pentru moștenirea științifică a savantului, consacrată comemorării membrului-correspondent al A.Ș. a R.S.S. Moldova EUGENIU RUSSEV.

La ședință a luat cuvântul academicianul H. Corbu, care a prezentat momentele principale ale vieții și activității savantului, apoi au urmat referatele științifice: E. Levit «Destinul unui savant», A. Eșanu «E. Russev — cercetător al cronografiei moldovenești» T. Celac «Aportul cronicarilor la formarea limbii române literare. Considerațiile savantului E. Russev». Cu amintiri despre E. Russev au ieșit în fața publicului doctorul în filologie N. Bilețchi, academicianul A. Lupan. Ultimul a dat citirii și o adresă («Firitisire» scrisă în stilul cronicilor medievale moldovenești), trimisă de el regretatului savant încă la 25 decembrie 1981, cu ocazia a 65 de ani din ziua nașterii.

Publicînd mai jos această «Firitisire», precum și referatul prezentat de A. Eșanu (celelalte referate vor fi publicate în alte reviste), colegiul de redacție își exprimă și pe această cale profundul său respect față de memoria renumitului nostru om de știință.

Firitisire

Cu plinirea, de la începutul lumii, de ani 7490, iară de la Aîntîiul crăciun — ani 1981. De s-au potrivit să cază amîndouălea, hiriș parcă, la nașterea Dumnealui, de cronici și hrisoave dragostos tălmăcitoriu, pre al său nume — RUSSEV EUGENIE SIN MIHAILA. Căruia, scrie hronicul, astădă floare de vîrstă se vădeaște a fi — ani 65.

Cu mulți și prielnici și vînjoși de sănătate și rodnici doldora, hăt, înaintel..

Că destoinică deprindere iaste, fraților, printre veachile cărți a zăbovi și a le cunoaștere, precum însuși Dumnealui norovește. De le vîntură, alegîndu-le de sub colburi și scoțîndu-le la dreaptă viețuire, în văzduhul vreamelor primenite și în luminătoarea lor, de-a purure, înțelepciune.

...ca să nu se îneace anii cei trecuți precum la hiarele și la dobitoacele cele mute și fără minte.

Ci tot iscodeaște, tot scormoneaște, tot tălmăceaște... Nu în altfelu decît tot opîntîndu-se, la greu netemîndu-se, face, cu de bună voie, aspră salahorie, de pe cînd nici tulee de mustață sub nas nu i se arătaseră încă. De sub ponorîrea veacurilor scoate sapfirul cel scump și mramora cea curată și apoi le cimentuiește de iznoavă în luminătoarea creposte a noastră a tuturor, ce o numim pre cînte și pre direptate — cultura socialismului. Spre a dura cu lumină și chipul Moldovei în creposte.

Sîrguie ca cum parcă, nici osteneala nu-l ostenește, nici adăugirea

anilor nu-l smintește, nici de petrecute scîrbe și cucuie nu se jeluiște. Cată numai lucrul să fie plinit cum se cuvine.

Că le-or hi plăcut, zice-se, asemenea apucături și la alde dumnealor Grigore Ureche — spătarul și Miron Cóstin — vornicul și lui însuși Ion Neculce — hatmanul. Să hi ziseră aceștia cică, la o samă de cuvinte:

— Bre, că harnic și sîrguitoriu easte!

Că bărbos nu easte încă, și giubea nu poartă, da pe toate cele le află și le pricepere cu de la sine glagole, de parcă ar fi stătut musai la taifas cu alde noi is'lanți.

Că de bună samă...

Uite-l cum se ține sprintar și trece diminețile pe stradă, ducînd dajdie de trudă spre Academie. Nu că s-ar fi colbăit toată viața prin hronici și prin terfeloage, ci poartă pălăria pe sprinceană și capul aduplecat spre umăr, cum s-ar duce la hîrjoanele cele de demult, de la Cubeii Bugacului... Iară de colbăirea anilor și de lehametea ostenealelor, nici că i-ar păsa parcă.

Ci se vede că as'feliu îi easte feleșagul și din asta sminteală nu easte.

Fie așa precum easte, că bine-i șade!

Sănătos și harnic, trudnic frate al condeiului, scormonitor în gale-riile străbunești, unde au salahorit pisarii și hronicarii și unde pătrundere cu lucirea, talantul dumnitale și răspunderea vieții dumnitale de cărturar. Intru mulți-mulți ani cu spor și vrednicie, stimată tovarăș al nostru RUSSEV EUGENIE sîn MIHAILA!...

Iar pentru mai multă credință și tărie am iscălit:

© Andrei sîn Pavăl LUPAN

A. Eșanu

E. RUSSEV — CERCETĂTOR AL CRONOGRAFIEI MOLDOVENEȘTI

Eugen M. Russev (24.XII.1915 — 17.V.1982) s-a născut în satul Cu-bei (acum Cervonoarmeisioie), raionul Bolgrad (azi R.S.S. Ucraineană). A fost membru-corespondent al A.Ș. a R.S.S.M. (din 1961), om emerit în știință din republica noastră, membru al Uniunii scriitorilor și al Uniunii jurnaliștilor din U.R.S.S., istoric și filolog, specialist în istoria culturii medievale moldovenești. A absolvit facultatea de litere și filozofie a Universității din București (1939) și aspirantura la Institutul de istorie al A.Ș. a U.R.S.S. (1951). Timp de mai mulți ani a activat la Institutul de istorie și Institutul de limbă și literatură ale A.Ș. a R.S.S.M. Penei lui E. M. Russev îi aparțin un șir de lucrări importante privind istoria Moldovei medievale, literatura moldovenească veche, a participat activ la reeditarea unor izvoare vechi moldovenești și a operele cronicarilor moldoveni în republica noastră, la scrierea și editarea unor lucrări colective privitoare la istoria, literatura și cultura moldovenească. E. M. Russev este autorul unui mare număr de lucrări dedicate cronografiei medievale moldovenești din sec. XV—XVIII.

Unul din meritele principale ale lui E. M. Russev constă în faptul, că el a reușit în vremuri grele să smulgă vâlul uitării și al neștiinței de pe atîtea nestemate spirituale ale culturii medievale moldovenești și a dus mai departe făclia dătătoare de lumină și înțelepciune a înaintașilor noștri.

Academicianul D. S. Lihaciov, opera căruia o cunoștea atît de bine și la care se referea deseori E. M. Russev, scria: «Izucenie culituri prošlogo sposobno predotvratiti utratî ili vernuti nam zabîtte țennosti, otrcîti v

starîh țennostiah novîe țennostnîe naciala»¹. E. M. Russev a căutat ca prin cercetarea culturii trecutului să preîntîmpine pierderile sau să întoarcă valorile uitate, să descopere în vechile valori noi și noi elemente și principii valorice.

Pe parcursul celor cîteva decenii de activitate, E. Russev a desfășurat o vastă activitate științifică, organizatorică și editorială. Asupra «slovei cronicărești», cum îi plăcea să spună deseori, el și-a plecat mulți ani la rînd fruntea, căutînd să pătrundă în esența voroavei înțelepte a marilor noștri predecesori Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Nicolae Milescu Spătaru, Dimitrie Cantemir ș. a.

În cele ce urmează ne propunem să reflectăm, să medităm asupra însemnatei contribuții a savantului E. M. Russev la cercetarea, valorificarea, popularizarea și editarea cronicilor moldovenești în republica noastră, încercînd să arătăm importanța activității sale în vederea cercetării și punerii în circuit a unora dintre cele mai valoroase monumente de cultură medievală cu întreaga lor bogăție de idei, expresii și cuvinte.

Interesul profesional-științific al lui E. M. Russev față de istoria poporului nostru, față de viața, activitatea și creația marilor cronicari moldoveni se cristalizează destul de timpuriu, am spune chiar din primii ani de activitate științifică. Astfel, unele dintre primele publicații ale lui E. M. Russev sînt dedicate cronicarilor, în special celebrului cronicar din prima jumătate a sec. al XVII-lea — Grigore Ureche și «Letopisețului...» său. În acest context amintim articolul «Cronicarul Moldovei Grigore Ureche (cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la moarte)»², apărut încă în numărul doi al revistei «Octombrie» din 1947. Dar dacă acest articol era mai mult de popularizare, apoi un alt mare articol al cercetătorului, intitulat «Vederile social-politice ale cronicarului moldovean din veacul XVII Grigore Ureche»³ (publicat în 1949), are un evident caracter științific. Savantul încearcă să privească dintr-un nou punct de vedere unele coordonate valorice ale «Letopisețului Țării Moldovei», prima noastră mare pînză cronicărească în limba română.

După cum se știe, teza de candidat în istorie, susținută de E. M. Russev la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. la începutul anilor 50, a fost de asemenea consacrată «Cronicii lui Grigore Ureche — ca monument de ideologie feudală a Moldovei din secolul al XVIII-lea»⁴. Treptat această pasiune, acest interes deosebit față de vechile cronică moldovenești a devenit unul dintre principalele domenii, dacă nu chiar principalul domeniu, ale întregii activități științifice ale aceluia pe care îl celebrăm. Căci vastul cerc de probleme legate de cronicile moldovenești din secolele XV—XVIII au continuat să rămînă în centrul atenției cercetătorului pînă la sfîrșitul vieții sale.

După o întrerupere de cîteva ani, cînd E. M. Russev căzuse în disgrație, în condițiile teroarei staliniste, în 1955, apare o lucrare dedicată cronicarului moldovean din prima jumătate a sec. al XVIII-lea — Ioan Neculce⁵, iar în anii 1957—1958 văd lumina tiparului un șir de noi și interesante publicații consacrate unor aspecte mai puțin cercetate și apreciate pînă atunci, privind cronicile moldovenești și importanța lor pentru cultura și istoria Moldovei în general⁶.

Anticipînd într-un fel evenimentele, ținem să menționăm că în anii 70 E. M. Russev va relua această importantă problemă, ieșind în paginile periodicelor de specialitate cu noi și valoroase materiale⁷ privitor la aportul cronicarilor la dezvoltarea culturii moldovenești.

În anul 1956 apare primul studiu monografic al lui E. M. Russev (coautor V. P. Coroban), dedicat exclusiv vieții și operei lui Ioan Neculce, în limbile moldovenească și rusă⁸. În compartimentele principale ale monografiei autorii au luat în discuție importante probleme legate de viața și activitatea cronicarului, de letopisețul său: însemnătatea cronicii lui Ioan Neculce ca izvor istoric; I. Neculce — ideolog al clasei feu-

dale a Moldovei; I. Neculce — luptător pentru independența Patriei ș.a. Monografia mai cuprinde și o analiză substanțială privind valoarea artistică a cronicii neculciene.

Trebuie de spus, că monografia avea un caracter de pionierat în știința noastră și s-a bucurat pe atunci de o înaltă apreciere nu numai în rândurile savanților (un indice în această privință poate servi și mulțimea de recenzii, apărute în paginile revistelor și ziarelor republicane⁹, dar și ale publicului larg, edițiile mai sus menționate avînd tiraje considerabile (ediția rusă — 3 000 ex.).

La sfîrșitul anilor 50 au urmat un șir de studii dedicate cronicilor slavo-moldovenesti din sec. XVII—XVIII, dintre care menționăm «Istoriografia slavo-moldovenească din veacurile XV—XVI»¹⁰.

De anii 60—70 ține o nouă perioadă în biografia de creație a cercetătorului. Anume în acești ani izbucnește cu o putere nebănuită interesul său față de cronografia moldovenească din secolele XV—XVIII. În acest deceniu, care s-a dovedit a fi, cu părere de rău, ultimul din viața sa, E. M. Russev a scris și a publicat o întreagă serie de monografii, micro-monografii, precum și cîteva zeci de importante articole dedicate cronografiei noastre medievale, în care s-a manifestat din plin forța creatoare și talentul cercetătorului. Studiile monografice, lucrările sale dedicate letopisețelor moldovenesti au contribuit enorm la valorificarea bogatei moșteniri a culturii noastre. Făcînd doar o simplă și sumară enumerare a acestor lucrări, ne putem deja da seama cît de vast a fost cercul de probleme abordate de savant, cîte valențe valorice ale cronicelor noastre medievale au fost scoase în evidență, puse în lumină, reîntegrate în circuitul contemporan de valori ale culturii noastre. Printre ele menționăm: *Patria în creația cronicarilor moldoveni*¹¹, *Spiritul critic și cronografia moldovenească*¹², *Firul tradițional-istoric în urzeala letopisețelor moldovenesti*¹³, *Natura în paleta marilor cronicari Miron Costin, Grigore Ureche, Ion Neculce*¹⁴, *Arta narativă*¹⁵, *Cauzalitatea în viziunea cronicarilor*¹⁶, *Inceputurile publicisticii moldovenesti în opera acelorasi cronicari*¹⁷, *Politica externă în concepția cronicarilor*¹⁸, *Premisele cronografiei boierești în Țara Moldovei*¹⁹ și altele.

Studiile monografice ale lui E. M. Russev constituie o dovadă convingătoare a forței creatoare a cercetătorului, a talentului lui. În primul rînd este vorba de lucrarea de proporții «Slova cronicărească — ecoul bătrînei Moldove: studii istorico-literare»²⁰, unde au fost reluate un șir de probleme abordate într-o serie de lucrări anterioare, care fiind revăzute, au deschis orizonturi noi în aprecierea aportului cronicarilor la îmbogățirea tezaurului spiritual al poporului. Dar dacă în lucrarea menționată E. M. Russev se limita în temei doar la unele aspecte privind activitatea și opera celor mai mari dintre cronicarii noștri (Grigore Ureche, Miron Costin și Ioan Neculce), apoi în altă mare lucrare monografică ce însumează aproape 40 coli editoriale, el a încercat să supună unei analize minuțioase nu numai opera marilor titani ai istoriografiei noastre medievale, ci și întreaga cronografie slavo-moldovenească din secolele XV—XVI, tratînd de asemenea în detalii problema premiselor apariției genului cronicăresc în Moldova²¹. Această monumentală monografie a fost înalt apreciată, provocînd un adevărat torent de recenzii și opinii dintre cele mai favorabile²². Un spațiu larg în monografie este rezervat epocii lui Ștefan cel Mare²³, precum și letopisețelor slavo-române din secolul al XVI-lea (cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie)²⁴.

O deosebită atenție autorul acordă în aceeași lucrare unor asemenea aspecte importante cum ar fi tendințele ideologice și valoarea istorică a cronografiei oficiale domnești și importanța literară a letopisețelor moldo-slave.

Nespus de valoroase compartimente, ce numără sute de pagini, sînt dedicate vieții, activității și operei lui Grigore Ureche²⁵, Miron Costin²⁶.

și Ioan Neculce²⁷. Ultima monografie a savantului E. M. Russev, scrisă în limba rusă, a apărut când el nu mai era printre noi. Este vorba de lucrarea «Moldavscoie letopisanie — pamiatnic feodalinoi ideologhii»²⁸, alcătuită din cinci mari capitole, în care autorul tratează multe probleme legate de evoluția genului cronicăresc în literatura și cultura noastră.

În anii 70 văd lumina tiparului un șir de lucrări dedicate celebrilor noștri cronicari în seria «Gînditori moldoveni»²⁹. E. M. Russev și-a adus obolul și la publicarea, popularizarea operelor cronicărești la noi în republică (împreună cu P. Gh. Dimitriev, T. Celac), contribuind la editarea cronicilor lui Gh. Ureche, M. Costin, I. Neculce.

Aportul lui E. M. Russev la cercetarea, popularizarea și editarea pînzelor cronicărești e incontestabil. Despre aceasta, cum am menționat mai sus, destul de concludent ne vorbesc lucrările sale.

Note

- ¹ Лихачев Д. С. Возрождение и Средневековье (ответ В. В. Кожину)// Русская литература, 1973. № 4 С. 115.
- ² Руссев Е. Кроникарул Молдовей Григоре Уреке (ку прилежул ымплинирий а 300 де ань де ла моарте)//Октомбрие, 1947. П. 102—114.
- ³ Ученые записки Института истории языка и литературы Молдавско-научно-исследовательской базы АН СССР, 1949. Т. 2 С. 116—138.
- ⁴ Руссев Е. Летопись Григория Уреке — памятник феодальной идеологии Молдавии XVII в. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1951. (АН СССР, Институт истории).
- ⁵ Руссев Е. М. Кроникарул Молдовей Иоан Некулче//Ынвэцэторул советик, 1955. № 6. П. 48—55.
- ⁶ Руссев Е. М. Ынсемнэтата летописецелор пентру история ши култура Молдовей//Нистру, 1957. № 5. Р. 115—129; Руссев Е. М. Культурно-историческое значение молдавских летописей//Днестр, 1957. № 5. С. 91—104; Руссев Е. М. Ынсемнэтата културалэ а летописецелор молдовенешть//Ынсемнэть критиче. Кишинэу, 1958. Р. 117—195.
- ⁷ Руссев Е. Приносул кроникарулуй Иоан Некулче ла култура молдовеняскэ: ла 300 де ань де ла наштере//Ынвэцэторул советик, 1972. № 11. Р. 20—26; Руссев Е. Приносул кроникарилоу ла култура молдовеняскэ (Гр. Уреке, М. Костин, И. Некулче)//Нистру, 1973. № 8. Р. 121—132.
- ⁸ Коробан В., Руссев Е. Кроникарул Иоан Некулче. Вяца ши опера. Кишинэу, 1956. 183 р.; Коробан В., Руссев Е. Летописец Иоан Некулче. Жизнь и творчество. Кишинев, 1958. 189 с.
- ⁹ Vezi recenziile: Шлаен И. О карте бивененитэ//Молдова Социалистэ, 1956. 18 дечембрие; Лазарева А. С., В. П. Коробан, Е. М. Руссев. Кроникарул Иоан Некулче. Вяца ши опера.//Ынвэцэторул советик, 1957. № 2. Р. 58—60; Мохов Н., Левит С. О лукраре прециоасэ деспре история кроничилоу//Нистру, 1957. № 1. Р. 139—145;
- (Мохов Н., Левит С. Ценная работа по истории летописания//Днестр, 1957. № 1. Р. 135—141). Este semnificativ în această privință și faptul că în același an 1956, în seria „Cartea pentru toți” apare pentru prima dată în republica noastră și lucrarea lui Ioan Neculce „O samă de cuvinte” (Некулче И. О самэ де кувинте. Кишинэу, 1956). 48 p., fiind în același timp și prima lucrare cu caracter cronicăresc publicată în R.S.S. Moldova.
- ¹⁰ Ынвэцэторул советик. 1958. № 9 Р. 23—30.
- ¹¹ Руссев Е. Патрия ын креация кроникарилоу молдовень//Ынвэцэторул советик. 1970. № 7. Р. 43—49; № 10. Р. 29—34.
- ¹² Руссев Е. Спиритул критик ши крониграфия молдовеняскэ//Лимба ши литература молдовеняскэ, 1971. № 4. Р. 10—22.
- ¹³ Руссев Е. Фирул традиционал-историк ын урзеала летописецелор молдовенешть//Ынвэцэторул советик, 1971. № 10. Р. 11—15; № 11. Р. 37—41.
- ¹⁴ Руссев Е. Натура ын палета марилоу кроникарь молдовень//Нистру, 1971. № 4. Р. 137—145.
- ¹⁵ Руссев Е. Арта наративэ а кроникарилоу молдовень//Лимба ши литература молдовеняскэ, 1972. № 4 Р. 46—61; 1973. № 1. Р. 42—51.
- ¹⁶ Руссев Е. М. Каузалитатэ ын визиуна кроникарилоу молдовень//Лимба ши литература молдовеняскэ, 1972. № 2. Р. 24—36.
- ¹⁷ Руссев Е. М. Ын зорий публицистичий молдовенешть (Милитанций политичь ши публицишть дин сек. XVII—XVIII Г. Уреке, М. Костин, И. Некулче)//Нистру, 1972. № 8. Р. 119—129; Руссев Е. М. У истоков молдавской мемуаристики//Кодры, 1972. № 6. С. 144—152.
- ¹⁸ Руссев Е. М. Внешнеполитическая концепция боярского летописания Молдавии.//Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма: Резюме доклада Кишиневского симпозиума 1973 г. Кишинев, 1973. С. 162—169; Руссев Е. М. Григоре Уреке и Мирон Костин — поборники пропольской ори-

- ентаций Молдавии XVII в.//Лимба ши литература молдовеняскэ, 1976. № 1. Р. 32—36; Руссев Е. М. Летописец Мирон Костин — один из поборников пропольской ориентации Молдавии XVII в.//Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв. М., 1979. С. 325—331.
- ¹⁹ Руссев Е. М. Премизеле хронографией боерешть ын Цара Молдовей//Черчетэрь де историе литерарэ. Кишинэу, 1978. Р. 5—20.
- ²⁰ Руссев Е. М. Слова хроникэряскэ — екоул бэтрыней Молдове. Студий историко-литераре. Кишинэу, 1974. *Vezi gescenzii: Корбу Х.* Эхо древней Молдовы//Вопросы литературы, 1974. № 9. С. 279—282; Левит Ф. Валороасе инвестигаций асупра хронографией молдовенешть//Нистру, 1974. № 5. Р. 144—149; Шлаен И. Слова хроникэряскэ//Молдова Социалистэ, 1974, 16 iulie și altele.
- ²¹ Руссев Е. М. Хронография молдовеняскэ дин вякуриле XV—XVIII. Кишинэу, 1977. 511 р.
- ²² Бешлягэ В. Активитатя хроникарилор//Нистру, 1979. № 9. Р. 143—153; Билецкий Н. Хронография молдовеняскэ ынтр-о ноуэ визиуне//Нистру, 1877. № 12. Р. 122—127; Богач Г. Перформанэ а штинцей литераре молдовенешть//Литература ши арта, 1978. 12 ianuarie; Кидел А. Дин филе де кроничь//Молдова Социалистэ, 1977, 8 ianuarie; Кидел А. О монографие валороасэ//Литература ши арта. 1977, 28 iulie; Полевой Л. О сказаниях старины//Вечерний Кишинев, 1977, 3 august (Полевой Л. Деспре векиле кроничь//Кишинэу. Газетэ де сарэ. 1977, 3 august); Самойлов А. Ун апорт фундаментал ла студия хронографией молдовенешть//Ынвэцэторул советик, 1977. № 8 Р. 61—63; Шлаен И. Хроника хроничилор//Молдова Социалистэ, 1977, 12 august.
- ²³ Руссев Е. М. Хронография молдовеняскэ дин вякуриле XV—XVIII. Кишинэу, 1977. Р. 35—50.
- ²⁴ Tot acolo, Р. 73—129.
- ²⁵ Tot acolo, Р. 130—217.
- ²⁶ Tot acolo, Р. 218—351.
- ²⁷ Tot acolo, Р. 352—485.
- ²⁸ Руссев Е. М. Молдавское летописание — памятник феодальной идеологии. Кишинев. 1982.
- ²⁹ Руссев Е. М. Мирон Костин. Кишинэу, 1978; Руссев Е. М. Ион Некулче. Кишинэу, 1980.
- ³⁰ Некулче Ион. О самэ де кувинте. Летописецул Цэрий Молдовей. Студиу ынтродуктив де Е. Руссев. Ынгрижия текстулуй, голосар ши индиче де П. Димитриев ши Т. Челак. Кишинэу, 1969; Уреке Григоре. Летописецул Цэрий Молдовей. Студиу ынтродуктив де Е. Руссев. Ынгрижия текстулуй, голосар ши индиче де Т. Челак ши П. Димитриев; Костин Мирон. Летописецул Цэрий Молдовей де ла Арон-Водэ ынкоаче. Студиу ынтродуктив де Е. Руссев. Ынгрижия текстулуй, глосар ши индиче де Т. Челак ши П. Димитриев. Кишинэу, 1972.

RECENZII РЕЦЕНЗИИ

1939 ГОД: УРОКИ ИСТОРИИ. М., 1990

С. В. ВОЛКОВ, Ю. В. ЕМЕЛЬЯНОВ. ДО И ПОСЛЕ СЕКРЕТНЫХ
ПРОТОКОЛОВ. М., 1990

În 1990 au continuat să apară de sub tipar monografii, culegeri de studii, documente, articole consacrate analizei evenimentelor din Europa din ajunul celei de-a doua mari conflagrații a sec. XX. În situația în care s-au scris mormane de cărți despre geneza celui de-al doilea război mondial o importanță deosebită le revine studiilor bazate pe noi documente descoperite în arhive, care exprimă noi idei, viziuni și concepții. Politica de transparență promovată de conducerea sovietică a permis istoricilor să-și dezvăluie propriile viziuni în probleme destul de încălcite ale perioadei de referință, să încerce să acopere așa-numitele „pete albe”, să se angajeze în polemici științifice fructuoase.

În monografia colectivă „1939 год: уроки истории” cercetătorii Institutului de istorie universală al A.S., a U.R.S.S. au făcut o trecere în revistă a evenimentelor din Europa și din lume din ajunul celui de-al doilea război mondial, fiind îndrumați de ideea justă, că războiul a fost înfăptuit de oameni, că „agresiunea Germaniei hitleriste asupra Poloniei n-a fost începutul tragediei, ce s-a abătut asupra omenirii, dar un final logic al politicii promovate de țările occidentale față de imperialismul german...” (p. 319).

Ei susțin, pe bună dreptate, că rădăcinile războiului s-au aflat în adâncurile sistemului capitalist, cu toate contradicțiile ce l-au caracterizat în deceniul al patrulea. Afară de aceasta, însă, și aici au apărut unele momente noi pentru istoriografia sovietică — autorii lucrării recenzate au început să depisteze și să conștientizeze rolul factorului sovietic în geneza războiului.

Monografia sus-numită cuprinde o analiză a dezvoltării economice a Germaniei în anii '30, a militarizării economiei germane, a fost arătat începutul agresiilor fasciste în Europa. Autorii au demonstrat, că au fost posibile două căi de luptă împotriva agresiilor hitleriste. Prima: luarea de către statele europene a unor măsuri colective de stabilire a agresiilor fasciste, adoptarea unor obligații internaționale în vederea apărării țărilor alese în calitate de jertfe. Cea de a doua cale — împăciuirea, calea înțelegerilor cu Germania, Italia și Japonia. Marile puteri occidentale au mers pe cel de-al doilea drum.

În monografie s-a făcut o analiză adîncă a concepției de securitate colectivă, elaborată și înaintată de U.R.S.S. Autorul capitolului respectiv I. A. Celîșev a făcut o prezentare a stării militare a Uniunii Sovietice din acea perioadă. Se menționează, că conducerea sovietică de atunci era convinsă că U.R.S.S. era înconjurată de țări capitaliste ostile, care o vor ataca în mod inevitabil. Această teză a fost exploatată de I. Stalin și acoliții săi în vederea îndreptăririi și menținerii unui nivel de trai foarte scăzut al populației și pentru îndreptățirea represaliilor de masă dezlanțuite în țară. Atmosfera de „cetate asediată”, creată de propaganda sovietică, a format la cetățenii U.R.S.S. „chipul dușmanului”. Relațiile Uniunii Sovietice cu restul lumii s-au caracterizat prin suspiciune și neîncredere reciprocă. Conducerea de la Kremlin avea temeri că țările capitaliste vor forma un bloc antisovietic unic agresiv, iar politica externă a U.R.S.S. stîrnea la rîndul ei neîncrederea țărilor occidentale. Teza P.C.(b) din U.R.S.S. despre inevitabilitatea prăbușirii capitalismului și victoriei socialismului (de tip sovietic) pe plan mondial era tratată de Occident ca un program al expansionismului sovietic (p. 77). Mulți lideri politici ai Occidentului vedeau în Germania fascistă un „bastion împotriva bolșevismului” și îndreptăteau astfel promovarea politicii de „împăciuire” a agresorilor.

În interiorul „cetății socialiste asediate” au avut loc procese ce au făcut să se cutremure lumea. Un alt autor al monografiei — V. K. Volcov — a sincronizat evenimentele din Europa cu cele din U.R.S.S. Cînd se hotăra soarta Austriei, la Moscova avea loc procesul deschis asupra așa-numitului bloc troțchist-de dreapta, la care au asistat diplomați englezi și americani și care nu-și puteau explica cauza acelor monstruoziități (p. 111).

În monografie a fost reliefat rolul nefast al lui Stalin din ajunul și la începutul războiului al II-lea mondial. Spre exemplu, se menționează că în septembrie 1939 Stalin l-a forțat pe Gh. Dimitrov să reevalueze linia strategică a Cominternului față de fascism. Articolul „Războiul și clasa muncitoare” scris de Gh. Dimitrov și publicat în revista „Komunisticeskii internacional” a fost redactat conform indicațiilor

lui Stalin, care ceruse intensificarea luptei împotriva social-democrației, ceea ce a dus în cele din urmă la o blocare a Mișcării de Rezistență (p. 193).

Situația în care a fost semnat pactul Ribbentrop-Molotov, precum și aprecierile politice și juridice ale tratatului au fost supuse unei ample analize în capitolul semnat de V. M. Falin.

Monografia este întregită de câteva anexe foarte importante. Este vorba de o trecere în revistă a principalelor documente diplomatice, ce țin de lunecarea spre război. Printre ele: Protocolul adițional secret din august 1939 (despre împărțirea între Germania hitleristă și U.R.S.S.-ul stalinist a Europei de Răsărit în sfere de influență), document, autenticitatea căruia a fost negată pînă nu demult de partea sovietică. S-au publicat de asemenea tezele Comisiei de savanți a U.R.S.S. și Poloniei cu privire la situația din ajunul și începutul celui de-al doilea război mondial, documentele Comisiei Congresului deputaților poporului din U.R.S.S. din 24 decembrie 1989 privitor la aprecierea politică și juridică a pactului de nonagresiune și a documentelor secrete.

Este imposibil într-o scurtă recenzie să ne referim la întregul complex de probleme, expus de autorii monografiei în cauză. O recomandăm profesorilor de istorie, studenților, tuturor celor ce manifestă interes pentru problema genezei războiului al doilea mondial.

Cea de-a doua lucrare recenzată este consacrată analizei situației politice din Europa în ajunul celui de-al doilea război mondial și poartă un caracter polemic. S. Volkov și I. Emelianov au început cu o critică, adusă la adresa alcătuitorilor celor două volume „U.R.S.S. — Ghermania, 1939”, apărute la Vilnius (1989). Ei s-au ridicat cu vehemență și împotriva proiectului de apreciere a pactului Ribbentrop-Molotov, publicat în ziarul „Atmoda” din 10 iulie 1989, în care întreaga vină în dezlanțuirea războiului al doilea mondial a fost pusă pe umerii U.R.S.S.

Considerînd că cititorii publicisticii contemporane își pot crea impresia, că întreaga istorie a relațiilor dintre statele și popoarele implicate în aceste evenimente se reduce doar la cele două decenii, ce au anticipat începutul războiului al doilea mondial, autorii au făcut o succintă trecere în revistă a istoriei ținuturilor baltice și Basarabiei, începînd cu secolul al XII-lea. În continuare ne vom referi, însă, la aspectele ce țin de istoria plaiului nostru.

Cu părere de rău istoria plaiului nostru a fost expusă de S. Volkov și I. Emelianov pe baza arhicunoscutelor afirmații ale vechii istoriografii sovietice, fără ca autorii să țină cont și de argumentele publicațiilor apărute în ultimul timp, inclusiv în R.S.S. Moldova. Astfel, iarăși întîlnim afirmația, că în secolele X—XI teritoriul Basarabiei intra „în componența Rusiei Kievene”, mai apoi „în componența knezatului Halici-Volinea”, iar din secolul al XVI-lea „a fost sub puterea Turciei” (p. 26). La fel unilateral este tratată campania din 1711 a lui Petru I, văzînd în ea doar o încercare de „a ajuta poporul moldovenesc de aceeași credință să se elibereze de jugul turcesc” (tot acolo). Referindu-se la 1812, autorii au scris, că „Basarabia a fost eliberată de turci și a intrat (dar nu încorporată, cum a fost în realitate — A. P.) în componența Rusiei” (p. 28).

În contradicție cu realitatea, pe tot parcursul expunerii, autorii au încercat să demonstreze, că popoarele baltice, românii din Basarabia, alte minorități naționale o duceau destul de bine, fiind în componența Imperiului țarist. Fără a intra în detaliile necesare, S. Volkov și I. Emelianov afirmă, de exemplu, că populația Basarabiei a crescut de la 240 de mii de oameni în 1812 la 2 mln în 1897 (p. 40). „În 1813 a fost deschisă prima școală de stat,—menționează autorii,—după care au fost întemeiate alte instituții de învățămînt (tot acolo). Din păcate, ei însă n-au precizat pentru cine au fost deschise școlile amintite... Este cunoscut însă faptul, că acces în aceste școli aveau doar acei ce posedau limba rusă.

La pagina 48 cititorul din nou întîlnește teza, conform căreia „încă în aprilie 1918 Basarabia a fost ocupată de România”. Pentru a aduce argumente în susținerea celor spuse mai sus, S. Volkov și I. Emelianov afirmă, că populația basarabeană nu o singură dată s-a revoltat, și drept pilde au fost menționate „evenimentele” de la Hotin și Bender (1919) etc., iar revolta de la Tatar-Bunar (1924) este interpretată ca o „încercare de a instaura puterea sovietică în Basarabia” (p. 63).

Cum am mai spus deja, vina pentru prezentarea deformată a istoriei ținutului nostru o poartă, în primul rînd, nu altîi S. Volkov și I. Emelianov, cît vechea istoriografie sovietică moldovenească cu toate falsificările și erorile caracteristice ei în tratarea problemelor în cauză.

În încheiere ținem să menționăm, că S. Volkov și I. Emelianov îndreptățesc în mare măsură poziția conducerii staliniste în anii 1939—1940. Din această cauză considerăm că lucrarea prezentată va fi de folos pentru cercetători, în primul rînd, în sensul cunoașterii concepției neostaliniste referitor la evenimentele din ajunul celui de-al doilea război mondial.

A. PETRENCU

П. С. ҚОҚЫРЛӘ. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
МОЛДАВСКОГО ГОРОДА В КОНЦЕ XVII —
НАЧАЛЕ XIX В. — КИШИНЕВ, 1989

История орашелор медиевале е уна динтре челе май интересанте ши, тотодатэ, динтре челе май компlicate теме ын историография молдовеняскэ, деоарече инклуdef ун спектру васт де проблеме — економиче, политиче, сочиале ш. а. Ачесте проблеме сынт тратате ынтр'ун шир де артиколе, монографий (май алес ын историография ромынэ), лор ли се акордэ атенция ын мажоритатэ лукрэрилор де женерализаре, ынсэ о лукраре комплетэ ку ачастэ темэ пынэ акум н'а фост. Речент, одатэ ку апарация монографией луй П. С. Қоқырлэ, каре урмязэ сэ фие речензатэ, ачастэ лакунэ а фост ликвидатэ.

Лукраря купринде патру компартименте — ынтродучере, доуэ капитале ши ынкеере, унде се черчетязэ апрофундат ун комплекс де проблеме де ордин социал-економик. Ын инвестиция са ауторул утилиязэ ун богат материал фаптик, фолосинд дифс-рите сурсе: де архивэ (унеле сынт фолосите пентру ынтыя оарэ), литераре, кроничь, летописеце ш. а. — тот арсеналул посибил, даторитэ кэруя лукраря е богатэ ын моменте историче интересанте ши диверсе. Унул динтре мерителе луй П. С. Қоқырлэ есте компартиментул историографик, ын каре ау фост систематизате тоате лукрэриле дин штиница историкэ советикэ ши ромынэ (инклюдэ чя бургеэ) че абордязэ проблематика датэ. Ауторул а рекурс ла о anumитэ периодизаре, каре пермите о репрезентаре май амплэ а прочесулуй черчетэрий историй орашелор, а фэкут о характеризаре а челор май импортанте лукрэрь, индикынд валоаря ши неажунсуриле лор. Ынсэ anumе аич, дупэ пэреря ноастрэ, ел а комис ун шир де инекзактитэць, ынвинунду-й пе историй ромынэ буржеь И. Йорга, Е. Павлеску, И. Богдан де конклузий грешите. Ын примул рынд, лукрэриле ачестор саванць сынт ниште профунде черчетэрь историче, ынтр'о anumитэ мэсурэ недепэшите пынэ ын презент; ын ал дойля — еле конституе ун продус ал тимпулуй ши ун резултат ал черчетэрий субъектив: ын ал трейля рынд, штиница историкэ контемпоранэ чере о репрезентаре веридикэ а фаптелор. Деачея, критикынд anumите позиций, е нечесар а арэта ши концепция штиницификэ а ауторулуй, чея че ын казул де фацэ ну се фаче.

О атенция деосебитэ меритэ примул капитал «Дезволтаря економикэ а орашелор молдовенешть ла сфыршитул сек. XVII — ынчепутул сек. XIX», ын каре се ворбеште деспре политика домниторилор реферитор ла ораше, деспре дезволтаря агрикултурий ши мештешугэртиулуй, комерцулуй ши кэмэтэрией, тендинцеле комуне де дезволтарэ а орашелор.

П. С. Қоқырлэ фаче о дефиниция а ноциуний «ораш»: «Ын лукраря ноастрэ прин терминул «ораш» се ынцележе о локалитате маре, ку оарекаре функций економиче ши административе, ындеплининд ролул унуй чентру де скимб де мэрфурь ал режииуний апропийате ши деосебинду-се прин статутул сзу социал-економик де алте типур де ашезэрь» (п. 15). Ачастэ дефиниция е ун маре плус ал монографией, деоарече де челе май мулте орь ауторий евитэ асемения интерпретэрь дин мотивул кэ ачесте проблеме сынт дискутабиле ын историографии сау ну сынт черчетате ла нивел. Ынсэ П. С. Қоқырлэ ну се опреште май деталят ла дефиниция са ши ну експлинь, че ысыамнэ «о локалитате маре», адикэ каре сынт критерииле думнялуй де десемнаре (дупэ нумэрул локунторилор, дупэ териториу ш. а.), деоарече с куноскут фаптул кэ орашеле молдовенешть ерау релатив нуцин нумероасе, ку експедиция орашулуй Яшь.

Аной, де че ауторул менционязэ нумай функцииле административе ши ну ши челе политиче, доар ачастэ ноциуне е ку мулт май ларгэ (аич интрэ ши статутул орашулуй, структура луй политикэ ш. а.) ши инклуdef ши функцииле административе. Пе лынгэ ачаста, орашеле май ерау ши ниште чентре культурале ши релижиоасе. О алтэ латурэ а ачестей проблеме е фаптул кэ орашеле прин дефиниция лор ну ерау стандартизате, ын фиекаре динтре еле домина ун оарекаре елемент, каре ши детермина ка атаре орашул. Де менционат тотуш формуларя биневенитэ а луй П. С. Қоқырлэ, кэ орашул ну ера пур ши симплу ун чентру де комерц, чи ши ун чентру де скимб де мэрфурь пентру тоатэ режииуния апропийате. Алтфел орашул н'ар фи фост ораш, дакэ аич ну сар фи акумулат продукция аграрэ ши мештешугэряскэ а ынтрежий режииуны адиаченте.

Ауторул снумерэ локалитэциле де ачест тип пе териториул динтре Нистру ши Прут — чинч ораше, чедсэлате финнд ситуате ын режииуния Прутулуй ши Карпацилор, релевэ кэ «орашеле ын принципат ерау ампласате фоарте пестрин... ши ын декурсул сек. XVII—XVIII нумэрул орашелор вариа ын депенденця де старя економикэ а принципатулуй» (п. 16). Принтре алтеле, менционязэ доуэ стапе (п. 17) ын история Молдовей дин ачастэ периоадэ: деклинул економик (пынэ ла мжлокул сек. XVIII) ши еширя дин ачест деклин (а доуа жумэтате а сек. XVIII — ынчепутул сек. XIX); деталят се опреште асупра карактерулуй социал-економик ал орашелор.

Ын монографие дестул де амплу сынт експусе кестиуниле ку привире ла статутул политик ал орашелор, импозителе ши престацииле орэшенилор, донаря пэмын-

тулуй дин хотареле орашелор ын проприетате персоналэ (дателе сынт синтетизате ын таб. 1, п. 25), релацииле динтре орэшень ши проприетарий орашелор, менционьнд кэ «донаря орашелор ын проприетате приватэ с'а рэсфрынт негатив асупра дезволтэрий лор. Импортителе ынкасате де проприетарий лор фрынау прочесул де акумуларе инициалэ а капиталулуй, рецинья дезволтаря ын континуаре а релациилор марфэбань» (п. 28).

Ын компартиментул деспре дезволтаря агрикултурый ла ораше П. С. Кокырлэ констатэ, кэ «спечификул дезволтэрий сочиал-экономиче а принципатулуй молдав... шы-а пус ампрента асупра дезволтэрий орашелор ши а детерминат ун шир де трэстэтурь характеристиче але лор» (п. 30) ши, ын специал, екзистенца хотарелор орэшенешть, нивелул ыналт де дезволтаре а секторулуй аграр ын экономия орашулуй (паралел а менционат, кум есте трататэ ачастэ проблемэ ын историография молдовеняскэ ши ромыне), легынд ачастэ проблемэ ку чя а статутулуй орашулуй. Ел а презентат дате, кэ ла сфыршитул сек. XVIII ын проприетате персоналэ се афлау 83% дин орашеле молдовенешть, яр ын проприетатя домнитурулуй — 17% (п. 23).

Май деталит, пе база унуй материал фактик васт, ауторул дескрие тоате рамуриле аграре презенте ын ораше, фаче ун демерс реушит спре а не презента дименсиуниле хотарелор орашелор, експуне ун материал фактоложик интересант ын табелуриле 2 (п. 36—37) ши 3 (п. 41). Пе база черчетэрий компаратив-историче фаче о конфрунтаре ку орашеле алтор цэрь, чя че контрибуе ла конфирмаря проприилор конклузий ку ун шир де факторы конвингэторы привинд каузеле дезволтэрий ленте а орашелор ши характерул аграр ал экономий лор.

Ун интерес деосебитэ трезеск параграфеле деспре преокупэриле орэшенилор ку мештешугэрилул, комерцул, кэмэтория ши алте ынделетничирь. Ачест капитал а монографияей концине дате привинд нумэрул специалитэцилор ши мештешугарилор ын орашеле Молдовей (дателе сынт синтетизате ын таб. 4, п. 48), греутатя спецификэ а мештешугэриилор ын орашеле дин а доуа жумэтате а сек. XVIII (пе база реченсэмынтул дин а. 1774). П. С. Кокырлэ групэзэ продуселе мештешугэрешть, констатынд кэ «мештешугул орэшенеск дин сек. XVII — ынчепутул сек. XIX се дезволта суб формэ либерэ ши де бряслэ» (п. 51).

Конвингэтоаре сынт ши черчетэриле ауторулуй асупра историй формацией де бряслэ (кауза апариией бреселор, структура лор, функцииле лор сочиале ши экономиче, ролул лор ын экономия орашелор, релацииле динтре еле, атитудиня администрацией орэшенешть фацэ де ачестя ш. а.). Сусцинынд пунктул де ведере жене-рал, ауторул афирмэ, кэ «бреселе ау атинс нивелул де дезволтаре чел май ыналт ын сек. XVIII, яр ынчепутул декэдерий продукцией бреселор аре лок кэтре сфыршитул сек. XVIII — ынчепутул сек. XIX».

О деосебитэ атенция меритэ интерпретаря абсолют ноуэ а черчетэторулуй деспре ролул бреселор ын экономия цэрий «...гэсим де кувиницэ сэ сублинем, кэ ной ну акцептэм конклузия, че се концине ын «История народного хозяйства Молдавской ССР» деспре ачя кэ ла сфыршитул сек. XVIII — ынчепутул сек. XIX бреселе пондерау дезволтаря экономией, деорэче контрибуау ла симпла репродукере ши фрынау дезволтаря екстенсивэ». Фэрэ доар ши поате, бреселе ымпедикау репродукэ екстенсивэ, ынсэ еле ну путяу авя о инфлуенцэ хотэрытоаре асупра дезволтэрий экономий орашулуй, ынтрыкыт ну куприндяу ынтрыа индустрие мештешугэрийскэ (о анумитэ парте дин орэшень — мештешугарь — ну ерау мембри ай бреселор). Ын афарэ де ачаста бреселе мештешугэрешть дин орашеле Молдовей ну фрынау апарияция модулуй капиталист де продукере.

Е нечесар, де асемения, сэ цинем конт де греутатя спецификэ симцитоаре а агрикултурый ын экономия орашулуй (п. 66—67). Ын континуаре е арэат ролул амбигуу ал бреселор — пе де о парте еле контрибуау ла дезволтаря мештешугарилор орэшенешть, окротинду-й пе мештерий бреселор де конкуренцэ дин партия мештешугарилор рураль ши стрэнь, де самоволничийле стрынгэторилор де импозите, яр, пе де алтэ парте, ку прецуриле константе ши легалитаризмул лор рецинья дезволтаря репродукэрий екстенсиве ын интериорул бреселор (п. 67).

Ын монографияе есте оглиндитэ проблема активитэций комерциале, сынт дескрисе амэнуицит формеле де комерц але негусторилор ши орэшенилор, аспект ул педей орэшенешть ши а мэрфурилор де аколо, се индикэ асупра дестинацией функционале компонентей сочиале а орэшенилор негусторь дин Молдова (ауторул дистинже трей групурь де базэ а негусторимий дин ораше (п. 80). Сынт абортате проблемеле рефери-тор ла легэтуриле де комерц але негусторилор молдовень ку чей дин цэриле вечине. (п. 87), контрибуций, вазэ, импозите ш. а. Монография концине дате деспре оку-пацииле кэмэторилор, е менционат ши ролул негатив ал ачестора, е дескрис прочесул акумулэрий инициале а капиталулуй ын мыниле продукэторилор, каре руинау мичий месериашь ши тырговець, курмау инициатива ынтрепринзэтоаре а негусторилор (п. 80).

Дупэ пэреря ноастрэ, ынсэ, ауторул ар фи требунт сэ арте корелация динтре комерцул мештешугэреск ши еквивалентул аграр ын баланца экономий орэшенешть, чя че не-ар пермите сэ не имажинэм май амплу структура сочиал-экономикэ а ора-

шулуй молдовенеск, легатуриле речипроче динтре ачешть факторь ла диферите ета-пе де дезволтаре економикэ а цэрий.

Ну и с'а акордат атенция нич проблемей скимбулуй де мэрфурь ынтре ораш ши локалитэциле дин ымпрежуримиле рурале (ку тоате, кэ ауторул сублинияэ ачешт момент ын дефиниция). Е куноскут фаптул, кэ ынтре ораше ши сате ын прочесул лор де дезволтаре ын евул медиу екзиста ун рапорт де корелация ши интердепенденца. Ашезэриле дин ымпрежуримя орашулуй партиципау актив ла скимбул де мэрфурь пе пяца орэшеняскэ. Черчетынд ачаштэ проблемэ, е нечесар сэ фие анализатэ де-пенденца економикэ а орашулуй де продукция агриколэ а господэрийлор сэтешть дин ымпрежуримь (ын трекут економия орэшеняскэ ера директ де-пендентэ де продукция агриколэ а сатулуй, деоарече орашул е семиаграр ши мажоритатя орэшенилор се окупа ын ексклусивитате ку господэрия сэтяскэ); ши апой ну тоате сателе партици-пау актив ла скимбул де мэрфурь пе пяца орэшеняскэ, деоарече ышь сатисфэчяу не-чеситэциле пе лок (ын сек. XVIII ын сате екзистау 50 де мештешугэрий специа-лизате ын компарация ку челе 80 де ла ораш). Реченсэмынтул дин 1774 презинтэ ун ма-териал информатив амплу реферитор ла ачаштэ проблемэ.

Ын капитолул II ал монографией «Релаций сочиале, конституите ын орашеле молдовенешть ла сфыршитул сек. XVIII — ынчепутул сек. XIX» сынт студияте кес-тиуниле привинд компоненца нумерикэ, етничэ ши сочиалэ а локуиторилор, презен-тате дате интересанте деспре пондеря орэшенилор ын Статул феудал молдовенеск, корелация динамичий нумэрулуй локуиторилор ын орашеле векь ши челе ной, кате-горииле де базэ але орэшенилор (п. 107).

Уней черчетэрь специале а фост супусэ кестиуния ку привире ла компоненца на-ционалэ а популяцией орэшенешть (п. 106). Тоате материалеле експусе ын компар-тиментул дат ал монографией сынт интересанте, диверсе ши презинтэ ун маре интерес штинцифик, ынтрукыт сынт тратате динтр'ун пункт де ведере ноу.

Ун мерит деосебит ал ауторулуй есте черчетаря проблемей привинд лупта де класэ, деоарече пынэ ын презент еа н'а фост рефлектатэ сатисфэктэтор. П. С. Кокыр-лэ с'а реферит ла каузеле акутизэрий конфликтелор де класэ ын ораше, формеле де луптэ але орэшенилор пентру аутономие ши индепенденца.

Ын ынкеере менционэм, кэ монография луй П. С. Кокырлэ есте актуалэ ши трезеште ла чититорь ун интерес деосебит. Богатул материал фактоложик, нуме-роаселе табеле, индичеле терминологик, систематизаря пречисэ ши сукчесивитатя ложикэ ын експунеря фаптелор штинцифиче, аргументаря апрофундатэ а конклу-зийлор не мэтурисеск деспре нивелул професионал ыналт ал черчетэторулуй П. С. Кокырлэ.

Л. П. ЗАБОЛОННАЯ

VIATA ȘTIINȚIFICĂ НАУЧАЯ ЖИЗНЬ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ФОРУМ ИСТОРИКОВ

В 1990 г. в Мадриде состоялся XVII Международный конгресс исторических наук, на который съехалось более двух тысяч историков из 50 стран мира, в т. ч. из 26 европейских стран, США, Канады, Японии, Китая, Индии, Кореи, стран Африки и др. Впервые в работе конгресса участвовало около 110 советских историков, занимающихся различными проблемами отечественной и зарубежной истории. Примечательно, что в их числе были представители разной квалификации и разных возрастов — от маститых специалистов до начинающей свой творческий путь молодежи.

Подобные форумы созываются мировым сообществом историков на протяжении почти столетия один раз в пять лет. Они фиксируют основные достижения научных изысканий, выявляют тенденции развития мировой исторической науки, новые научные направления. Трудно переоценить значение исторических конгрессов, дающих возможность ученым периодически встречаться, устанавливать личные контакты, обсуждать интересующие их проблемы.

Работа конгресса строилась в рамках „больших“ и методологических тем, хронологических секций, международных комиссий, ассоциаций и комитетов, «круглых столов».

Первая из «больших тем» — «Открытие Америки европейцами и его последствия». Руководителем ее был президент Международного комитета исторических наук, профессор из Мексики Э. де ла Торре Вилар. Выбор этой темы и место проведения XVII Международного конгресса не случайны. Они были приурочены к 500-летию открытия Америки Христофором Колумбом. В число 15 докладов по этой теме был включен и доклад члена-корреспондента АН СССР Н. Н. Болховитина «Открытие и колонизация Россией северозапада Америки (1732—1867)».

Вторая «большая тема» — «Мегаполис в истории: экономические, социокультурные и политические аспекты» (координатор — профессор Т. К. Баркер из Великобритании). С советской стороны один из 21 доклада на эту тему «Влияние Москвы на развитие страны в советский период» был сделан д. и. н. Я. Е. Водарским.

Большой интерес участников конгресса вызвало заседание по третьей «большой теме» — «Революции и реформы: их влияние на историю общества». Это, очевидно, следует объяснить не только научной, но и политической актуальностью проблемы. О ее непреходящем значении «на все времена» верно заметил в своем вступительном докладе профессор И. Херманн. Профессор К. Н. Деглер (США) отметил, что перестройка в СССР и последние события в Восточной Европе побуждают выработать новые концепции революции и реформы.

С докладом «Особенности революций XX века: общее и особенное» (один из 23 докладов) выступил член-корр. (ныне академик) АН СССР П. В. Волобуев. Он, в частности, отметил, что советские историки, получив мощные импульсы от начатой в СССР перестройки, переосмысливают (с учетом нового исторического опыта и творческого прочтения наследия марксизма) проблему «Революция и реформа». Они отказались от апологетики и иконизации революций, более трезво оценивают их действительную роль в истории. По-новому рассматривается и соотношение революций и реформ в XX в., особенно во второй его половине, ибо XX век — это и век реформ. Страны социализма, вопреки ленинским заветам, оказались невосприимчивыми к реформам, за что и расплатились в 1989 г. свержением авторитарно-диктаторских режимов в ряде стран Восточной Европы. Докладчик подчеркнул, что советские историки, оставаясь верными марксизму, ищут новые методологические и теоретические подходы к исследованию революций XX в. и крупнейшей из них — Октябрьской.

Живую дискуссию на конгрессе вызвало обсуждение трех методологических тем. Первая из них (15 докладов) — «Концепция времени в исторических трудах Европы и Азии» (координаторы — японский историк М. Мияке и польский ученый А. Гейштор). Теоретико-познавательное значение данной проблемы как для историографии, так и для всего современного общественнонаучного знания трудно переоценить, так как в связи с глобальным ускорением исторических процессов время стало жизненно важным параметром в оценке современных социальных процессов и мировой политики в целом. Что же касается историографии, то категория времени превра-

тилась в важный аналитический инструмент процессов, развертывающихся в любой сфере изучения человеческого общества. Этим, надо полагать, объясняется неподдельный интерес, проявленный участниками конгресса к работе указанной секции. От Советского Союза с докладом «Категория времени как познавательный принцип исторической науки» выступил докт. ист. наук М. А. Барг.

Вторая методологическая тема — «Антропология, социальная история и история культуры» включила 21 доклад (ответственные проф. Башкан В. и д.и.н. Тишков В. А.). Вынесение этой темы в качестве методологической свидетельствует о том, что вырабатывается новое направление в современной историографии, пути развития которого небесспорны и является предметом жарких дискуссий. Интересный доклад «Антропология, этнография, история: две традиции» был подготовлен покойным академиком Ю. В. Бромлеем и докт. ист. наук В. А. Тишковым. В нем были четко обозначены два подхода к рассмотрению истории общества: социально-классовый и культурно-антропологический. Здесь речь шла о необходимости модификации традиционных подходов к социальной истории с учетом оценок культурантропологии.

Методологическая тема «Историческая биография» была представлена 50 докладами и проводилась по четырем секциям «Историческая биография как жанр и проблемы ее теории» (предс. академик С. Л. Тихвинский); «Биография в истории средних веков и раннего нового времени» (предс. А. Дюбуа, Швейцария); «Биография в истории XIX и XX вв.» (предс. Г. Шлейер, ГДР); «Коллективные биографии, биографии социальных групп и людей из низших классов» (предс. Дж. Гаррати, США).

Как было отмечено руководителями секций, новизной в биографических исследованиях за последний период стали возросший интерес к индивидуальной психологии и частной жизни исторических фигур; использование не только научных, но и художественных приемов, а также методов психоанализа при написании биографии; использование достижений историков школы «Анналов».

В четырех хронологических секциях — «Античность», «Средние века», «Новая история», «Новейшая история» — значилось от двух до шести тем в каждой и было представлено 132 доклада и ряд сообщений. Кроме того, группа тем охватывала несколько хронологических периодов и также была представлена отдельной секцией и 104 докладами.

На секции «Античность» обсуждались темы: «Миграции населения в доколумбову Америку» и «Мифы и символы как источники по изучению Средиземноморского мира».

По первой теме (организаторы — профессора Ф. Уэст, (США), Х. Лоренсо- (Мексика), д. и. н. В. А. Тишков) среди материалов, представленных для обсуждения, были и доклады академика В. П. Алексеева «Заселение Америки: точка зрения антропологии» и члена-корреспондента АН СССР Н. Н. Дикова «Миграция населения из Азии в доколумбову Америку».

В работе секции «Феодальные системы в Азии» приняли участие ученые по преимуществу из стран Дальнего Востока — Китая, Кореи, Японии, а также из стран Европы и Америки. Большинство выступлений было посвящено проблемам экономической и социальной структуры азиатских стран, показаны особенности феодальных институтов и форм в различных азиатских регионах в средние века. Докт. ист. наук К. З. Ашрафян в своем докладе «Азиатский феодализм: специфические черты структуры» показала существующие в советской историографии различные подходы к освещению проблемы общественного строя в Азии в средние века.

Стержнем разговора по теме «Сельский мир и коммунальное движение» был вопрос о становлении политических прав сельских и городских обществ, на базе которых развертывались фундаментальные процессы «индивидуализации» западного общества и последующего развития западной демократии. В выступлении докт. ист. наук А. Н. Сахарова «Сельские и городские движения в средневековой России: этапы, взаимодействие, особенности» было обращено внимание на тот факт, что чем сильнее феодальный гнет, тем сильнее была борьба сельского и городского населения за коммунальные демократические права.

В секции «Новое время» по теме «Хлебные злаки в мировой истории» среди прочих был представлен доклад докт. ист. наук Б. И. Миронова «Хлебные злаки России в XVIII—начале XX века», а по теме «Обновление арабского мира» — докт. ист. наук Н. А. Иванова «Танзимат и начало капиталистической трансформации арабского общества середины XIX в.». По теме «Падение Османской империи» был представлен доклад советских историков д. и. н. И. В. Чуркиной, И. С. Достян, А. В. Карасева «Национально-освободительная борьба балканских народов как проявление кризиса Османской империи в XIX в.».

В хронологической секции «Новейшая история» с советской стороны с докладом выступил канд. ист. наук А. Л. Семенов — «Техническое образование в СССР и Франции: сравнительное изучение». Наибольшее внимание по этой теме привлек к себе вопрос о взаимоотношении общества и образования.

Интересная дискуссия развернулась по теме «Жизненные циклы женщины в социально-экономической и политической перспективах», инициатором проведения которой выступила Международная федерация исследования истории женщин, созданная в 1987 г. В ходе заседания состоялось оживленное обсуждение докладов и

таких вопросов как «Отрочество и юность», «Брак и замужество», «Деторождение и материнство», «Государственная политика по отношению к матерям», «Одинокие женщины и вдовы (до 1900 г.)», «Разведенные, вдовы и пожилые женщины (1850 — настоящее время)».

Организация и проведение дискуссии по теме «Прогресс во время мира, регресс во время войны. Модель XX века» была поручена советским ученым. С основным докладом выступил докт. ист. наук, докт. филос. наук Д. А. Волкогонов «Судьбы войны и мира: советский опыт». В выступлении координатора секции д. и. н. Л. Н. Нежинского отмечались специфические проблемы этой темы, требующие более тщательного освещения и изучения. Среди них: необходимость сравнительного анализа положения и развития различных народов, стран, государств во время войны и во время мира; опыт и уроки истории по предотвращению военной опасности; эволюция философских и политических взглядов на войну; исторические аспекты и современные проблемы конверсий промышленности и др.

Заседание участников конгресса по теме «Новые исследования международных договоров накануне и во время второй мировой войны» готовилось Е. Екелем (ФРГ) и д. и. н. А. О. Чубарьяном. Из 12 докладов два были представлены советскими учеными — д. и. н. А. О. Чубарьяном и д. и. н. М. М. Наринским «Международные договоры в контексте кануна войны» и академиком С. Л. Тихвинским «Советско-японский договор о нейтралитете (3 апреля 1941 г.)», которые вызвали большой интерес у присутствующих. Развернувшаяся дискуссия в основном велась вокруг двух аспектов: советско-германский договор о ненападении от 23 августа 1939 г. и международные отношения на Дальнем Востоке в связи с разрыванием японской агрессии в 1939—1941 гг.

По теме «Социальная политика в XIX и XX вв.» был представлен и доклад академика Ю. С. Кукушкина «Основные направления социальной политики Советов в городе в 1917—1920 гг.».

Тема «Рождение и распространение науки и интеллектуальные движения», относящаяся к нескольким хронологическим периодам, была представлена рядом докладов, среди которых и доклад д. и. н. В. И. Уколовой «Интеллектуальная жизнь в Европе на стыке античности и средневековья: местное и всеобщее». В рамках этой темы большое внимание было уделено обсуждению взаимодействия науки и культуры на разных этапах развития человечества как способов организации духовной сферы общества, механизмов интеллектуального и культурного общения, путей распространения идей.

По темам «Национальное самосознание, единство и народные движения в Азии и Африке» и «Взаимоотношения между евреями, христианами и мусульманами» были соответственно также и доклады д. и. н. Ю. Н. Розалиева «Идеологические и социально-психологические аспекты национально-освободительного движения в странах Азии и Африки» и члена-корреспондента АН СССР А. П. Новосельцева «Роль христианства, иудаизма и ислама в странах Восточной Европы раннего средневековья». По сквозной хронологической теме «Стратегия сохранения власти» был представлен доклад докторов ист. наук С. П. Пожарской, Е. Б. Черныка и В. В. Согрина «Структура партийной системы и механизм политической власти в Западной Европе в новое и новейшее время».

Работа участников конгресса по теме «Центр и периферия» проходила под руководством члена-корреспондента АН СССР А. А. Искендерова и профессора Е. Валлерштайна из США. В ходе обсуждения выявлены основные подходы современной историографии к данной проблеме, показаны концепции так называемой «школы зависимости» — влиятельного направления латиноамериканской и мировой общественной мысли — по проблемам взаимоотношений развивающегося мира и развитых стран. На секции были раскрыты подходы в вопросе о зависимости, отсталости, слаборазвитости и путях их преодоления, обсужден важный историографический вопрос о транснационализации экономики стран различных континентов.

Кроме вышеуказанной программы, на конгрессе проводились также заседания международных внутренних и аффилированных комиссий, ассоциаций и комитетов. Их работа включала широкий круг вопросов: от обсуждения научных проблем до выборов руководящих органов и организационных заседаний (определение плана работы на будущее, поиск докладчиков и т. д.).

Среди многочисленных комиссий хотелось бы отметить работу Международной комиссии по истории Октябрьской революции. На этот раз участникам конгресса было предложено для обсуждения два вопроса: Советы и социальные группы в Октябре и политические деятели в революции. С основным докладом «Перестройка и новые подходы к изучению истории Октябрьской революции в советской историографии» выступил член-корреспондент АН СССР П. В. Волобуев. Его доклад вызвал живую дискуссию. В частности, отмечалось, что с начала 60-х гг. западные историки стали объективнее признавать всемирно-историческое значение Октября. Указывалось также на необходимость основательнее изучать характер и содержание революции, ее предпосылки и хронологические рамки, подлинные в ней роль и место народных масс, мелкобуржуазных партий.

Большое значение в программе конгресса придавалось проведению «круглого стола» «Историки и сохранение культурного наследия человечества», который готовился совместно испанской и советской сторонами (ответственные — академик

С. Л. Тихвинский и профессор Э. Бенито Руано (Испания). Он собрал значительную аудиторию из представителей ряда государств — Испании, Франции, Румынии, ФРГ, Китая, Советского Союза и др. Основной темой для обсуждения стал доклад академика С. Л. Тихвинского и докт. ист. наук. С. О. Шмидта. Лейтмотивом обсуждения была мысль о том, что культурное наследие как совокупность ценностей, сохранившихся от прошлого, не только материальных, но и духовных, должно быть сохранено прежде всего историками и передано без ущерба последующим поколениям.

Основные материалы научного форума — резюме докладов по программе конгресса, международных комиссий и ассоциаций, — были опубликованы.

На заключительной ассамблее конгресса президентом Международного комитета исторических наук (МКИН) избран профессор Т. К. Баркер из Великобритании, генеральным секретарем — французский ученый профессор Ф. Бедарид. От СССР представителем в Бюро МКИН стал директор Института всеобщей истории АН СССР, заместитель председателя Национального комитета историков Советского Союза докт. ист. наук А. О. Чубарьян.

XVIII Международный конгресс исторических наук состоится в Монреале в 1995 г.

© В. И. Царанов,
член-корреспондент АН ССРМ,
делегат XVII Международного
конгресса исторических наук

В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОМ СОВЕТЕ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ АН ССР МОЛДОВА

С 1978 г. в Институте истории действует специализированный совет по специальности «История СССР». В 1978—1987 гг. совет был наделен правом приема к защите как докторских, так и кандидатских диссертаций, а с 1987 г. — только кандидатских.

В состав специализированного совета наряду с сотрудниками Института истории АН ССРМ входят ученые Молдавского Госуниверситета им. В. И. Ленина, КГПИ им. И. Крянгэ. Среди них — 11 докторов исторических наук, 1 академик и 3 члена-корреспондента АН ССРМ. Своими научными познаниями члены совета охватывают все исследуемые периоды — от проблем древней истории до истории последних десятилетий. К обсуждению диссертаций здесь подходят требовательно и принципиально. За годы работы в совете защищено 3 докторских и более 50 кандидатских диссертаций.

Среди защищенных диссертаций — работы по социально-экономической, политической истории, культуре Молдовы различных исторических периодов. Среди работ, имеющих большое научное и практическое значение, представляющих интерес для научной общественности, — докторская диссертация Л. Л. Полевого «Раннефеодальная Молдавия». Проблема генезиса феодализма, которой она посвящена, — одна из наиболее актуальных не только в истории Молдовы, но и в исторической науке вообще. В диссертации с использованием новейших методик всесторонне рассмотрен в масштабе целой страны процесс формирования феодальных отношений, впервые представлена структура волошского общественного строя, определены характерные для периода генезиса молдавского феодализма общинные структуры, их особенности и роль в процессе классовообразования. В исследовании Л. Л. Полевого впервые в историографии выделены и определены хронологические рамки формационного раннефеодального периода в истории Молдовы, содержанием которого было становление феодальных отношений.

Впервые в советской и зарубежной историографии исследовано и положение Днестровско-Прутского междуречья под владением Порты в кандидатской диссертации И. Г. Киртоагэ. В этой оригинальной научно-исследовательской работе освещаются вопросы социально-экономического и политического положения местного населения под османским правлением. На основе конкретного материала автор рассмотрел сложившуюся в крае систему отношений, характерную для феодально-государственного типа феодализма.

Уже традиционной для исследований по истории советского общества стала проблема взаимоотношений города и деревни. Однако в посвященных ей работах имел место упрощенный подход, а процесс стирания различий между классами рисовался как простая и близкая перспектива. Критическое осмысление предшествующих исследований, новаторский подход к проблеме позволили А. А. Болученковой подготовить кандидатскую диссертацию «Роль города в развитии инфраструктуры молдавского села (1971—1985 гг.)», содержащую значительные элементы научной новизны. Для работы характерен всесторонний анализ деятельности трудовых коллективов города и социально-экономического развития села сквозь призму формирования новых механизмов регулирования их взаимоотношений на равноправной политической и экономической основе.

Общезвестно, в каком сложном положении оказалась в настоящий момент историческая наука, как много было до недавнего времени лакировки действительности в отдельных работах. Однако можно сказать, что откровенно конъюнктурные работы через совет практически не проходили. Сделанные в большинстве защищенных диссертаций выводы объективны и сохраняют свое значение и ныне. Их результаты используются при написании монографий и обобщающих трудов по истории Молдовы, СССР и Юго-Восточной Европы, являются большим подспорьем для преподавателей вузов, техникумов, школ, ими активно интересуется широкая общественность. Этому способствовали высокие требования, предъявляемые к степени достоверности и новизны результатов исследований. За время его существования в совет не поступало легковесных работ, выполненных на низком уровне, недостойных приема к защите. Поэтому не было и случаев снятия диссертаций с защиты, дополнительной экспертизы, отмены решений совета и возвращения диссертаций ВАК СССР или запроса дополнительных материалов.

Надеемся, что и в дальнейшем в головном историческом учреждении республики будет существовать специализированный совет, способствующий подготовке историков высшей квалификации.

© Ю. П. ДАТИЙ

IN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

I. Eremia

UN SECOL DE ZBUCIUM, SPERANȚE ȘI ÎNTELEPCIUNE POLITICĂ

Secolul al XVII-lea apare oarecum deosebit în procesul dezvoltării social-economice și politice a Țării Moldovei. De fapt, începutul acestui proces se reliefează încă la sfârșitul secolului al XVI-lea, când în Moldova are loc o nouă reorientare a politicii externe. Luptele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva păgînilor au demonstrat cât se poate de clar că moldovenii sînt în stare să zdrobească una sau cîteva oști turcești și să-și recapete independența. Concomitent, evenimentele din această perioadă de timp au arătat că țara nu era în stare să-și mențină independența obținută, nu putea ține piept noilor atacuri otomane. De aceea către sfârșitul secolului al XVI-lea politicienii moldoveni schimbă tactica acțiunilor antiotomane, schimbare ce a fost favorizată și de evenimentele internaționale.

La începutul anului 1592 mașina de război otomană a fost pornită din nou. Domnii Moldovei și Valahiei și de asemenea voievodul Transilvaniei au primit porunca sultanului de a fi gata pentru o campanie militară împotriva Habsburgilor. Războiul începu în luna august 1593. Inițial, turcii obțin o serie de biruințe, fapt ce a tulburat serios Curtea de la Viena. Împăratul Rudolf II se liniști abia spre toamnă, când oștile imperiale reușesc să-i oprească pe turci și să-i înfrîngă în cîteva bătălii. Curtea de la Viena își dădea foarte bine seama că pentru a lupta cu succes împotriva turcilor e nevoie de o largă coaliție antiotomană, de aceea pregătirea ei începu imediat.

Corespondența purtată de împăratul Rudolf II cu papa Clement VIII ne demonstrează că inițiatorii noii «Ligi sfinte» sperau să atragă la ea Spania, statele italiene, Republica Polonă, Rusia, Moldova, Valahia și Transilvania. Însă aceste intenții n-au fost realizate așa cum s-a gândit la Viena și la Roma. Regele polon intenționa să intre în coaliția antiotomană numai în cazul cînd îi vor fi garantate drepturile asupra Moldovei și Munteniei. Țarul rus a declarat că va intra în coaliție numai după ce la ea vor adera și alte țări europene.

O coaliție antiotomană corespundea cum nu se poate mai bine intereselor luptei de eliberare din Moldova. De aceea în toamna anului 1593 domnul Moldovei Aron-vodă și-a exprimat acordul de a se ridica la luptă împotriva semilunii, dacă va avea ajutorul corespunzător din partea împăratului. În februarie 1594 Aron-vodă și-a dat consimțămîntul de a adera la coaliția antiotomană. Domnul Valahiei Mihai Viteazul de asemenea era gata să participe la lupta împotriva păgînilor.

Deocamdată rămînea neclară poziția Transilvaniei. Voievodul Sigismund Bathory intenționa să-l aibă pe Aron-vodă nu în calitate de aliat, ci de supus al său.

Între timp conflictul dintre Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgilor se lărgea. În martie 1594 domnul Moldovei primi porunca sultanului de a pregăti toate cele necesare pentru trecerea tătarilor prin țară în calea lor spre Ungaria. Aron-vodă nu primi ajutor de nicăieri, de aceea cînd în vara aceluiași an, tătarii au intrat în Moldova, domnul s-a străduit să

mențină cu ei relații de «prietenie». Concomitent, domnul Moldovei ducea negocieri cu Curtea de la Viena, care s-au terminat în august 1594 cu semnarea unei înțelegeri ce prevedea ca Moldova să fie încorporată la Imperiul Habsburgilor. Împăratul se obligă să apere Țara Moldovei de toți dușmanii, iar în caz că Aron va pierde scaunul domnesc, el va fi ajutat să-l recapete. La rîndul său domnul Moldovei se obligă să informeze Viena despre mișcările oștilor turcești. În octombrie 1594 tratatul cu Moldova a fost ratificat de împăratul Rudolf II.

Către toamna anului 1594 se clarifică și atitudinea Transilvaniei față de războiul antiotoman — părtașii declanșării războiului au obținut victorie și la începutul lunii noiembrie 1594 voievodul Sigismund Bathory semna alianța antiotomană cu Mihai Viteazul și cu Aron-vodă. Mihai imediat începu acțiunile militare împotriva turcilor. Spre sfîrșitul lunii noiembrie se răscula împotriva Porții și Moldova.

Evenimentele din Moldova și din Muntenia i-au înfuriat pe turci. Sultanul în grabă numește un alt domn în Moldova, însă deocamdată acesta rămîne la Istanbul — turcii încearcă să slăbească vigelența lui Aron-vodă și, cu forța sau altfel, să-și restabilească influența în Moldova. Pentru a-și atinge scopul, sultanul trimite un ceauș la Aron cu însemnele de domnie, dînd poruncă totodată tătarilor și la două pașale — de Bender și de Silistria, să înceapă operațiile militare împotriva Moldovei. Domnul Aron-vodă înțelese că nu mai există cale înapoi — turcul sosit cu însemnele domniei a fost ucis, și a început operații militare active împotriva Porții. Cîteva detașamente de păgîni au fost nimicite la Oblucița, Tighina, Cetatea Albă, Izmail și în alte locuri. Aceste acțiuni ale domnului Moldovei au înfuriat la culme «umbra lui Alah pe pămînt». Conform informațiilor cronicarilor otomani, în mai 1593 Poarta a revăzut statutul Moldovei și Valahiei — domnia era lichidată, ambele țări au fost declarate provincii otomane, iar administrarea lor trebuia să fie înfăptuită de demnitarii turci. Însă aceste intenții ale sultanului trebuiau practic realizate, lucru care sultanului, după cum se va vedea, nu i-a reușit.

Pe de altă parte Sigismund Bathory nu renunțase la planul său de a-și lărgi posesiunile pe seama Moldovei și Valahiei. Pentru a nu trezi bănuiala și nemulțumirea împăratului Rudolf II, la sfîrșitul lunii ianuarie 1595 Bathory încheie cu Curtea de la Viena un tratat de alianță, prin care se obligă să între în luptă împotriva turcilor. În felul acesta calea spre Moldova era deschisă și Sigismund trece la realizarea planului său. În aprilie 1595 Bathory îl cheamă la el pe Aron-vodă, însă nu ca pe un aliat, ci ca pe un supus. Domnul Moldovei înțelese intențiile lui Sigismund și sub pretextul luptei împotriva turcilor refuză să meargă la curtea transilvaniească. Nemulțumit, Bathory hotărî să-l destitue pe Aron-vodă din scaunul Moldovei. Pentru a-și aduce la îndeplinire planul său el s-a folosit de serviciile gărzii personale a domnului, alcătuită din unguri. Aceștea îl arestează pe domn și îl predau unui alt detașament de unguri sosit de curînd în Moldova. Aceștia îl duc pe Aron-vodă în Transilvania, iar domn în Moldova devine șeful gărzii personale a domnului Ștefan Răzvan. Fiind o creatură a voievodului Transilvaniei, acesta, la începutul lunii iunie 1595, semnează un tratat de supușenie cu Sigismund Bathory. Conform tratatului Moldova era supusă lui Bathory, domnul țării devenea un simplu sfetnic al voievodului. La sfîrșitul aceleiași luni Ștefan Răzvan primi însemnele domniei de la Sigismund Bathory.

Evenimentele din Moldova îi activează pe poloni, care pînă acum stăteau în umbră. Acum nimic nu-l mai împiedica pe rege să intre în Moldova. Ștefan Răzvan nu mai era supus turcilor, iar încercarea sultanului de a realiza planul transformării Moldovei și Valahiei în pașalîcuri turcești a suferit un eșec total. În august 1595 trupele lui Sinan-

paşa au fost distruse de oastea lui Mihai Viteazul. Turcii real au pierdut teritoriile din nordul Dunării de Jos, şi deci, intrarea polonilor în Moldova nu putea fi calificată la Poartă drept o încălcare a hotarelor turco-polone. În a doua jumătate a lunii august 1595 au intrat în Moldova cu un nou pretendent la domnie — Ieremia Movilă. La sfîrşitul lunii august acesta semnează cu polonii un tratat, conform căruia Ţara Moldovei era supusă regelui polon, domnul primea drepturile unui simplu voievod al unei provincii a Republicii Polone.

În faţa primejdiei polone Ştefan Răzvan fuge în Transilvania, peste un timp oarecare se întoarce în Moldova cu oşti ungureşti, însă suferă înfrîngere. Fostul domn este prins şi tras în Țeapă.

Deşi obţinuse succes, polonii nu considerau situaţia lor în Moldova stabilă. Ei îşi dădeau foarte bine seama de faptul că forţa otomană nu trebuie ignorată. Mai sus s-a arătat tentativa nereuşită a sultanului de a stabili «ordinea» în Moldova şi Valahia. Şi iată că polonii întind sultanului o mîină de ajutor. Un sol polon trimis la turci cerea de la ei recunoaşterea lui Ieremia Movilă domn în Moldova şi promitea că acesta va plăti haraci Porţii ca şi mai înainte. Turcii nu primesc propunerea polonilor — probabil se gîndeau la o reuşită a campaniei tătarilor asupra Moldovei. Dar acţiunile tătarilor nu s-au încununat cu succes şi în octombrie 1595 ei sînt nevoiţi să încheie cu polonii pace. Hanul transmise lui Ieremia Movilă însemnele domniei cu condiţia ca acesta să plătească sultanului haraci. Acest tratat a fost recunoscut şi de Poartă în noiembrie 1595, iar în 1598 turcii recunosc scaunul Moldovei după dinastia Movilă.

Aşa deci, în rezultatul acţiunilor despre care s-a vorbit mai sus, Moldova a fost smulsă din frontul antiotoman. Mai mult chiar, se spera să fie înglobată în sfera intereselor Poloniei şi Valahiei. Domnul Ieremia Movilă intenţiona să înscăuneze în Valahia pe fratele său Simion.

Aceste intenţii au trezit nemulţumirea lui Mihai Viteazul. El continuă să rămînă un adept fidel al coaliţiei antiotomane. Pentru a duce cu succes lupta împotriva păgînilor, la începutul lui noiembrie 1599 el îşi stabileşte puterea sa în Transilvania, iar în mai 1600 în Moldova. În felul acesta, Mihai Viteazul uneşte sub puterea sa Muntenia, Moldova şi Transilvania, adică ţările ce formau etnia romînească. Noua situaţie politică, nemaivăzută pînă atunci pune în gardă pe poloni. În toamna lui 1600 oştile polone îl alungă pe Mihai din Moldova şi Muntenia, domni devin corespunzător Ieremia şi Simion Movilă. Sigismund Bathory se întoarce în Transilvania.

Înfrîngerea lui Mihai nu putea să nu-l bucure pe sultan, însă totodată se întăreau poziţiile polonilor în această regiune. Domnia Movileştilor de un deceniu şi jumătate în secolul XVII în Moldova a fost o încercare de a păstra o dominaţie mascată a polonilor. La început turcii au fost nevoiţi să se împace cu acest lucru, să recunoască acea situaţie de «condominuu» polono-otoman în Moldova. În curînd, însă, amestecul tot mai insistent al polonilor în această regiune îi irită pe turci şi în anul 1616, contrar voinţei regelui, domn în Moldova este numit Radu Mihnea (1616—1619). Familia Movileştilor a fost capturată de turci.

În primăvara anului 1617 sultanul hotărî să înceapă o campanie militară împotriva Poloniei. Regele află despre aceasta şi trimite oştile spre hotar. Conflictul cu Poarta era nedorit pentru leşi, de aceea ei depun eforturi pentru a încheia pace. Tratatul de pace a fost încheiat în septembrie 1617. Părţile beligerante recunoşteau rîul Nistru hotar.

Pacea polono-turcă n-a fost de lungă durată. Amestecul polonilor în războiul de treizeci de ani trezeşte nemulţumirea turcilor. În Moldova au intrat oştile turceşti şi tătareşti. Domnul Gaspar Graţiani, un italian pus în scaun de turci «neştiuturiu rîndul i a obiciaiurilor ţării, fără limbă de ţară, care lucru mai greu nu poate hi, cîndu nu ştie domnul limba

țării unde stăpânește», trece de partea polonilor. În lupta de la Țuțora din septembrie 1620 leșii au suferit înfrângere. Totuși Republica Polonă n-a fost îngenunchiată. În toamna anului 1621 între Polonia și Turcia a fost încheiat un nou tratat de pace, în care, la rând cu altele, sultanul se obliga să nu pună în Moldova pe pașa, ci persoane binevoitoare coroanei regale polone.

În 1626 scaunul Moldovei îl primește Miron Barnovschi, om «foarte trufaș și la portul hainelor mîndru, iară la inimă foarte dreptu și nelacom și blîndu». În anul următor lui îi reușește să aplaneze un nou conflict dintre Turcia și Polonia. Însă în continuare domnul Moldovei este învinuit de turci de faptul că ar avea legături prea prietenești cu Polonia. Miron Barnovschi e nevoit să fugă în Polonia unde avea cumpărate moșii și primise și indigenatul polon. În primăvara anului 1633 boierii moldoveni îl roagă pe Miron Barnovschi să vină din nou domn în țară. Fiind încredințat că turcii l-au «iertat», el se îndreaptă spre Istanbul pentru a fi întărit de către sultan la domnia Moldovei. Aici însă este decapitat, vîrsînd turcii «sînge nevinovat». E clar că toate aceste evenimente au loc nu fără intrigile boierilor moldoveni, printre care și viitorul domn al Moldovei Vasile Lupu.

După uciderea lui Miron Barnovschi turcii îl numesc domn în Moldova pe Moise Movilă, un fiu al fostului domn Simion Movilă. Opoziția boierească din Moldova este nemulțumită de această decizie a Porții. La Istanbul pleacă Vasile Iupu. Sumele mari de bani i-au servit drept argument principal pentru al «convinge» pe sultan să-i dea lui firmanul de domnie. În aprilie 1634 Vasile Lupu «om de o agerime certă, cu fire înfierbîntată și dornic de mărire», se văzu cu firmanul în mînă.

Domnia lui Vasile Lupu constituie una din cele mai fericite domnii pentru Moldova. Sexul frumos față de care avea o slăbiciune deosebită și «sîngele domnului» s-au dovedit a fi totuși, pentru Vasile Lupu, pe al doilea plan, după interesele Țării Moldovei. «Fericită domnia lui Vasilie-vodă,— nota cronicarul Miron Costin,— în care, de au fostu cîndva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție, cu mare fericire și tărăgănată pînă la 19 ani, în zilele aceștii domnii au fostu. În anii dentiiu cu prepusuri de nepace iară între leși și între turci, iară apoi, după trei-patru ani, deschizîndu-și calea Împărăția Turcului asupra persului cu sultan Murat pentru Vavilonul, aicea aceste părți la mare păci și liniști și mare fericiei era». Vasile Lupu își dădea foarte bine seama de situația șubredă a domnilor din țară. El înțelegea că situația sa ca domn va depinde de faptul cum va putea satisface cerințele turcilor în bani și care vor fi relațiile lui cu statele vecine, pentru a nu permite turcilor să-l învinuiască de trădare. Vasile Lupu cunoștea situația jalnică a Moldovei de aceia el ceru voia sultanului să nu plătească trei ani haraciul, iar în al patrulea an să plătească totul. Pentru a aduna sumele necesare plății haraciului, Vasile Lupu începe să ducă o nouă politică fiscală — o parte a rentei feudale care mai înainte se plătea în natură s-a cerut să fie plătită în bani. Aparatul fiscal de stat urmărea cu grijă toate veniturile. Pentru reglamentearea relațiilor social-economice din țară se simți necesitatea unui cod legi scrise de aceia în 1646 apare primul cod de legi tipărit în Moldova. «Pravila lui Vasile Lupu». Țara Moldovei cunoaște în această perioadă de timp un anumit avînt economic și cultural. Se dezvoltau meșteșugurile și comerțul, s-a mărit numărul populației. Se deschideau noi școli, printre care și «Academia slavo-greco-latină», este înființată prima tipografie în țară.

Politica externă a noului domn era foarte precaută. Cel mai apropiat dușman al lui Lupu era în țara vecină, în Valahia. Domnul Moldovei îl bănuia pe Matei Basarab că ar fi trădat planurile de complot împotriva lui Miron Barnovschi. Mai avea Lupu și niște pretenții bănești față de Basarab.

La 1636 părea că a sosit momentul potrivit pentru a-l alunga pe Matei Basarab din scaunul domnesc. Acesta nu venise personal în lagărul otomanilor în timpul ciocnirii cu tătarii și Lupu propune vezirului mari sume de bani pentru ca să-i permită să-l alunge pe Matei pentru a înscăuna în Muntenia pe fiul său Ion. Încercarea a fost însă nereușită. În anii următori Vasile Lupu mai face câteva încercări de a-l aranja pe fiul său în scaunul Munteniei, însă fără succes. Abia în anul 1645 domnia se împăcară și Vasile Lupu ridică o biserică în Muntenia (la Tîrgoviște), Matei Basarab una în Moldova (la Soveja).

La începutul anilor 40 ai secolului XVII lui Vasile Lupu i se oferă ocazia să-și demonstreze «fidelitatea» lui față de sultan. Chestiunea constă în aceia că în anul 1637 cazacii de pe Don și cazacii zaporojeni au cucerit cetatea Azov. Turcii s-au adresat Moscovei, însă țarul a răspuns că cazacii au luat cetatea fără știrea lui. Păgînii încearcă să recucerească cetatea, însă fără succes. Concomitent sultanul s-a adresat lui Vasile Lupu cu cererea de a începe negocierile cu Moscova în vederea retrocedării cetății de către cazaci. Unele documente ne vorbesc despre faptul că anume în rezultatul interpelărilor lui Vasile Lupu țarul Rusiei a poruncit cazacilor să părăsească Azovul. E cât se poate de clar că acest succes diplomatic a întărit considerabil pozițiile domnului Moldovei în fața Porții.

Vasile Lupu se stăruia să aibă relații bune și cu Republica Polonă. La 1645 una din fiicele sale de la prima soție, Maria se căsătorește cu prințul Radziwill. Avea Lupu un interes deosebit față de Polonia și el căuta să-și asigure o viitoare alianță. Un contemporan al acelor evenimente Giovanni Tiepolo ne-a lăsat următorul portret politic al domnului: «O alta (e vorba de fiica Maria — I.E.) i-a dat-o în căsătorie ducelui Radziwill, eretic, calvin, locotenent general al Lituaniei, cu scopul de a avea acest ajutor și refugiu în Polonia, în orice eventualitate de conflict nefericit cu turcul, în casa aceluiaș Radziwill a pus să fie duse mare parte din bogățiile lui. Dorea și el puternic ca maiestatea sa să pornească împotriva sultanului și sigur ar fi urmat-o și slujit-o. Dar din cauza asta nu a neglijat totuși niciodată cele mai vizibile și strînse contacte cu Poarta, în așa măsură încît regele a intrat la oarecare bănuială...»

De asemenea în 1648 domnul Moldovei trimite la G. Rakoczi pe logofătul Gheorghe Ștefan pentru negocieri tainice și să sondeze terenul pentru o căsătorie o fiicei sale Ruxanda cu un fiu al voievodului Transilvaniei. Pasul lui Vasile Lupu n-a fost întâmplător — Rakoczi spera să pună mîna pe tronul polon. Această căsătorie însă n-a mai fost dorită de Lupu, după ce Rakoczi moare. În curînd mai sosesc doi pețitori din Polonia, însă Ruxandei i-a fost hărăzită o altă soartă...

Conform unor afirmații ostile cazacilor ucraineni, la rugămîntea domnului Vasile Lupu, ar fi intrat în Moldova încă la 1648, pentru a preîntîmpina o năvală din partea Valahiei și Transilvaniei. După aceasta Bogdan Hmielnițki îl considera pe Lupu prietenul său. Domnul Moldovei ar fi comis însă unele acțiuni dușmănoase față de hatmanul Ucrainei — și-a adus aportul la răscumpărarea a doi magnați poloni din prizonieratul tătar, ținea legături cu ginerele său, cancelarul Radziwill a transmis unele scrisori ale lui Hmielnițki în Polonia. Nemulțumit de aceste legături ale lui Vasile Lupu cu Polonia, B. Hmielnițki hotărăște să-l pedepsească pe domnul Moldovei. Promițînd sultanului că va intra în supușenia lui, hatmanul Ucrainei capătă învoirea acestuia de a intra în Moldova.

În septembrie 1650 cazacii ucraineni susținuți de tătari au intrat în Țara Moldovei pe care au pustiit-o fără milă. În acele zile de grea încercare, Vasile Lupu se obligă s-o dea pe Ruxanda în căsătorie după fiul lui Bogdan Hmielnițki, Timofei și promite să fie cu hatmanul în

prietenie «veșnică», să fie împreună cu hatmanul împotriva tuturor dușmanilor și să nu mai aibă legături cu polonii.

Incheind cu B. Hmielnițki alianța impusă Vasile Lupu nimeri într-un joc diplomatic foarte complicat, joc ce la costat scaunul Moldovei. Sultanul era nemulțumit de Vasile Lupu și după unele informații G. Rakoczi a primit ordin de la Poartă să-l alunge pe domnul Moldovei din scaun. Dar Vasile Lupu își dădea seama că încă nu e totul pierdut, de-aceia, cât a putut, el a trăgănat căsătoria fiicei sale cu fiul hatmanului, deși B. Hmielnițki îl preîntîmpinase că dacă va continua să refuze căsătoria, va trimite o sută de mii de pețitori. Trăgănarea din partea lui Vasile Lupu a dus la aceea că în luna august 1652 o nouă oaste căzăcească, susținută de un detașament de zece mii de tătari a intrat iarăși în Moldova. Neavînd nici un ajutor Vasile Lupu a fost nevoit să o dea pe Ruxanda după Timofei Hmielnițki. Tentativele lui Matei Basarab și ale lui Rakoczi pe lîngă vizir de a nu permite această căsătorie au eșuat. Vizirul mai continua să creadă în promisiunile hatmanului ucrainean că va primi supușenia sultanului.

Nunta frumoasei domnițe Ruxanda cu Timofei, fiu de «cazac», cum l-a numit Vasile Lupu pe B. Hmielnițki a avut loc la începutul lunii septembrie 1652. Acest eveniment a atras și atenția presei europene. Așa, ziarul *Gazette de France* nota într-o corespondență de la mijlocul lunii noiembrie 1652 că fiul generalului Hmielnițki de acum de două ori și-a bătut tînăra soție, învinuind-o de «purtare urîtă» cu marele vizir. Așa sau altfel, însă soarta tinerei domnițe a fost destul de vitregă. În septembrie 1653 ea rămîne văduvă cu doi copii de gemene, iar în 1687 polonii i-au tăiat capul în pragul casei sale în Cetatea Neamțului.

În acest fel B. Hmielnițki mizînd pe tendințele hrăpărețe ale Porții reușește să-l smulgă pe Vasile Lupu de la politica sa tradițională și îl pune într-o situație de conflict atît cu vecinii săi — Muntenia, Transilvania și Republica Polonă, cît și cu Poarta. Deci, alianța cu Ucraina nu numai că n-a îmbunătățit situația Moldovei, ci a înrăutățit-o simțitor. Sultanul, domnul Munteniei, voievodul Transilvaniei și regele Poloniei nu se uitau cu ochi buni la Vasile Lupu. Boierii moldoveni de asemenea nu l-au susținut pe domn — complotul organizat de ei în martie 1653 e destul de grăitor în acest sens... Cu tristețe scria M. Costin următoarele rînduri: «Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, cîndu să năruiescu de vre-o parte, pre cît sintu mai înalți, pre atîta și durî facu mai mare, cîndu să pornescu și copacii cei înalți, mai mare sunetu fac, cîndu să oboară, așa și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi cu mare răzsipă purcegu la cădere cîndu cad. Într-acela chip și casa lui Vasilie-vodă, de atîtea ai întemeiată, cu mare cădere și răzsipă și apoi și la deplină stîngere au purces de atunce».

Demult nu mai avuseră loc în Moldova comploturi și schimbări de domni. Mai ales fără știrea sultanului, contrar voinței lui. Dar de data aceasta, acțiunile nesăbuite ale lui Vasile Lupu, întreprinse sub presiunea hatmanului Bogdan Hmielnițki n-au rămas fără urmări. Boierii au organizat un complot în frunte cu logofătul Gheorghe Ștefan, complot susținut și de Muntenia, Transilvania și Polonia. Vasile Lupu e nevoit să fugă la cuscrul său în Ucraina după ajutor, însă oastea căzăcească, după unele succese suferă înfrîngere de la oștile lui Gheorghe Ștefan. Timofei Hmielnițki este ucis la Suceava și tatăl său încetează aventura militară în Moldova.

Gheorghe Ștefan devine domn în Moldova. Cronicarul Miron Costin ne-a lăsat portretul politic al noului domn: «Om deplin, capul întregu, hire adîncă, cît poți dzice că nascu și în Moldova oameni. La învățături solielor, cărților la răspunsuri, am audzit pre mulți mărturisindu să hie fostu covîrșindu pre Vasile-vodă». În toamna anului 1653 situația noului domn era foarte complicată. El se menținea la scaun datorită susținerii

din partea lui Rakoczi și a lui Ian Cazimir. Sultanului n-a trimis suma de bani promisă și, desigur, primejdia din partea Porții rămânea. Dușmănoase rămăneau relațiile cu B. Hmielnițki necătînd la faptul că acesta promisese să păstreze «pacea și prietenia» cu Moldova.

La începutul anului 1654 în Europa au loc schimbări esențiale, care duc la zdruncinarea «echilibrului de forțe». E vorba de faptul că Rada de la Pereiaslav a proclamat reunirea Ucrainei cu Rusia. Această știre s-a răspîndit foarte repede. Leșii erau nemulțumiți — ei pierdeau Ucraina. Hanul de asemenea nu saluta această acțiune a lui Hmielnițki. Turcii, aflînd despre hotărîrea Radei de la Pereiaslav, conform unei informații «de groază, au devenit ca și morți».

Actul de la Pereiaslav nu-i convenea nici lui Gheorghe Ștefan. Conform unor informații el se pregătea să fugă din Moldova în Transilvania, însă a fost convins de pelerinul rus Arsenie Suhanov, ce sosise la Iași, să nu facă acest lucru. Pe de altă parte avem și unele mărturii care ne indică la faptul că moldovenii «oameni de tot felul», au salutat actul reunirii Ucrainei cu Rusia și-și manifestau dorința de a scăpa de dominația otomană pe aceiași cale. Situația ce s-a creat era de așa natură, că într-adevăr numai un «om deplin», cu «capul întregu», cu «hire adîncă» putea cu cînte să iasă din ea.

Pentru ași menține «prietenia» cu regele Ian Cazimir, Gheorghe Ștefan îi comunică regelui despre atitudinea sa dușmănoasă față de actul de la Pereiaslav și chiar mai mult, la cererea leșilor, în martie 1654 domnul Moldovei le trimite un ajutor de 1200 oșteni. În rezultatul acestor acțiuni regele n-avea motive să fie nemulțumit de Gheorghe Ștefan.

Domnul Moldovei se adresa și lui B. Hmielnițki cu propunerea de a menține relațiile de prietenie. Concomitent, Gheorghe Ștefan îl trimite la Moscova pe solul Ioan Grigore, care comunica țarului Alexei Mihailovici dorința domnului Moldovei de a intra în supușenia Rusiei cu aceleași drepturi ca și B. Hmielnițki. Această acțiune a domnului, probabil, avea un scop dublu — țarul nu trebuia să vadă în Moldova un dușman, chiar dacă B. Hmielnițki ar fi insistat asupra acestui fapt, și în al doilea rînd, eventualele succese militare ale rușilor în războiul cu Polonia puteau fi folosite pentru a scoate țara de sub dominația otomană.

În condițiile declanșării unui război între Rusia și Republica Polonă, țarul era preocupat și de poziția Moldovei și Valahiei, de aceia în această regiune sosește un sol al Moscovei, Gavriil Samarin. Acesta propune domnului Moldovei de a colabora cu Moscova și de a nu acorda ajutor Republicii Polone. Gheorghe Ștefan îl primește foarte bine pe solul țarului, însă atitudinea sa binevoitoare se manifestă numai pînă în momentul cînd muntenii nu-l lasă să intre la ei în țară. Temîndu-se de o înviuare în fața sultanului, Gheorghe Ștefan îl ține pe G. Samarin două zile sub arest și comunică sultanului, hanului, regelui polon și voievodului Transilvaniei despre sosirea lui în Moldova. Această acțiune a domnului a fost apreciată la nivelul convenit de către sultan. Necătînd la faptul că în septembrie 1653 Gheorghe Ștefan a fost confirmat de sultan, în Crimeia se mai afla Vasile Lupu ce intenționa să-și recapete scaunul domnesc, e clar, nu fără știrea și aprobarea turcilor. Pasul lui Gheorghe Ștefan îl face pe sultan să creadă în fidelitatea noului domn, iar Vasile Lupu e adus la Istanbul și închis la Edicule. În felul acesta, poziția domnului Gheorghe Ștefan s-a întărit considerabil.

Susnumita solie a lui Ioan Grigore la Moscova, se pare că a avut și ea efectul dorit. Chiar și atunci, cînd în capitala Rusiei vine reprezentantul lui B. Hmielnițki cu date concrete referitor la participarea moldovenilor în lupta împotriva cazacilor, Moscova continuă să rămînă la ideea atitudinii prietenoase a domnului Moldovei față de țar și în vara anului 1654 Alexei Mihailovici recomanda lui Bogdan Hmielnițki să mențină relații de bunăvecinătate cu Moldova. Așa, deci, vedem, că atîta timp,

cît Poarta ducea o politică de expectativă față de conflictul ruso-polon, Gheorghe Ștefan a știut să-și aranjeze lucrurile destul de bine. Însă această politică se încheie în august 1654 cînd turcii primesc hotărîrea de a acorda ajutor Republicii Polone în lupta împotriva Rusiei și Ucrainei. Hanul, domnii Moldovei și Munteniei primesc poruncile cuvenite. La rîndul său, în toamna anului 1654 Gheorghe Ștefan în două rînduri îi asigură pe poloni de ajutorul său.

Operațiile militare din iarna anului 1654—1655 au demonstrat superioritatea militară a Rusiei și Poarta este nevoită să refuze de a mai acorda ajutor polonilor. La rîndul său, Gheorghe Ștefan iar caută să stabilească legături cu Rusia, însă deocamdată, fără succes. B. Hmielnițki continuă să vadă în domnul Moldovei un dușman și probabil se gîndea serios la înscăunarea în scaunul Moldovei a nepotului lui Mihai Viteazul, sosit mai înainte de la Viena. Însă la mijlocul anului 1655 acesta moare, iar spre sfîrșitul acestui an și începutul celui următor — 1656, relațiile Moldovei cu Ucraina se îmbunătățesc și Georghe Ștefan obține posibilitatea de a trimite o nouă solie la Moscova.

Solia moldoveană în frunte cu mitropolitul Ghedeon și logofătul al doilea Grigore Neanul părăsesc Iașul la mijlocul lunii martie 1656. La începutul lunii mai solii ajung la Moscova unde au avut o audiență la țar și au expus verbal un proiect de tratat, conform căruia Moldova spera să capete protecția Rusiei. La Departamentul solilor au cerut însă textul scris al proiectului, text pe care solii nu-l aveau. De aceea textul a fost scris la Moscova în limba greacă, la 17 mai de către Ghedeon și Neanul, apoi traducătorii de la Departamentul solilor l-au tradus. Proiectul de tratat cuprindea zece articole. Principalele doleanțe ale moldovenilor erau următoarele: «Obiceiul nostru și al țării noastre să nu fie stricat»; «domnia să nu se schimbe, iar după moartea domnului „urmașul să fie din țară, cum a fost de la început rînduiala și obiceiul țării... să nu se pună domn strein... «cîteva cetăți... pe care le țin acum păgînii sub cîrmuirea lor... să fie iarăși în hotarul țării noastre...»; «tribut din țara noastră și de la noi să nu ei cum ne-au luat păgînii». Un alt articol al proiectului de tratat căuta să convingă guvernul de la Moscova în aceea că chiar dacă oastea Moldovei ar merge împreună cu tătarii în ajutorul leșilor, această acțiune să nu fie considerată de ruși act dușmănos, fiindcă va fi făcută de nevoie, sub presiunea păgînilor. Și în sfîrșit, în proiectul de tratat Moldova se obliga să participe la lupta antiotomană împreună cu oastea Rusiei.

Răspunsul oficial al guvernului rus îl aflăm în hrisovul de la 29 iunie 1656. Fiind în principiu de acord cu cerințele moldovenilor, guvernul de la Moscova insista asupra unui moment, care nu știm dacă ar fi fost aprobat la Iași. Vorba e că țarul cerea că oastea moldoveană, la porunca lui, să miargă în ajutorul rușilor, împotriva tuturor dușmanilor. Textul final al unui tratat moldo-rus nu-l avem, negocierile n-au fost terminate și solii moldoveni s-au întors în țara, real, doar cu promisiunea Moscovei de a rezolva pe viitor problema ridicată de ei.

Între timp, situația domnului Gheorghe Ștefan se agrava și mai mult. În toamna anului 1656 el a aderat la coaliția antipolonă, inițiată de G. Rakoczy, iar la începutul lui 1657 trimite, de rînd cu Muntenia și Ucraina oștile în ajutorul voievodului, care intenționa să pună mîna pe coroana regală. Evenimentele legate de campania asupra Poloniei nu puteau să nu-l neliniștească pe sultan. Forțele armate unite ale Moldovei, Valahiei și Transilvaniei constituiau o primejdie serioasă și pentru dominația osmană în nordul Dunării, de aceea tătarii primesc poruncă să-l atace pe Rakoczy. Oastea lui suferă o înfrîngere groaznică în iulie 1657, aliații îl părăsesc. Însă aceasta nu-i mai putea salva pe domnii Moldovei și Munteniei. În ianuarie 1658 este mazilit Constantin Șerban, iar în aprilie e nevoit să fugă din țară și Gheorghe Ștefan. Deci, situația se

complicase într-atît, încît «capul întregu» al domnului n-a mai putut găsi ieşirea din impas. Intenţiile lui ulterioare de a căpăta scaunul ţării s-au terminat cu insucces şi el luă calea pribegiei.

În anii 60 ai secolului XVII dominaţia otomană în Moldova se intensifică. Turcii iar revin la practica de a numi domni în ţară după bunul lor plac. În anul 1661 boierii moldoveni îl propun domn în ţară pe Eustratie Dabija, însă vornicul căruia îl plăcea prea mult «sîngele domnului» n-a fost hotărît în pornirile sale. Tot în această perioadă, la scaunul Moldovei vine ultimul reprezentant al dinastiei Muşatinilor, un strănepot al lui Petru Rareş, Iliaş Alexandru (1666—1668), care însă nu mai păstra nimic din ceia ce au avut înaintaşii acestei dinastii şi nu mai cunoştea nici limba ţării.

În anul 1672 turcii încep agresiia împotriva Republicii Polone. Agresiia otomană s-a răsfrînt negativ şi asupra situaţiei Moldovei. Cronicarul Ion Neculce menţiona că începutul agresiiei otomane împotriva Poloniei era şi «începătura durerii şi stricării ţării noastre». Pierderea de către poloni a Cetăţii Cameniţa a agravat şi mai mult situaţia. Domnii moldoveni au fost obligaţi să asigure nevoile garnizoanei turceşti din cetate cu toate cele necesare. Moldova practic a fost izolată de lumea creştină.

În aceste condiţii domnul Moldovei Ştefan Petriceicu pune la cale organizarea unei largi coaliţii antiotomane. Reprezentantul domnului, P. Parcevici soseşte în mai 1673 în Polonia şi transmite regelui scrisoarea domnului Moldovei în care era fundamentată necesitatea organizării coaliţiei antiotomane. Din Polonia, Parcevici, la porunca lui Ştefan Petriceicu se adresa şi la Moscova, apoi îşi continua calea spre Viena, Veneţia şi, în sfîrşit, Roma. Însă o lagră coaliţie împotriva semilunii aşa şi n-a mai fost creată. Acţiunile răzleţe ale polonilor şi ruşilor au dus în fine la înfrîngerea acestora. Aşa, biruinţa obţinută de poloni cu ajutorul moldovenilor şi muntenilor în 1673 lângă Hotin n-a avut urmări pozitive pentru Moldova. Polonii, preocupaţi de chestiunile lor interne l-au părăsit pe Ştefan Petriceicu, iar ruşii, unde s-a adresat domnul, n-au acordat ajutorul necesar. În aceste condiţii domnul Moldovei e nevoit să părăsească ţara şi aici «întrat-au tătarii ... ca lupii într-o turmă de oi...» La început polonii, mai apoi şi ruşii suferă o serie de înfrîngeri în Ucraina de pe malul drept al Nistrului şi încheie pace cu Poarta. Speranţele moldovenilor de a scutura dominaţia otomană continua să rămână doar o speranţă.

În vara anului 1683 turcii pornesc spre Viena. În aceste condiţii Austria şi Republica Polonă îşi unesc forţele. Sub Viena trupele otomane suferă o groaznică înfrîngere. Biruinţa de la Viena a confirmat încă odată posibilitatea înfrîngerii puterii armate a Porţii, a întărit şi mai mult speranţa moldovenilor spre o eliberare rapidă cu ajutorul puterilor creştine. În aceste condiţii fostul domn al Moldovei Ştefan Petriceicu, care se află în Polonia, face a încercare reuşită de a lua scaunul ţării. Însă în continuare polonii nu-l mai acordă ajutorul militar necesar şi el e nevoit iarăşi să părăsească Moldova. Ruşii tot nu erau dispuşi să-i acorde ajutor lui Petriceicu şi solul domnului Moldovei Dosoftei este oprit la Kiev — atenţia principală a Moscovei era îndreptată spre semnarea păcii «veşnice» cu Republica Polonă, pace semnată în 1686.

Pacea «veşnică» cu Polonia aderarea Rusiei la coaliţia antiotomană, biruinţele obţinute de Austria împotriva turcilor au făcut ca ţările europene să pună la ordinea zilei problema dezmembrării Imperiului Otoman. Atît Polonia cît şi Austria îşi aruncă privirile hrăpăreţe asupra Moldovei şi Munteniei. La conferinţa de la Viena din 1689 dintre reprezentanţii coaliţiei antiotomane şi Poartă au apărut contradicţii serioase între poloni şi austrieci referitor la chestiunea cui să aparţină Moldova şi Muntenia. Poarta însă refuza să facă cedări teritoriale, în afară de

acea ce aliații cuceriseră cu arma. Totuși austriecii l-au silit pe domnul Moldovei Constantin Cantemir să semneze un tratat de supușenie la 15 februarie 1690. Constantin Cantemir primi firmanul de domnie în anul 1685. El, după informația lui Ion Neculce «au fost de oameni proști... era om viteazu și cu sfat bun... știindu limbi multe.. Carte nu știe... Practică bună ave la voroavă, era sănătos, mînca bine și be bine... Și nu era mîndru, nici făcea cheltuială țării...»

În plan politic, tratatul semnat de Constantin Cantemir cu Austria nu corespundea intereselor dezvoltării Moldovei. Austriecii au refuzat să înscrie în tratat cerința moldovenilor de a nu se permite încorporarea țării de către vre-o altă țară și îndeosebi de către Republica Polonă. În tratat se menționa vag că Austria va apăra Moldova de toți dușmanii. Conform tratatului, Moldova trebuia să devină vasală împăratului Leopold, dar numai în timpul domniei lui Constantin Cantemir. Austriecii lăsau după ei dreptul să hotărască statutul juridic al Moldovei după moartea lui Constantin Cantemir. Însă acest tratat a rămas literă moartă. Succesele otomanilor în lupta împotriva austriecilor l-au eliberat pe domnul Moldovei de necesitatea de a supune țara lui Leopold I.

În anul 1695 turcii confirmă domn în Moldova pe fiul lui Constantin Cantemir, Antioh. Acesta era de vre-o 20 de ani «om mare, cinsteș, chipș, la minte asedzat, judecător drept. Nu era pre cărturar, numai nu era prostu. Menciuneli, tălpizicuri nu le iubie, la averi nu iera lacom... vînător și slujitor bun... În re parte era can strașnic, să nu grăiască fiecine și fără vreme cu dînsul. Și era și credincios la jîurămînt, îl ține cinstit horba... boierii... tot cu cinste îmbla. Mînie ave strașnică, racnie tare, can cu grabă...».

Antioh Cantemir depune și el eforturi în vederea eliberării țării de sub dominația otomană, dar se opune unei încorporări la Polonia sau Austria. Așa în 1698 Antioh Cantemir află despre pregătirea unei campanii polone în Moldova. Domnul țării trimite urgent o solie la rege, rugînd-ul să nu intre în țară, ci să meargă în Bugeac. Cantemir promitea că după luarea Bugeacului el va primi protecția regelui cu aceleași condiții ca și Lituania. Concomitent, aflînd despre o presupusă campanie a oștilor ruse în Bugeac, în primăvara anului 1698 Antioh Cantemir se adresa prin intermediul solului Sava Constantinov Rusiei cu rugămintea de a lua Țara Moldovei sub apărarea țarului. În continuare însă încep negocierile membrilor «Ligii Sfinte» cu turcii, necesitatea de a lua țara sub apărarea țarului a dispărut și domnul Moldovei s-a eschivat de la continuarea negocierilor cu Rusia.

Convorbirile membrilor Ligii antiotomane cu Poarta de la Karlowitz din a doua jumătate a anului 1698 au întărit speranțele moldovenilor de a scutura dominația semilunii, fără a intra în «supușenia» Austriei sau Poloniei. Însă, conform tratatului dintre Republica Polonă și Poartă, semnat în ianuarie 1699, Moldova continua să rămînă sub dominația Porții, iar leșii trebuiau să părăsească orașele cucerite din nordul Moldovei.

Pacea de la Karlowitz a dus la o înviorare temporară a economiei țării. În legătură cu aceasta Ion Neculce nota: «numai șapte, opt luni dîdese dumnezeu de era rasuflare în țară și să bucurasă țara tare. Dar de ar fi ținut șapte, optu ani sau dzece așe, n-ar fi putut oamenii și dobitoaceli a încape în țară». După mărturisirea cronicarului, odată cu mazierea lui Antioh Cantemir s-a terminat și viața bună pentru țară.

În așa fel zbuciumatul secol al XVII-lea se apropia de sfîrșit. Speranțele moldovenilor de a scutura dominația otomană cu ajutorul puterilor creștine, apărută inițial la sfîrșitul secolului XVI, n-au fost realizate. A fost nevoie de o ireproșabilă înțelepciune politică a domnilor Moldovei din secolul XVII de a nu permite încorporarea țării de acele puteri europene, care tindeau spre aceasta.

Note

- ¹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы. М., 1968. Т. 2; М., 1970. Т. 3.
- ² Костин М. Летописецул цэрий Молдовей де ла Арон-водэ ынкоаче. Кишинэу, 1972.
- ³ Некулче И. О самэ де кувинте: Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1974.
- ⁴ Уреке Г. Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1971.
- ⁵ Арсеньев Ю. В. Молдавский господарь Стефан Георгий и его сношения с Москвою//Русский архив. 1896. № 2
- ⁶ Бабушкина Г. К. Международное значение крымских походов 1687 и 1689 гг.//Исторические записки. 1950. № 3
- ⁷ Власова Л. В. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII — начале XVIII в. Кишинев, 1980.
- ⁸ Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648—1654. Киев, 1962.
- ⁹ Заборовский Л. В. Россия. Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. М., 1980.
- ¹⁰ История Венгрии. М., 1971. Т. 1.
- ¹¹ Советов П. В. Типологические аспекты молдавского феодализма/в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии (XV—XVIII вв.)//Карпато-Дунайские земли в середине века. Кишинев, 1975.
- ¹² Călători străini despre țările române. București, 1973—1983. Vol. 5—8.
- ¹³ Corfus Ilie. Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone. Sec. al XVII-lea. București, 1983.
- ¹⁴ Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729. (Pseudo-Amiraș). București, 1975.
- ¹⁵ Cronici turcești privind țările române. Extrase. București, 1966—1980. Vol. 1—3.
- ¹⁶ Hașdeu B., P. Arhiva istorică a României. București, 1865. Т. 1 P. 1; Т. 2.
- ¹⁷ Ionașcu I., Bărbulescu P., Gheorghe Gh. Tratatetele internaționale ale României. București, 1975. Vol. 1.
- ¹⁸ Ionașcu I., Bărbulescu P., Gheorghe Gh. Relațiile internaționale ale României în documente. 1368—1900. București, 1971.
- ¹⁹ Șincai Gheorghe. Hronica Românilor. București, 1967. Vol. I: 1969. Vol. II—III.
- ²⁰ Andreescu Ștefan. Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601—1659. București, 1989.
- ²¹ Bezvițoni Gh. Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse. București, 1962.
- ²² Ciobanu V. Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI—XVIII în lumina unor cercetări recente//Revista de istorie. 1977. N 6.
- ²³ Duicev Ivan. Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpânirea turcească//Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX). Studii. București, 1971.
- ²⁴ Gemil Tahsin Țările române în contextul politic internațional (1621—1672). București, 1979.
- ²⁵ Giurescu C. Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriacii (1690)//Convorbiri literare. 1910. Vol. 1.
- ²⁶ Ionescu Dimitrie G. Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia//Revista de istorică română. 1933. Vol. III. Fasc. II—III.
- ²⁷ Mihordea V. Raporturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în secolele XVI—XVIII//Revista de istorie. 1979. N 6.
- ²⁸ Moga I. Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului al XVII-lea//Anuarul Institutului de istorie națională. Cluj, 1936. Vol. VI.
- ²⁹ Rezachevici Constantin. Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea//Revista de istorie. 1985. N 1.
- ³⁰ Rotman-Bulgaru Cristian. Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea//Revista de istorie. 1976. N 5.

CUPRINS СОДЕРЖАНИЕ

Studii

Исследования

<i>Pînzaru S.</i> Anul 1905 și seminarul teologic din Chișinău	3
<i>Soltan G.</i> „Vecin” — „Sused” în documentele moldovenești din secolele XVI—XVIII (referitor la proveniența termenului)	12

Istoriografie

Историография

<i>Ivănescu D.</i> Nicolae Iorga (120 de ani de la naștere)	18
---	----

Plai natal

Краеведение

<i>Haidarli D.</i> Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova	28
--	----

Memorial

Мемориал

<i>Гросул В. Я.</i> Еще одно возвращенное имя: Христиан Раковский	38
<i>Бугай Н. Ф.</i> «Выселение произвести по приказу тов. Берия...»	45

Calendarul nostru

Наш календарь

<i>Eugeniu Russev</i> (75 de ani de la naștere)	53
<i>Firitisire (A. Lupan)</i>	53
<i>Eșanu A. E.</i> Russev — cercetător al cronografiei moldovenești	54

Recenzii

Рецензии

1939 год: уроки истории М.: Мысль, 1990. С. В. Волков, Ю. В. Емельянов. До и после секретных протоколов. М., 1990. (<i>A. Petrencu</i>)	59
П. С. Кокырлэ. Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII — начале XIX в. Кишинев, 1989 (<i>Л. П. Заболотная</i>)	61

Viața științifică

Научная жизнь

Международный форум историков (<i>В. И. Царанов</i>)	64
В специализированном совете Института истории АН ССР Молдова (<i>Ю. П. Датий</i>)	67

În ajutorul profesorilor de istorie

В помощь преподавателям истории

<i>Eremia I.</i> Un secol de zbucium, speranțe și înțelepciune politică	69
---	----

DIN SUMARUL NUMERELOR URMĂTOARE

- Unele considerente asupra actului de la 1812
- Cu privire la problema Constituanței în Basarabia
- Первые послвоенные будни Молдовы (воспоминания ветерана)
- Manifestarea mecanismului de frînare în dirijarea procesului artistic din Moldova (anii 60-80)
- Из истории общественной психологии: личностные и межличностные факторы политического успеха в "Малой Румынии". 1866-1918 гг.
- Documente privind participarea României la primul război mondial
- În fiecare număr: Din istoria satelor R.S.S. Moldova (cronică)
Materiale în ajutorul profesorilor de istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Redactori P. Andrieș, D. Boicu
 Pictor V. Șigko
 Redactor artistic E. Muhina
 Redactor tehnic V. Meriacre
 Corector V. Pastuh

Dați la cules 18.02.91. Bun de tipar 03.04.91. Formatul 70 x 106-1/16. Coil de tipar, conv. 7,0.
 Impr. conv. 7,7. Coil editoriale 8,29. Hîrtie pentru cărți și reviste. Tipar înalt. Caractere
 litere: Tirajul 5387. Comanda 57. Prețul 1 l. 20 c.

Editura "Știința", 277028, Chișinău, str. I. S. Grosul, 2
 Adresa colegiului de redacție: 277612, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 1.
 tel. 26-26-84; 26-08-17

Tipografie editurii "Știința", 277004, str. Petru Movilă, 8